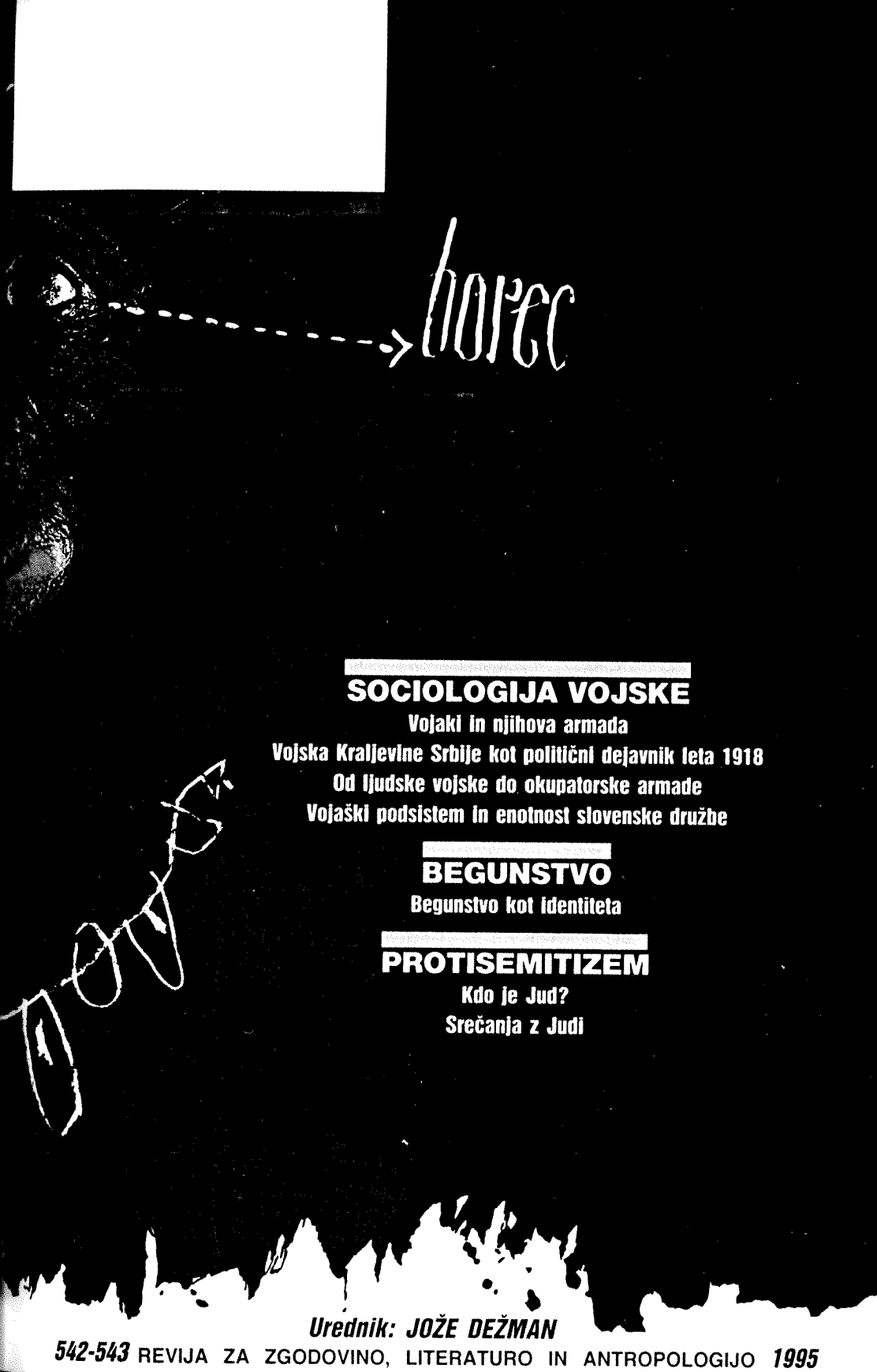

borec

SOCIOLOGIJA VOJSKE

Vojaki in njihova armada

Vojska Kraljevine Srbije kot politični dejavnik leta 1918

Od ljudske vojske do okupatorske armade

Vojaški podsistem in enotnost slovenske družbe

BEGUNSTVO

Begunstvo kot identiteta

PROTISEMITIZEM

Kdo je Judi?

Srečanja z Judi

Urednik: JOŽE DEŽMAN

542-543 REVIJA ZA ZGODOVINO, LITERATURO IN ANTROPOLOGIJO **1995**

I Z P R I H O D N J E Š T E V I L K E

Borut Rutar

TIGR proti duhovnemu genocidu fašizma na Primorskem

Bovec • Tolmin • Kobarid • Bača

Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije
v sodelovanju z **ZALOŽBO TANGRAM**

horec

15

B O R E C

*SOCIOLOGIJA VOJSKE***Vlasta Jalušič**

VOJAKI IN NJIHOVA ARMADA ● 649

Tonči Kuzmanić

VOJSKA KRALJEVINE SRBIJE KOT POLITIČNI DEJAVNIK LETA 1918 ● 676

Mojca Omerzu

OD LJUDSKE VOJSKE DO OKUPATORSKE ARMADE ● 694

Obdobje nove Jugoslavije 1945–1991

Sašo Gazdić

VOJAŠKI PODSISTEM IN ENOTNOST SLOVENSKE DRUŽBE ● 722

*BEGUNSTVO***Doroteja Lešnik**

BEGUNSTVO KOT IDENTITETA ● 759

*PARTIZANI***Veljko Namorš**

O ŠTEVILU SLOVENCEV V PREKOMORSKIH ENOTAH IN O CELOTNEM ŠTEVILU SLOVENCEV V NOV ● 781

Poskus približne realne ocene*PROTISEMITIZEM***Boris Krabonja**

KDO JE JUD? ● 789

Marko Štepec

SREČANJA Z JUDI ● 811

DOKUMENTI

NEKAJ PSIHOLOŠKIH NAVODIL ZA PROPAGANDO ● 828

*PRIČEVANJA***Fric Razinger**

IZSELJENCI V KOČEVJE ● 852

*GEMATRIJA***Tine Kurent**

BALANTIČEVA PESEM POMLADI ● 861

Tine Kurent

PLEČNIKOVA UPODOBITEV BALANTIČEVH VERZOV V TROHNEČIH VENCIH IN NJIH PREVOD V GEMATRIČNI JEZIK ● 866

*ESEJ***Boštjan M. Zupančič**

PRAVICA DO ZDRAVJA ● 871

*ODMEVI***Tone Avsec**

ŠE O FRANCU KRAMARIČU IN RAZMERAH V LOŠKI DOLINI MED ITALIJANSKO OKUPACIJO ● 883

MIROVNI INŠTITUT je neprofitna organizacija, registrirana kot zavod, ki izvaja teoretične in aplikativne raziskave s področja (ne)nasilja, konfliktov, miru in varnosti.

● Junija 1991, le teden dni pred napadom Jugoslovanske ljudske armade na Republiko Slovenijo, ga je ustanovila skupina zavzetih posameznikov. To so bili: Rudi Rizman, Darko Štrajn, Sašo Gazdič, Tonči Kuzmanić, Vlasta Jalušič, Mojca Novak, Iztok Saksida, Gregor Tomc, Mojca Hudolin, Marko Hren in Tomaž Mastnak. Edini institucionalni ustanovitelj je bilo Gibanje za kulturo miru in nenasilja, ki je nekaj mesecev kasneje prenehalo delovati.

● V prvih treh letih svojega dela se je MIROVNI INŠTITUT osredotočil na preučevanje različnih vojska v tem delu sveta ("Sociologija vojske").

● Fundamentalno raziskavo s tega področja je financiralo Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS. Za potrebe Ministrstva za notranje zadeve pa je MIROVNI INŠTITUT izvedel tudi raziskavo z naslovom "Droge in nasilje".

● Vendar se raziskovalke in raziskovalci MIROVNEGA INŠTITUTA niso omejili zgolj na teoretično dejavnost. Že leta 1991 je MIROVNI INŠTITUT (v sodelovanju z izvedenci s Harvarda) organiziral seminar z naslovom "Interaktivna metoda reševanja konfliktov", ki je bil namenjen uslužbencem vladnih in nevladnih organizacij v Sloveniji. V sodelovanju z Evropskim centrom za mirovne študije je MIROVNI INŠTITUT istega leta organiziral tudi posvet o možnostih nenasilnega reševanja konfliktov v Jugoslaviji. V letih 1991, 1992, 1993 in 1994 je organiziral seminarje o vzgoji za mir, ki so bili namenjeni učiteljem in pedagogom iz regije Alpe-Jadran, v letih 1992, 1993, 1994 in 1995 pa kratke seminarje za študente Evropskega centra za mirovne študije iz Stadschlaininga v Avstriji.

● Nekatere izsledke svoje dejavnosti je MIROVNI INŠTITUT predstavil tudi v knjigah, ki jih je sam založil. Leta 1992 je izšla knjiga z naslovom "Yugoslavia, War,...", v kateri sta urednika mag. Tonči Kuzmanić in mag. Arno Truger zbrala referate in razprave s simpozija o konfliktih na ozemlju nekdanje Jugoslavije, leta 1994 pa je Sašo Gazdič uredil petjezično knjižico o mirovni vzgoji.

● Osrednja tema, s katero se trenutno ukvarja MIROVNI INŠTITUT, je "Politični ekstremizem ter nasilje do tujcev in drugačnih v Sloveniji". O njej bodo raziskovalke in raziskovalci MIROVNEGA INŠTITUTA do leta 1997 opravili raziskavo, ki jo financira Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS. Poleg tega MIROVNI INŠTITUT redno sodeluje tudi z naslednjimi organizacijami iz tujine: Harvard Medical School in World Reach iz Združenih držav Amerike, European University Center for Peace Studies, Alpen-Adria Alternative in A3PEC iz Avstrije, Anti-ratna kampanja s Hrvaške in ACLI-CEPAS iz Italije. Z njimi bo MIROVNI INŠTITUT tudi v prihodnje organiziral seminarje in posvete.

● Teksti, ki so pred vami, so rezultat prve inštitutove raziskave: tiste, ki je obravnavala funkcioniranje različnih vojska v tem delu sveta ("Sociologija vojske"). Dva teksta v tem izboru manjkata, saj bosta izšla v knjižni izdaji z naslovom "Rdeče in črno" pri založbi Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, v decembru 1995...

● Avtorja Dr. Gregor Tomc in Doroteja Lešnik se v publikaciji ukvarjata s sociologijo domobranske in partizanske vojske v letih 1941–1945. Gre za samostojni deli, ki se različno spoprijemata s kulturnimi, socialnimi, pravnimi in vojaško – organizacijskimi vidiki ter sociologijo vsakdanjega življenja obeh vojska. Spricho njune usodne in tragične prepletenosti tekom druge svetovne vojne v Sloveniji pa prav skupna objava tvori potrebno celoto. V njej težišče problematiziranja ni več toliko v eni ali drugi vojski ampak v samem principu vojnega in vojaškega.

Vlasta Jalušič

VOJAKI IN NJIHOVA ARMADA

V pričujočem članku se bom z vojsko ukvarjala na nekoliko nenavaden način, ki ne bo niti zgodovinski niti politično interesni. Zanimalo me bo predvsem predpisano vsakdanje funkcioniranje vojaškega življenja v avstro-ogrski armadi, pravila, s katerimi je bilo to življenje predpisano, in sicer ob koncu devetnajstega, na začetku dvajsetega stoletja in do razpada avstro-ogrske monarhije. V opisu vsakdanjega življenja in ravnanja vojakov bom poskušala podati predvsem "moralno" podobo vojaka, ki naj bi bila steber vojaške trdnosti in bojne pripravljenosti. Članek je del širše raziskave "Sociologija vojske", narejene na Mirovnem inštitutu v letih 1991-1994.

VOJAŠKI OBVEZNIKI

Časopis Slovenec je 20. februarja 1875 zapisal naslednje besede: "Prvi stan je vojaški stan!" - poje slovenski pesnik in to živo čutimo Slovenci zlasti sedaj, ko so vojaščini podvrženi vsi stanovi, dasiravno bi vojaškega stanu celo treba ne bilo, če bi vsi drugi izpolnjevali svoje dolžnosti". Nato je članek kritiziral Bismarckovo osvajalsko in oboroževalno politiko. Ali je šlo za kritiko splošne vojaške obveznosti? Besede so bile zapisane sedem let po nagodbi med Avstrijo in Ogrsko (po uvedbi konstitucionalne monarhije) in ravno toliko časa od tedaj, ko je v avstro-ogrski monarhiji z obrambnim zakonom (Wehrgesetz iz leta 1868 ali brambno postavo, kakor so ga menda imenovali po slovensko, prim. Švajncer, 1988:15) začela veljati splošna vojaška obveznost. Kljub razdelitvi mnogih pooblastil in kljub novosti, ki sta jo predstavljala "dva dela" deželne obrambe (ogrski Honvéd in cislajtanski Landwehr), so monarhu tudi po uvedbi ustavne monarhije ostale poprejšnje vojaške pristojnosti: pravica do vojne napovedi ter poveljevalna oblast nad skupno vojsko na ravni celotne monarhije (Bruckmüller, 1984: 422). Cesar je tudi po reformi monarhije ostal najvišja vojaška oblast, "der oberste Kriegsherr". Vojska je bila in ostala eden od treh vzvodov monarhove, in ne ljudske oblasti. Zato avstro-ogrske čete kljub novim razmeram niso prisegale na ustavo, temveč še vedno le cesarju. Avstro-ogrska armada ni bila samo tradicionalna armada, temveč je bila kot nadnacionalna sila tudi najmočnejša opora monarhije in posebej samega monarha, cesarja (Pleterski, 1992: 1). To je še posebej pomembno dejstvo ob podatku, da je bil Franc Jožef vrhovni poveljnik armade celega pol stoletja. Toda cesar Franc Jožef, ki se je sicer nenehno pojavljal v uniformi in dajal vtis osebnosti, ki je tako rekoč "od znotraj vojak", le ni bil kakšen "Soldatenkaiser". Narobe: ni bil cesar tisti, ki bi bil nosil vojaško uniformo, temveč so avstro-ogrski oficirji nosili "cesarsko suknjo".

Dilema ali uvesti splošno vojaško obveznost, ki se je v Avstriji pojavljala že od konca osemnajstega stoletja dalje. Načrti o oboroživi ljudstva so sprožali številne spore in nestrinjanja. Dejanska uvedba splošne vojaške obveznosti (brez izjem) z reformo vojske leta 1868 je odprla mnogo novih vprašanj. Od tega, kako bo država finančno prenesla izterjavo vojaške dolžnosti od vseh

obrambno sposobnih državljanov (ker, kot rečeno, načelno naj ne bi bilo izjem) in vprašanja, ali to ne bo postalo dodatno breme že tako obremenjenih slojev (na kar opozarja citirani odlomek iz "Slovenca"), do vprašanja pomanjkanja oficirskega kadra. Vojaška obveznost je zdaj namreč obsegala od tri do štiri (mornarica) leta aktivnega služenja v cesarski suknji, medtem ko bi naj preostanek od dvanajstih let služili v rezervi. Tako je bil omogočen vpoklic množice rezervistov, čeprav je zaradi nepismenosti in slabega zdravja služila približno le četrtina kmetov. Obenem pa je uvedba splošne vojaške obveznosti povečala tudi število emigrantov v ZDA.¹ Problem premajhnega števila oficirskega kadra za tak obseg vojaških obveznikov naj bi rešila institucija "enoletnega prostovoljstva"², ki je omogočala relativno hitro izobraževanje oficirskega kadra za rezervne enote. Rezervni oficirji so tako lahko postali absolventi visokošolskega izobraževanja, ki so opravili "enoletno prostovoljstvo" in izpit za rezervnega oficirja. Bruckmüller piše, da bi naj tovrstna institucija mnogim ustrezala, saj je širše omogočila socialno uveljavitev v vojski (Bruckmüller, 1984: 448), tako da so tudi nižji bolje izobraženi sloji lahko izrazili svoj socialni položaj tudi na vojaškem področju. Oficirski častni kodeks naj bi kot posledica tega začel veljati skorajda povsod, kjer so se rekrutirali enoletni prostovoljci, predvsem pa na visokih šolah, tudi v obliki različnih "bratovščin" (Burschenschaften); pa tudi sama vzgoja na teh šolah in gimnazijah je potekala v patriotskem duhu in vojaških navadah. Vprašanje, ki bi ga bilo v tej zvezi zanimivo zastaviti, je tudi, koliko se ni s poudarjanjem skupinske moške pripadnosti vojski od leta 1868 dalje, torej od uvedbe splošne vojaške obveznosti brez izjem, poskušalo ustvariti tudi nekakšno lažno državljansko (monarhično) zavest, seveda prek lika cesarskega očeta itd. Navsezadnje je to gotovo predstavljalo določeno obliko demokratizacije in modernizacije, saj je večina modernih držav od francoske revolucije dalje pogojevala volilno pravico z vojaško obveznostjo (prim. Jalušič, 1992: 33-34)³. Morda potem drži celo, kakor je zapisano v Wandruszka, Urbanitsch, "will man den Staat demokratisieren, so muß sich die Nation militarisieren" (prav tam: 62)? (Če hočeš demokratizirati državo, moraš militarizirati narod).

Vendar me tu ne zanima avstro-ogrska vojska nasploh, temveč predvsem, za koga naj bi se bojeval moški, ki je postal vojaški obveznik v "dvojni monarhiji". Komu bi naj bilo zvesto to, po letu 1868 na novo opredeljeno in razširjeno "oboroženo ljudstvo" ("ein Volk in Waffen", glej Švajncer, 1988: 15) in kako je to v primeru avstro-ogrske armade delovalo na povezanost armade same? Če se je vojak, kot je kazalo, od vekomaj bojeval le "za tron in oltar", je bilo od osvobodilnih vojn dalje vendarle bolj razširjeno geslo "za boga, cesarja in domovino" kljub temu, da je bilo za mnoge čete avstro-ogrske monarhije neredko vprašanje, kaj ta domovina je.

OFICIRJI...

Za oficirje K. u K. monarhije je bil klasičen odgovor na to vprašanje, "da je njihova domovina vojska" (prim. Wandruszka, Urbanitsch, 1987: 5-7). Oficirji pa so bili v avstro-ogrski vojski dolgo časa poseben družben stan, "prvi stan". Ravno zaradi tega je bilo - še pred vojaško reformo, s katero je bila uvedena splošna vojaška obveznost - precej občutljivih reakcij na pobudo o volilni pravici za vojaške obveznike. Tovrstna povezava med vojsko in pravicami namreč ni bila daleč od ideje o državljanski ali nacionalni gardi in bi bila lahko blizu predstavam, ki gotovo niso šle v prid monarhiji, temveč republiki, ki pa je bila v Evropi in prvi vrsti nacionalna država.

Še leta 1890 so učne oficirske knjige pisale o tem, kako je "prizadeti z oficirsko suknjo dobil primerno mesto v družbi, postal njen polnopravni član in vsa poprejšnja razlika po rojstvu je zanj popolnoma izginila, kajti oficir uživa posebne pravice plemiča (des Edelmanns). Sinovi najplemenitejših družin dežele in celo principi iz cesarske hiše, ki ji je oficir prisegel zvestobo, tu služijo kot njegovi tovariši" (prav tam: 37). Oficirji so se med seboj tikali, živeli so posebno družabno življenje, posebnost pa je bil že omenjeni oficirski častni kodeks (Ehrenkodex), ki naj bi s svojimi zapovedmi deloval kot nekakšen nadjaz.⁴ Oficirji so svojo čast branili tudi z dvoboji, ki jih je cesar ukinil šele leta 1911.

Nasploh se je oficirska sestava avstrijske armade že v osemnajstem stoletju razlikovala od drugih evropskih vojska. Zgodovinarji govorijo o "drugačnih socialnih in nacionalnih predpostavkah" (Zimmerman, 1965: 128): po eni strani v avstrijskem oficirskem korpusu ni bilo tako močno zastopane plemstva, kot denimo, v Hohenzollernski (pruski) stalni vojski, temveč so se oficirji rekrutirali iz zastopnikov meščanstva in celo malomeščanstva (prav tam). Obenem je obstajala "pisana mešanica nacionalnosti v vseh rodovih". Ker so oficirji prisegali cesarju osebno, je bila tudi njihova odgovornost mnogo bolj osebna. Takšni odgovornosti je bila pripisana večja veljava kot konfesionalni ali nacionalni navezanosti: "Ravno iz avstrijske vojaške zgodovine postane jasno..., da vojak in predvsem oficir ni pripadal kakšni naciji, temveč nadenacionalnemu stanu. Prostovoljci, ki so služili v avstrijski armadi, in so bili predstavniki tako številnih evropskih nacij in plemen, so habsburški hiši zvesto služili" (prav tam: 129). Ena od poglobitvenih značilnosti avstrijskega oficirja bi naj bila, da "je znal zvestobo svojemu vrhovnemu vojaškemu poveljniku povezati s političnim mišljenjem" (prav tam: 143), ki seveda ni bilo nacionalno, temveč monarhičnodržavno usmerjeno.

Oficirski stan na prelomu stoletja pa seveda ni pomenil samo privilegijev. Brezdomstvo, ki ga je povzročilo dejstvo, da je bila "domovina" oficirjev vojska, seljenje iz kasarne v kasarno, zadolževanje zaradi iger na srečo, "oficirske bolezni" (spolne bolezni), oblikovanje nacionalnih getov ob prevladi nemškega oficirskega kadra, vse to je kljub promovirani enakosti in domnevnemu prestižu kazalo, da vojaški stan vendarle ni bil "prvi stan", vsaj v avstro-ogrski monarhiji konec devetnajstega stoletja ne. Zaradi velikih socialnih razlik so bili v veliko slabšem socialnem položaju predvsem nižji oficirji, saj so imeli nizke plače in so se morali neredko opirati na družino, biti oficirji tako rekoč na svoje **lastne stroške**. Marsikdo je tako izkusil, kako "ni vse zlato, kar se sveti".⁵ Njihov dejanski socialni status še zdaleč ni ustrezal zahtevam oficirskega poklica po zunanjem blišču.⁶

Z obrambnim zakonom 1868 sta bili v cislajtanskem delu uvedeni tako rekoč dve vojski: redna, skupna armada in deželna obramba (Landwehr). Vojaška služba je trajala tri leta v kopenski vojski, štiri leta v mornarici, osem let pa naj bi obvezniki služili v rezervi. Leta 1886 je bila oklicana še "tretja vojska", tako imenovana črna vojska ali "Landsturm", ki je imela posebno vlogo v zaledju. V njo bi naj po začetni nameri vpoklicali vse tiste, ki niso bili sposobni za neposredno fronto, pač pa so bili koristni v službi blizu svojega okolja. Uvedba "črne vojske" je omogočala dodatno militarizacijo obsežnih civilnih področij, predvsem pa je povzročila, da so bili z vključitvijo v "Landsturm" tudi delavci v tovarnah popolnoma izpostavljeni vojaški disciplini.

Leta 1912 je bil vpeljan še tako imenovani Kriegsleistungsgesetz (zakon o vojnih dajatvah) in je skupaj z obrambnim zakonom iz leta 1912 prerastel v

razširjeni instrumentarij za družbeno mobilizacijo v vojni, ki je grozila po krizi zaradi aneksije Bosne 1908 in po balkanskih vojnah (1912/13). Omogočal je vključitev osebnih uslug moških civilnih oseb v vojaške namene, zavezoval je k delu podjetij v vojni, uvedel je vojaško delovno obvezo, vojaško disciplino v podjetjih, črnovojniki pa so že tako ali tako veljali za vojake. Obenem je bil vojaški rok skrajšan na dve leti v kopenski vojski, medtem ko je v mornarici ostal isti.

...IN VOJAKI

Kakšna pa je bila formalna podoba avstro-ogrskega vojaka, kakor jo je mogoče najti v pravilih službe in zakonskih določbah, ki so se nanašale neposredno na vojake? Kako so pravila določala njihovo obnašanje in način vojaškega življenja? Kaj pravijo o tem, kaj je vojak in kakšen bi vojak moral biti, kaj sme in mora delati in česa ne sme? Kakšen je bil njegov moralni lik, kakšna je bila predpisana "vojaška krepost"?

To bomo poskušali razbrati neposredno iz nekaterih pravilnikov, dokumentov in uredb, ki so zadevali status vojakov v avstro-ogrski vojski. Prvi je tako imenovani "Službeni reglement ali Službeni pravilnik za cesarsko in kraljevsko vojsko" (v nadaljevanju SR), ki sta ga poslovenila leta 1875 in 1876 stotnik 7. pešpolka barona Mariočiča Andrej Comel in narednik istega polka Ignacij Robus. Druga so navodila za mobilizacijo, naložena občinam (Navod o dolžnostih, "Mobilisierungs-Instruktion für die Gemeinden", v nadaljevanju NOD) iz leta 1903, tretji pa je "spis" z naslovom Vojak. Njegove dolžnosti in pravice. Vzroki in namen vojne, iz leta 1916 (v nadaljevanju Vojak). Vsi trije pravilniki, navodila, oziroma pojasnila izvirajo iz različnih obdobj in vsi trije so bili prevedeni v slovenski jezik. Zadnji, ki je nastal med prvo svetovno vojno, poskuša govoriti tudi o "vzrokih in namenu vojne" in je eden izmed poskusov posebne "ideološke" ofenzive v avstro-ogrski armadi, o čemer več pozneje.

Ker so vojaki avstro-ogrske monarhije, kot rečeno, nosili cesarsko suknjo in je njihova identifikacija veljala predvsem nosilcu monarhične enotnosti, so tudi prisegali cesarju in ne ustavi ali kateri drugi instituciji. Prisega cesarju se je glasila takole:

"Naši vojščaki naj nam Francišku Jožefu Pervemu, po Božji milosti cesarju avstrijskemu, apostolskemu kralju ogrskemu, kralju češkemu, dalmatinskemu, hervatskemu, slavonskemu, gališkemu, vladimirskemu in ilirskemu, nadvojvodu avstrijskemu, velikemu vojvodu krakovskemu, vojvodu lorenskemu, salcburškemu, štirskemu, koroškemu, krajnskemu, bukovinskemu, gornje in dolnje-sleškemu, velikemu knezu erdeljskemu, markgrofu moravskemu, pokneženemu grofu habsburškemu in tiroljskemu i.t.d., i.t.d. prisežejo prisego s temi besedami:

Prisegujemo Bogu Vsemogočnemu z očitno prisego, da bomo Njegovemu Apostolskemu veličanstvu, našemu presvitlему gospodarju in gospodu Francišku Jožefu Pervemu,

po božji milosti cesarju avstrijskemu, kralju češkemu i.t.d. in apostolskemu kralju ogerskemu, zvesti in pokorni, da bomo tudi presvitlega cesarja, generale in sploh vse višje poslušali, jih častili in branili, njih zapovedim in poveljem v vsakeri službi pokorščino skazovali, da bomo zoper vsacega sovražnika, katerega koli, in kjerkoli Njegovega cesarskega Veličanstva volja ukaže, na vodi in na suhem, po dnevi in po noči, v bojih, naskokih, spopadkih in v vsakršnem početju, z eno besedo, povsod, vsak čas in o vsaki priliki junaško in možato bojevali, da ne bomo svojih kerdel, svojih bander, zastav in topov nikakor in nikdar zapustili, da se ne bomo nikoli vdajali ni v najmanjšo

zmeno s sovražnikom, ampak da se bomo vsigdar vedli tako, kakor vojne postave govore, in kakor se spodobi pravim vojščakom, ter da hočemo tako častno živeti in umreti. Tako nam Bog pomagaj. Amen!"

Sicer pa podrobna pravila službe iz druge polovice prejšnjega stoletja obsegajo celih 432 strani: prvi del, ki ga bomo tu predvsem upoštevali, se nanaša zlasti na kasarniška pravila oziroma na mirni čas (drugi del govori predvsem o načinu bojevanja). Ta del zajema temeljne določbe, obnašanje podrejenih in predstojnikov, kasarniške predpise, opravljanje službe, posebne službe, izkazovanje časti, slavnosti, poveljevanje in službe v posadkah, vzdrževanje javnega reda in varnosti, obnašanje straž, disciplinske določbe, vojaško pravosodje in "vojne člene". Drugi del pa se nanaša na čas premikov, torej tudi na vojno, zato obsega marše, taborjenje, nastanitve po hišah, razmerja med posameznimi enotami na terenu, občevanje s sovražnikom, boj in odlikovanje. Pravila v bistvu zajemajo malodane vsa področja vojaškega življenja in jih podrobno določajo.

"Vojaški stan" je v pravilih določen kot tisti, ki ima "visoki poklic, varnost in veljavo monarhije braniti". Vojaški stan ni samo nekaj, kar je grožnja za potencialne sovražnike, je tudi nekaj, kar monarhiji daje "veljavo". Zato so za vojaka pomembne naslednje lastnosti: ljubezen do vladarja in domovine, pokornost, zvestoba, stanovitnost, samozatajevanje in hrabrost. Vojak mora biti pripravljen žrtvovati kri in življenje, za kar je seveda potrebno imeti tudi dobro izurjeno telo: vojak mora zanj skrbeti, da je zdravo in krepko.

Iz samih službenih pravil je tudi razvidno, da vojak nima samo zunanje funkcije pri obrambi monarhije, temveč obstaja tudi "notranja funkcija" avstro-ogrske vojske, notranje državno vojaško posredovanje v primeru (notranjih) nemirov, kar je bilo potrebno po izkušnji z revolucionarnim letom 1848. Šlo je za funkcijo, ki so jo opravljali predvsem tako imenovani "asistenčni bataljoni" (o tem pozneje). Kot eden izmed elementov splošnih dolžnosti je namreč navedeno tudi, da je "vojak sam poklican skrbeti in paziti, da **ohranijo postave svojo veljavo in čast**. Zatorej mora pa tudi gosposkam (Behörden) ktere so postavljene, da ohranijo **javni red**, kedar kaj zaukažejo, radovoljno pomagati in jih ubogati kolikor to njegovim vojaškim dolžnostim in drugim posebnostim ne nasprotuje" (SR: 4-5).

V povezavi z vojaškimi krepostmi je posebej poudarjena **bogaboječnost** kot "podlaga nramnega življenja in spodbud človeka, da svoje dolžnosti zvesto spolnjuje". Obenem je vojaku prepovedano zasmehovati verske reči: vsakomur mora biti dovoljeno opravljati pobožnosti.⁷ "Moralnost" pomeni dobesedno "lepo obnašanje" in zajema lik vojaka, ki naj ne bi pijančeval, igral iger na srečo in si "nespametno delal dolgov". Vojak naj se "vselej in povsod z lepim obnašanjem odlikuje" (SR: 7). Pomembna pri tem je "možatost": "derži naj se možato (moško) in priprosto (ne pa okorno)" (SR: 7). Orožje pa lahko nosi tudi izven službe.

Posamezni vojaki se seveda morajo vezati v skupino. Kakšna so njihova medsebojna razmerja? Kakšen je vzor njihovega medsebojnega obnašanja? Obstaja splošno načelo, ki se imenuje: **enodušje in sloga** (Gemeingeist und Einigkeit). Enodušje in sloga pomenita predvsem občutenje skupnosti, njen cilj pa je "občni blagor" (SR: 8), ki je vedno višje na lestvici vrednot kakor "lastni prid". In to naj bi vojaka spodbujalo, da "si postane zvest svojega stanu", kar "pospešuje njegove vojaške čednosti. Enodušje in sloga pomenita tudi tovarništvo. Vojak je moral podpirati drugega vojaka v vseh okoliščinah, čeprav ne tako, da bi moral nepoštena dejanja prikrivati.

Njegove največje dolžnosti pa so bile prav gotovo v vojni: tej je bil namenjen. Praviloma se ne bi smel ustrašiti nobene nevarnosti. Za zmago nad nasprotnikom si je moral prizadevati "z dušo in telesom": za cesarja, za domovino in za lastno čast. Kdor pa bi se branil bojevati, tega je čakala gotova smrt: "Kdor v nevarnem trenutku obupno govori, orožje ali strelivo zaverže, se spunta, samovoljno hoče boju se umakniti, ali pa ropati, ta se drugim v svarilni izgled po povelju kardelnega poveljnika vpricho vojakov takoj ustreliti ali pa ga višji osebno takoj poseka".

Politično udejstvovanje je bilo prepovedano: ne samo neposredno, temveč tudi vse javne politične manifestacije. Vojak ni smel biti član političnih društev (tako tisti, ki so služili, kot tisti, ki še niso odslužili), ni se smel udeleževati javnih shodov in demonstracij. Pri delu nepolitičnih društev je smel sodelovati le s predhodnim dovoljenjem vojaškega poveljstva. Vojaške osebe niso smele izdajati časopisov in tiskovin in ne pisati o vojaških zadevah na način, ki "se ne vjema z vojaškim redom in duhom" (SR: 14). Avstro-ogrski vojaki so torej morali "politično abstimirati":

"Abstinenca v političnem smislu je bila za K.u.K. obrambno silo - čeprav ne samo za njo - odločilna maksima. Dolžnost bi naj predvsem zagotavljala njeno bojno pripravljenost, ne pa element ustvarjanja mnenja. Še posebej je to veljalo v vojni. Politične vplive so onemogočali, kolikor se je le dalo. Z nezaupanjem so reagirali na nacionalne ali socialistične časopise pri oficirjih in pri moštvu (v vojni je bilo od leta 1917 dalje prepovedana vsaka udeležba vojakov na političnih zborovanjih - celo kot gledalcev)...Ravno nasprotno je bilo pri sovražniku. Sovražnik je mobiliziral učinkovite politične ideje časa v prid lastni stvari, razglašal je novo družbeno in nacionalno ureditev kot svoj velik cilj..." (Plaschka et al., 1974: 234, 235).

NADZOROVANJE

Pravila so od podrejenih v armadi zahtevala tako rekoč brezpogojno pokornost. Vendar razmerje podrejenosti in nadrejenosti ni obstajalo samo med različnimi predstojniki in podložnimi vojaškimi osebami, temveč tudi med rodovi vojske: pri primerjavi med istimi čini je imela prednost kopenska vojska pred mornarico, obe pa pred deželno obrambo.

Kako se je po pravilih moral ravnati podrejeni oziroma nižji pa činu? Predvsem je moral biti "brezpogojno pokoren". Kljub temu so že pravila službe vsebovala specifično navodilo v zvezi z vojaško pokornostjo v smislu, da je leta bila različna od suženjske podložnosti: vsakakor ne toliko v praktičnem pomenu kakor v smislu njenega "namena". Pokornost je nekaj lepega in zlahtnega v tem, da "vojak občenemu blagoru na prid vsikdar podverže lastno svojo voljo postavi in povelju." Vojska takšno pokorščino potrebuje zato, da se "obvaruje vojaški red, da se ohranja moč na ternih nogah. Brez te subordinacije vojska kaj znatnega ne more storiti" (SR: 19). Za podrejene je veljala je prepoved ogovarjanja, ocenjevanja ali celo zasmehovanja predstojnikov, medtem ko podobnih prepovedi za nadrejene ni bilo, razen nasvetov o "razumni in pravični" obravnavi podrejenih.

V primeru kazni se je moral vojak "brez vsega ugovarjanja in ustavljanja podvreči in jo z voljo prenesti. Vsako prošnjo je moral "dobro prevdariti, šele potem bi jo smel prvemu predpostavljjenemu predložiti"; če pa bi ta prošnje ne uslišal, bi moral še posebej (službeno, torej uradno) pri kompanijskem raportu prositi. Samo spomladi so smeli poveljnika, ki je pregledoval vojsko, kaj neslužbeno "naravnost prositi". Načelno so smeli tudi do cesarja: pismeno

ali pa iti sami predenj. Toda, ko je šlo za službo, potem so smeli to storiti samo z dovoljenjem predstojnika polkovnega poveljstva. Tudi o svojih pritožbah so morali dolgo in "temeljito razmišljati": šele drugi dan po storjeni krivici so se smeli pritoževati, pritožiti zoper povelje pa so se smeli šele potem, ko so ga že izpolnili, in zoper kazen takrat, ko so jo že prestali. Podložni je moral predstojnika vikati, ga klicati "gospod" in ga imenovati po njegovem činu.

Ukazi nadrejenih so morali biti po pravilih "jasni in razločni", če je bilo mogoče, so morali biti pomembni ukazi tudi pismeni. Zastopstvo v poveljstvu je imel vedno tisti, ki je bil na lestvici takoj za komandantom. Stalna vojska in mornarica sta imeli prednost pred deželnimi brambovci. Vsakdanji ukazi so se razglašali vojakom "v njih maternem jeziku" in po potrebi jih je bilo treba tudi razložiti (SR: 72). Nasploh glede jezika kaže, da se je avstro-ogrška vojska obnašala predvsem pragmatično. Obstajajo ne povsem identične navedbe o tem, kako se je v vojski govorilo in poveljevalo. Pleterski piše o tem, da so v avstro-ogrski armadi "nastopale tri kategorije jezikov: tako imenovani poveljevalni jezik "Kommandosprache", ki je obsegal samo najnujnejše izraze poveljevanja; bilo jih je okrog 90 in jih je moral poznati vsak pripadnik armade. Tudi navadni vojak se jih je moral naučiti na pamet. Nato je obstajal "Dienstsprache" - službeni jezik, ki je bil prav tako nemški in je veljal za celotno monarhijo, tudi za Ogrsko, ki je bila drugače jezikovno bolj samostojna. Znani so bili še polkovni ali celo bataljonski jeziki, torej pomožni jeziki za občevarje z moštvom, ki nemškega jezika ni obvladalo. Uporaba pomožnih jezikov še v nobenem pogledu ni pomenila kakega posebnega priznanja jezikov v monarhiji, ampak je dejansko obveljala kot neka tolerirana pomožna rešitev v vojski" (Pleterski, 1992: 2). Podobno navajajo astrijski zgodovinarji (Plaschka, Haselsteiner, Suppan, 1974: 36), le da govorijo o 80 besedah poveljevalnega jezika. Obenem govorijo tudi o tem, da je bila za armado "nedvomna prednost", če je "rezervni oficir - ki je pogosto prihajal iz nabornega okrožja svojega polka - obvladal polkovni jezik" (prav tam). Švajncer v tej zvezi piše (ob kratkem življenjepisu Andreja Comela, oblikovalca slovenskega vojaškega izrazoslovja), da je bilo "znanje jezika za oficirje pomembno, saj je bila v pretežno slovenskem polku slovenščina drugi polkovni jezik in vsak vojak jo je lahko uporabljal tudi na raportu. Če oficir jezika vojakov ni znal, je moral imeti prevajalca" (Švajncer, 1991: 48).

Dostop v kasarne so imeli samo uniformirani. Za red v vojašnici je skrbelo poveljništvo, ki je v njej stanovalo. Tudi v izbah so imeli natančno določen red, od razdalje med posteljami do imenika na vratih, od načina čiščenja do odgovornosti za čiščenje. Tudi to, kako se je razporedilo vojake v izbe, ni bilo prepuščeno slučaju: po eni strani je bila določena stroga hierarhija in red pokornosti, po drugi strani pa naj bi vojska delovala kakor neke vrste bratovščina, kjer imajo starejši bratje pokroviteljstvo nad mlajšimi in novinci. Izrecno je bilo naloženo, naj se "novinci in ljudje, na katere se je manj zanesti, k onim vojakom dajejo, ki jih imajo podučevati in gledati na nje. Ljudje, ki so si prijatelji, enako zvedeni ali omikani, ali pa, ki govorijo ravni isti materni jezik, smejo svoje postelje drug zraven drugega imeti, če za to prosijo in če to službene razmere dopuščajo. Možje, ki bobnajo ali trobijo morajo svoje mesto imeti zraven duri" (SR: 41). Rjuhe so morali zamenjati vsak mesec. Po težavnih marših je bilo dovoljeno tudi podnevi ležati na posteljah. V izbnem redu je tudi absolutno natančno določeno, kako naj vojaki hranijo orožje, kako morajo čistiti, kako morajo biti shranjeni vojaški škornji in oblačila⁸.

Poseben red je bil določen za konjske hleve. Tam so za red skrbeli tako imenovani "konjski strežniki" (Stallwarten). Sicer pa je poseben red veljal tudi

za način pregledovanja kasarn, ob čemer so bila spet postavljena posebna pravila.

Opravila vojakov so smela v poletnem času trajati 8 ur, v zimskem času pa 6 ur. Jutranjica, bobnanje ali trobljenje, poleti ob 5. uri, pozimi ob 6. uri zjutraj, je bilo za vojakke znamenje, da je treba vstati in se "pripraviti k dnevnemu opravilu". Večernica, navadno ob 9. uri zvečer, je bilo znamenje vojakom, da se morajo vrniti v vojašnico: desetniki (korporali) in nižji vojaki od njih so se morali vrniti takoj (razen tistih s posebnim dovoljenjem), vodniki naredniki in šarže ter oficirjevi namestniki so smeli izostati še dve uri. Mogoče pa je bilo pridobiti si tudi dalj časa trajajočo dovolilnico za izostajanje iz kasarne. Ob posebnem znaku - ponavljanju večernice - so se morali vrniti vsi, ne glede na to, ali imajo dovolilnice.

Kako je potekal dan vojakov v kasarni, je najbolje razvidno iz dolžnosti in opravil tako imenovanega "dnevnega desetnika". Ta se je moral po jutranjici podati v "stanišča kompanije" in zbuditi vojake; nato si je moral zaznamovati obolele in tiste, ki so morali na raport. Vse to je moral posredovati naredniku. Ko je sprejel ukaze, jih je moral naznaniti naredniku in povedati vodnikom o tistih, ki morajo kaj delati. Posebej je moral paziti, da se "prehodi in stopnice v vojašnici očedujejo" (očitno vojaki tudi takrat niso imeli najbolj urejenih sanitarij). Vojake, ki so "malo zboleli", je moral predstaviti zdravniku. Paziti je moral na to, da so kuharji opravljali svoja dela in da so se vojaki, ki so odhajali na vaje, ob uri zbrali na zbirališču. Posebej zbrati je moral tiste, ki so odhajali nakupovat hrano. Oficirjem je moral prinesiti na pregled raportni dnevnik, tiste, ki so za raport določeni, pa pregledati in predstaviti naredniku. Skrbeti je moral, da se je hrana prav razdelila, da so jo dobili tudi ujetniki. Nadzorovati je moral čiščenje kuhinje in pomivanje posode. Navzoč je moral biti ob dajanju dnevnega povelja in podnevi ter ponoči skrbeti za red na straniščih, predvsem za čistočo. Paziti je moral na to, da so bili vojaki, ki niso bili podoficirji, pravilno oblečeni, kadar so odšli iz vojašnice, zato so se mu morali javljati, preden so odhajali. Po večernem bobnanju je moral pregledati kompanijske izbe, ali kdo ne manjka, nadzorovati, ali je ogenj v kuhinjah in pečeh pogašen. V primeru alarma in odsotnosti višjega poveljnika je moral dnevni desetnik prevzeti tudi poveljstvo. Ponoči si je službo delil z razvodnikom tako, da je bedel do enih, razvodnik pa od enih do jutranjice. Sploh je bil dnevni desetnik očitno nekakšen "fantič za vse", moral se je znajti in vse dolžnosti "deloma sam spolniti, deloma pa skrbeti, da jih spolni inšpekcijski razvodnik, one pa, ki so bolj važne, ima vselej in na vsak način sam spolniti".

Posebna pravila so veljala za organiziranje prehrane. Ob poudarku, da je treba biti pri prehrani varčen, je zapisano tudi to, da naj se pri "zbiranju živeža ne gleda le na to, kar se vojakom poljube, ampak pred vsem drugim, kar zdravju bolj služi". Imeli so t. i. "komisijo za menažo"; njena dolžnost je bila gospodariti z živežem, in sicer tako, "da ne bo nobene pritožbe". V dokaz, da se v kompanijah pošteno gospodari, so obstajale tako imenovane "knjige za menažo".

S kuhanjem so se smeli ukvarjati samo vojaki brez častniške stopnje. To so bili priučeni vojaki, nikakor ne kuharji. Vojake same so naučili kuhanja, vendar ob tem ni smela "dobra hrana škodovati trpeti". Pri izbiri živeža je bilo zaukazano, da se mora "kar je mogoče, gledati razne verske navade: kjer pa to ni mogoče, mora se dotičnim vojakom gotov denar za živež za oni čas izplačati" (SR: 70). Posebna pravila so veljala za podoficirje, kadete in enoletne **prostovoljce, ki so služili na lastne stroške**, čeprav so stanovali v vojašnici. Le-ti

so smeli bodisi jesti skupaj z drugimi ali pa si kuhati posebej. Stan zase so bili "oženjeni" (očitno vajeni boljše hrane: "oženjene osebe v moštvu smejo se živiti, kakor se jim poljubi").

Vojaki so imeli izhod iz vojašnice šele, ko je bilo vsakdanje delo opravljeno. Vojak je moral biti spodobno oblečen, oborožen pa tudi s stranskim orožjem. Le izjemoma je bilo mogoče oditi iz vojašnice prej. Potrebno je bilo posebno dovoljenje. Zvestim in zanesljivim vojakom je bilo dovoljeno za dalj časa odhajati ne da bi se morali zglasti pri predstojniku. Rekruti ("novaki") iz vojašnice niso smeli odhajati sami. "Izročiti" so jih morali staršem ali zanesljivim vojakom. Ob nedeljah in praznikih je bilo ukazano, da se vojakom tudi dopoldne dovoli, da "grejo vsak po svoji veri opravljat svojo pobožnost". Ob odsotnosti, ki je trajala dalj časa, so se morali vojaki tudi redno javljati.

Vojaki so se smeli "napravljati" (oblačiti) samo tako, kakor je bilo zapovedano. Biti so morali "čedni in zali": vendar se ni spodobilo v preveliki meri gledati na lišp in gizdo. Dejavne vojaške osebe so morale biti izven "stanišča" vselej v uniformi in nositi "stransko orožje", ki so ga smele odložiti le "v kopeli ali na kmetih".

Poleti so morali vojaki vsaj enkrat na teden na kopanje. Smeli pa so se kopati (plavati) le na posebnih kopališčih, ki jih je "gosposka v ta namen potrdila" (SR: 84). Zunaj kopališčnega prostora se niso smeli kopati, prav tako pa so bili zavezani obnašati se "spodobno" (spodobno obnašanje je eden od najbolj pogosto uporabljenih moralno obarvanih pojmov v pravilih).

KAZNOVANJE IN POSREDOVANJE

Vsak nadrejeni je imel pravico navadnega vojaka zapreti ali pa ga dati zapreti. Toda to ni bila le pravica, pač pa tudi eksplicitna dolžnost, kadar je "zasačil podložnega pri kakšnem prekršku ali pa le sumil, da je to storil". Zloraba te pravice in dolžnosti nadrejenega naj bi se kaznovala (takrat, kadar je šlo za zapiranje brez veljavnega vzroka ali za krivično ravnanje).

Vojaki so morali v zapor v naslednjih primerih:

- a) če so jih zasačili pri hudodelstvu ali težkem pregrešku
- b) če je obstajal sum za takšno dejanje
- c) če so s svojim obnašanjem očitno pohujševali druge
- d) če niso bili pokorni oblastem ali če so jih zasramovali ali nasilno napadli
- e) če je bil dan poseben ukaz za zapor
- f) kadar se je po okoliščinah upravičeno terjalo, da se uporne vojaške osebe zapro.

Navadnim vojakom so orožje v zaporu odvzeli, oficirjem pa le "po potrebi". Vojska je smela zapreti tudi civilne osebe (primeri pod a in d). Civilne oblasti so lahko vojaške osebe zaprle le po točkah a, b in c.

Posebno poglavje je posvečeno "izkazovanju časti" (Ehrenbeziehungen), in sicer na splošno v medsebojnem občevanju vojaških oseb, in posebej izkazovanju časti vladarju, cesarju in tujim vladarjem. Izkazovanje časti je bilo prav tako podrobno izdelano: od tega, kako se jo izkazuje v mirnem času, do pravil kako se ravna med bojem (vključeno je bilo tudi pozdravljanje ob srečevanju vojakov samih).

Vojska je imela posebno vlogo ob nekaterih pogrebnih slovesnostih in ob državnih praznikih. Za take priložnosti so veljala posebna navodila, natančno je bilo določeno, kako se vojska aktivno udeležuje slovesnosti. Aktivne vojaške osebe se niso smele udeleževati "slavnosti politične oblike", kot je bilo že navedeno. Včasih je bila vojakom udeležba na njih celo posebej prepovedana,

še posebej prepovedano pa jim je bilo udeležiti se "demonstracije". Armada je posebej praznovala rojstni dan cesarja in posvečevanje zastave te "svetinja vojakov, slavni zaklad upanja" (SR: 121).

Sicer pa pravila obširno predpisujejo, kako delujejo poveljstva in kako poteka služba v posadkah, v vojaško-štacijskih komandah, v poveljstvu v trdnjavah, v mestih, v mestnih komandah, kaj je stanje (služba) pripravljenosti, kako ravnaajo posadke ob preplahu, pri požaru, kako se naredi špalir ali "dvorajda", kako se odpirajo in zapirajo vrata. Potrebno je tudi omeniti, da gre pri večini teh pravil za veliko nenačrtnost, kot da so nalašč napisana čim manj razvidno. Še posebej izrazito je to v prvem delu RS, ki bolj ali manj opisuje stanje in ravnanje vojske v miru, ko ni imela bojnih nalog: razen v enem primeru, ki je tudi predpisan v pravilih službe - v primeru tako imenovane "vojaške asistence" ali "vzdrževanja javnega reda in varnosti".

V Evropi 19. stoletja je veljalo splošno pravilo, da je vojska tudi element službe notranje varnosti (prim. Plaschka, Haselsteiner, Suppan, 1974: 19): "Prva in najbolj bistvena naloga vojske je obramba monarhije in njenih sestavnih delov pred zunanjim sovražnikom, pa tudi ohranitev notranjega reda in varnosti" (prav tam). Asistence ali "vojaška pomoč" so se imenovali vojaški oddelki, ki so jih uporabljali za zadušitev nemirov ali demonstracij v mirnem času.⁹ Le-ti so bili poklicani, da "podpirajo javne oblastnike, da jim dajo pri njih vredbah in opravih potrebno materialno pomoč, da morejo zmagati silen upor... Asistence morajo vselej biti preskrbljene z ojstrim strelivom" (SR: 138-139). Asistence bi morale ravnati po natančno določenih pravilih, še posebej pa je bilo določeno, kdaj so smele streljati (na določen ukaz političnega uradnika, če so bile same napadene, če je bilo treba "raztresti uporno ljudsko gromado"; pri tem bi naj varovali ženske, otroke in onemogle starčke). Posebej naj bi se pri zadužitvi upora pazilo na to, da vojaki niso bili kakorkoli povezani s civilnim prebivalstvom. Prav zaradi tega polki niso bili nastanjeni v deželah, od koder so prihajali, čeprav je bila njihova sestava večkrat tudi enonacionalna. Švajnci v tej zvezi pripominja naslednje: "Da bi presekali vezi med vojaki in domačim prebivalstvom ter da bi polke naredili pripravnejše za obračune z nacionalnimi in delavskimi vrenji, so enote preselili iz domačih krajev. Tako je dobil 17. pehotni polk svoj sedež v Celovcu, 47. pehotni polk v Gorici, 87. pehotni polk pa je ostal v Celju. V Ljubljano je prišel iz Gradca trdno nemški 27. pehotni polk. Ko so leta 1908 Slovenci demonstrirali, so vojaki tega polka streljali v ljudi in ubili Adamiča in Lundra" (Švajnci, 1991: 50). Vsi navedeni polki so bili po večinski sestavi slovenski oz. so imeli naborna območja na Slovenskem.¹⁰ Vojaška asistenca je pomagala zadušiti tudi znani upor v Judenburgu maja leta 1918, torej proti koncu prve svetovne vojne, ki je bil le eden v vrsti uporov južnoslovanskih vojakov v avstro-ogrski vojski. V prvi svetovni vojni je bila "asistenca" namenjena predvsem boju proti tistemu, kar se je poimenovalo "notranja fronta"; ta je pozneje postala tako močno razdiralna, da je monarhija razpadla (o tem več pozneje).

Enega pomembnejših načinov delovanja vojske so očitno predstavljale straže, saj jim je posvečeno v SR celo poglavje. Tu ne gre samo za razdelitev straž na častne in varnostne, temveč tudi za natančne določbe o tem, kaj straže smejo početi in česa ne,¹¹ kako se menjujejo, kam se naj postavijo, kdaj so popolnoma oborožene in kdaj ne, kako naj se obnaša straža pri jetnikih, komu morajo izkazovati čast... Straže so imele v avstro-ogrski vojski določeno vlogo tudi v civilnem življenju (prim. zgoraj o asistencah, zapiranju, itd.).

Vojak se je moral izuriti in biti obenem skoz in skoz pokoren: zanesljivo in ostro naj bi se kaznoval vsak, ki se ne bi ravnal po ukazu. Vendar so obstajala tudi jasno začrtana pravila za ravnanje nadrejenih.¹² Ti bi naj bili strogi, vendar pravični, nadzorovali naj bi podrejene, vendar naj se ne bi preveč vtikali v njihove zadeve. Znali naj bi prav hvaliti in grajati, skratka, bili naj bi karseda učinkoviti. Obstajalo je navodilo, da naj bi nadrejeni kaznoval podrejenega šele takrat, ko mu je jeza odlegla. Podrejene so morali vikati in jih v službi nikakor ne bi smeli drugače nagovarjati. Dolžni so bili varovati in ohranjati "može in blago" (§18).

Nadrejeni so imeli pravico kaznovati svoje podrejene zaradi dokazanih kaznivih dejanj ali "zamudkov", in sicer "primerno" kaznovati. Pri tem je šlo za kaznovanje brez sojenja in brez vojaškega kazenskega zakonika (§86), torej za neko vrsto samovoljnega kaznovanja, ki ni spadalo pod sodno oblast. Ravno zaradi tega je zaobsegalo številne zlorabe.

Poleg različnih zapornih kazni so imeli poveljniki vojake pravico tudi privezati. Sicer je obstajalo navodilo, da se smejo privezati "le vojaki, pri katerih je dokazano, da nimajo čuta za poštenje, pri katerih se mora ojstro kaznovati termoglavost, upornost, ritopašno obnašanje ali zarobljenost in končno sploh, kjer so druge kazni neporabljive ali kjer res vidi, da nič ne koristijo" (SR: 207). Švajncer piše o tej praksi naslednje: "Odnosi v vojski so temeljili na drilu, kričanju, surovosti, klofutah in kaznovanju s privezovanjem (vojaku so roke zavezali na hrbtu in ga dvignili v zrak toliko, da se je samo s prsti na nogah dotikal tal) in s "špangami" (vojaku so skupaj zavezali roke in noge). Patriotska vzgoja je bila omejena na vcepljanje ljubezni do cesarja, predvsem pa je povzdigovala v avstrijski polovici države pomen nemštva, v madžarski polovici države pa pomen ogrstva... Navedenih slabosti niso odtehtala nekatera pozitivna dejstva, na primer, da je bilo treba vsakega vojaka vikati, nadalje, da je bilo veliko izhodov iz vojašnic, da je tisk spremljal grdo ravnanje z vojaki in nanj opozarjal itd." (Švajncer, 1991: 51).

Na bojišču so imeli nadrejeni seveda še dodatna pooblastila: brez usmiljenja uporabiti silo, da bi nagnali svoje podrejene, "da se bojujejo tako dolgo, da se namen boja doseže". Pritožbena pravica vojakov je bila nasproti pravicam nadrejenih minimalna: obenem pa so se, kot je bilo že navedeno, smeli pritožiti šele po že izvršeni kazni (§ 14).

Pravila služenja posebej govorijo o vojaškem pravosodju: pravzaprav gre za svojevrsten povzetek sankcij, ki jih je predvideval kazenski zakonik (Das Militärgesetz über Verbrechen und Vergehen) iz leta 1855. Ta zakon je bil večkrat dopolnjen, obenem pa so še pred prvo svetovno vojno veljale nekatere dodatne uredbe, ki so bile upoštevane v poznejših posebnih izdajah Prisege in vojnih členov (Eid und Kriegsartikel).¹³ Brošura "Vojak. Njegove dolžnosti in pravice. Vzroki in namen vojne." pa ni samo povzetek pravil, predpisov in zakonov, temveč je tudi očiten vojaško propagandni material, ki je bil izdan med vojno leta 1916, preveden pa je bil tudi v slovenščino (očitno je bil slovenski mobilizacijski potencial spriču vstopa Italije v vojno proti avstro-ogrski za monarhijo velikega pomena). V njej so zajeta tako pravila službe kot vojni člani, zapisani tako rekoč "poljudno", in ne v obliki paragrafov, ter ilustrirani s primeri. Znano je, da je v habsburški monarhiji "še posebej v njeni avstrijski državni polovici, ob začetku prve svetovne vojne...začel veljati sistem izjemnih zakonov, pripravljen že več let poprej. Ti zakoni so omejili politično življenje, državljske pravice in povečali vlogo vojske in javnem življenju. Tega sistema se je pozneje prijel o ime žvojni absolutizem" (Pleterski, 1979: 6, 7).

“Prva skupina izjemnih zakonskih ukrepov je bila izdana od 2. do 31. julija 1914. Obsegala je vladne uredbe, ki so razglasile izvajanje izrednih določil nekaterih že prej sprejetih zakonov. Uredba, ki so jo izdali na temelju zakona z dne 5. maja 1869, je začasno razveljavila temeljne osebne pravice: osebno svobodo, nedotakljivost stanovanja, pisemsko tajnost, svobodo združevanja in zborovanja, izražanje mnenja in svobodo tiska. Uredba po zakonu z dne 23. maja 1873 je začasno odpravila porotna sodišča. Uredba o uveljavitvi vojaškega kazenskega postopnika je civilne osebe podredila pristojnosti vojaških sodišč za dejanja proti vojski, za ogrožanje mobilizacije ali varnosti armade” (prav tam). Dalje so bile vojaškemu sodstvu podrejene civilne osebe, obtožene političnih hudodelstev, kot so bile veleizdaja, žaljenja veličanstva, kršenja javnega miru (kar je bila tudi pravna podlaga za politično preganjanje na nacionalni osnovi)... Kot piše Pleterski, so vojaška sodišča sicer morala uporabljati splošni kazenski zakonik, vendar je bil postopek vojaški (prim. tudi: Plaschka, et al 1974: 18-37).

Še pred opisom “vojnih členov”, je v SR zapisano tudi poglavje o vojaškem pravosodju in navodila za ravnanje v posameznih primerih, na primer pri pobegu, ob nenaravni smrti, kdo so predsedniki in sodniki na vojaškem sojenju. Posebej velja omeniti, da je obstajalo navodilo, da morajo sodniki v razsodbi “ako je mogoče,...znati tisti jezik, kterega je tisti, kteri se izprašuje ali obsoduje, najbolj zmožen” (SR: 95) ter da naj bi bili sodniki tudi “razumni možje, kteri se dobro obnašajo” (prav tam). Nato sledi znani paragraf o izvršitvi sodnih kazni, katerega največji del je posvečen izvrševanju smrtne kazni:

§ 97.

“...708. Kedar se izvršuje obsodba k smrti, odrineta za stražo dve kompaniji po najmanj 40 čet pod poveljstvom kakega majorja ali po častni stopnji najstarejšega stotnika. Za zagrajo (Schracken), namreč za naposlednjo varstvo obsojenca, se odloči en narednik, en desetenik, šest razvodnikov in 18 pešcev...Ako se ima obsojenec ustreliti, določi se k temu 8 mož, kteri morajo svoje puške že poprej vprichi enega oficirja ostro nabasti. Ko se obsodba prebere, mora obsojenec poklekniiti in en tovarš, kterega si iz pričujočih sam izvoli, mu zaveže oči; ob enem dá eksekucijski poveljnik s sabljo znamenje proti zadnji strani četverokotja, ktero se tiho, kolikor je treba, odpre. Odločenih 8 mož stopi naprej, pred štirje, kteri imajo najprej streljati, napnejo brez šuma puške, in grejo tiho blizo, kolikor je mogoče, vendar tako, da se ne dotaknejo obsojenca. Eksekucijski poveljnik se postavi tako na stran, da ga morejo videti vsi možje, in vzdigne sabljo: na to namerijo možje, kteri stoje na sredi, na glavo, ostali pa na persi obsojenca in vstrelijo ravno tisti čas na komando: “Feuer!” (“ogenj!”) eksekucijskega poveljnika, - ktero povelje se ima nemudoma dati. Med tem so drugi 4 za prvimi pripravljeni, da vstrelijo ako bi obsojenec še živel, še enkrat ali kolikorkrat bi treba bilo. Pri vsakem usmertnem se zapusti do solnčnega zahoda straža, obstoječa iz enega razvodnika in treh mož, na to se pokoplje obešen od rabeljna, ustreljen pa od enega poddesetnika in treh mož” (SR: 214-215).

Opisov izvršitve smrtne kazni “po službenem pravilniku” je v literaturi ničkoliko. V knjigi Innere Front je opisana eksekucija nekega vojaka-dezerterja (Franz Ummerhoffer) v Kecskemétu.:

“...Poveljnik Stefán Istvan je poveljeval usmrtitvi. Zdaj mu je bil predan obsojeni. Vprašal ga je po zadnji želji. Vojak pred njim si je obrisal pot s čela, strah ga je prevzemal, začel je jokati...”. Obljubil je, da se bo odslej popravil, da bo zvesto služil. Vendar ga poveljnik ni pustil do besede. “Vprašal je dalje:

Kdo naj ti zaveže oči? Vojak ga je gledal s sklenjenimi rokami, ostal je nem. Vprašal sem, je ponovil poveljnik, ali nimaš tu nobenega znanca, ki bi ti zavezal oči? Tresoč se je vojak povedal neko ime: Stalter József. Le-ta je pohitel naprej. Obsojeni je v nemščini sporočil pozdrav svojim staršem, pustil jih je poljubiti in jim zaželel vse najboljše. Še enkrat se je obrnil k poveljniku in prosil za odpustanje. Zavezali so mu oči: 'Na kolena!' vojak se je vrgel po dolgem na tla, nek nižji oficir ga je spet vzdignil, nakar se je spet vrgel na tla. 'Ne bodi vendar otročji', mu prigovarja nižji oficir, ga vzravna, vojak si potisne zavezo na čelo, spet prosi za milost. Nižji oficir popravi povezo, obsojeni se še enkrat vrže na tla in ječi. Poveljnik ukaže vojakom, da se približajo obsojenemu, dvigne sabljo, spusti sabljo in štirje strelji udarijo, pretresejo kup nesreče na tleh. Pokličejo zdravnika. Se enkrat streljajo. Poveljnik javi izvršeno eksekucijo. Zadnje besede duhovnika: 'Stojimo pred truplom nezvestega tovariša, ki ni hotel služiti svoji domovini, ki ji predvsem ni hotel žrtvovati svojega življenja. Zato je bil kaznovan. Učimo se iz njegove usode, da ne bomo nikdar zapustili svoje zastave, ker je to nezvestoba. Služimo svoji domovini z navdušenjem, ne iz strahu pred kaznijo, temveč zato, ker smo Madžari in vojaki. Oprostimu mu in zmolimo za njega očenaš' (Plaschka, Haselsteiner, Suppan, 1974: 104, 105).

Podobnih primerov je bilo veliko, eden izmed njih je bila tudi usmrtitev "kolovodij" upora v Judenburgu, o čemer navaja Lojze Ude poročilo poveljnika asistenčnih čet generalmajorja Kosela: "Sodba je bila izvršena 16. maja 1918 ob tri četrt na dvanajsto uro in eksekucija štirih na smrt z ustrelitvijo obsojenih mož...je bila izvršena tri četrt na 2 popoldne, natančno po predpisih službenega pravilnika (Dienstreglement), I. del... Za morišče smo izbrali prostor poleg pokopališča nedaleč od taboriščnih barak. Na moje povelje je moralo nastopiti vse moštvo dopolnilnega bataljona 17. pp. Razglašenemu je bila sodba naglega sodišča, medtem pa je bila v vidni daljavi izvršena eksekucija" (Ude, 1972: 131).¹⁴

Usmrtitev po službenem pravilniku je bila v vojnem času predvsem spektakel ustrahovanja: to je bilo tisto, kar so z drugimi besedami imenovali tudi "Justizmord" (zakoniti umor).

Katera pa so bila najtežja dejanja, ki so zapadla pod vojaško pravosodje? Sem je najprej sodil t. i. "prelom vojaške podložnosti", ki so ga v vojnem času zagrešili posamezniki, ki so bodisi se z orožjem uprli predstojnikom ali pa so nasprotovali izpolnitvi njihovega ukaza. Nekaj drugega je bilo, kadar je šlo za t. i. "metež" (Meuterei) ali združeni upor (kolektivni upor). V tem primeru je smrtna kazen doletela vodje upora, ne glede na to, ali so ga zanetili v mirnem ali v vojnem času, tisti, ki so jim sledili, pa so dobili do deset let zapor (prim. pisanje o uporih vojakov v avstro-ogrski vojski proti koncu prve svetovne vojne). V podobno kategorijo kot "metež" je sodila tudi t.i. "puntarija" (Empörung): "kedar se je truma oboroženih vojakov metežno skupila ter je po njeni upornosti in vsled silovitih sredstev (pomočkov) prišlo do tega, da se v dosego reda in pokorščie vidi potrebno postaviti ji nasproti oboroženo moč..." (SR: 222). Pomen straže in njenega ravnanja je tudi tukaj poudarjen; kazni za "nepriстойno vedenje do straže", kakor tudi za zanemarjanje straže so visoke. Knjižica Vojak., ki je izšla med vojno, polaga vojakom v zvezi s stražno službo "na srce" naslednje: "Vsak vojak se zaveda kako važna je stražna služba. Že v mirnem času se v tej službi strogo postopa; zanemarjanje in kršenje stražne službe se strogo kaznuje. Prav posebno važna pa je stražna služba v vojski.¹⁵ Zategadelj stražite zvesto ter zdržite junaško in vztrajno" (Vojak, 1916: 11, 12). Kršenje stražne službe, vsaka "nemarnost" je bila zločin in se "v vojski (vojni, op. V.J.) strogo kaznuje, če je nastala kakšna škoda, z ustrelenjem" (prav tam: 29).

Dezerterstvo je naslednje hudo kaznivo dejanje, ki je opredeljeno takole: "Vojak, kateri z namero, umakniti se za vsegdar vojni dolžnosti, svoje kerdelo zapusti ali tjekaj ne ide, zakrivi se begstva (dezercije)" (SR: 224). Poudarjeno je, da naj se v primeru, ko je pobegov več, že prvi pobeg nekega vojaka kaznuje s smrtjo z ustrelitvijo. Za druge primere je veljalo, da se "begstvo" kaznuje s smrtjo šele po tretjem primeru. Prebeg k sovražniku pa se je kaznoval z usmrtitvijo z obešenjem. V knjižici Vojak je dezerterstvu in njegovemu ideološkemu preprečevanju namenjen del odlomkov iz vojnih določb. Vojakom je bilo "plastično" predočeno, kakšne posledice bo imelo dezerterstvo ne samo za njih, ampak tudi za njihove družine:

"Kdor zapusti svojo četo z namenom, da se nikoli več ne povrne k njej, zagreši zločin dezerterstva. Prime se ga sramotno imè dezertter. Dezertter se kaznuje s smrtjo na vislicah. Če je pobegnil k sovražniku, se mu nikoli več ni mogoče povrniti v domovino. Toda sovražnik dezertterja navadno ne trpi v svoji deželi, ker ga zaničuje. Po sklepu miru ga bo poslal nazaj čez mejo, kjer ga bodo prijeli naši stražniki. Zaslužena kazen mu torej nikakor ne odide. Toda zločin nima samo za dezertterja, temveč tudi za njegovo družino najstrašnejše posledice. Državna podpora, ki so jo prejemale, se jim takoj ustavi. Družina mora nato trpeti revščino in pomanjkanje. Njegovo ime, ki ga je njegov oče pošteno nosil, se razglasi v občini, in s prstom bodo kazali na svojce brezčastnega vojaka. Hiša, posestvo in vsako drugo imetje zapleni država. Družina obuboža, osamljena bo, pregnana in zapuščena. To so strašne posledice dezerterstva, zločina vojaka, ki je pozabil na svojo dolžnost" (Vojak: 27-28).¹⁶

Med podobna huda dejanja so spadale tudi samopoškodbe (tudi to je "preki sod" kaznoval s smrtjo) ter "zločin strahopetnosti" (v SR se to še imenuje "plahunstvo ali nemoštvo", torej nemožatost), motenja vojaškega "strahu in reda" in zanemarjanja službenih predpisov in zapovedi. Potem so bili med vojnimi člani navedeni še špijonstvo, dogovor s sovražnikom ter "velika izdaja" (Hochverrat). Posebnost vojaškega kazenskega zakona je bila tako imenovana "razžalitev Veličanstva in razžalitev drugih udov cesarske hiše ali rodovine" (SR: 238), torej tisto dejanje, po katerem je postal slaven vojak Švejck: "Kdor cesarju in kralju spoštovanje ukrati, bodi se da ga osebno razžali, javno zasramuje ali da takšne podobe razširja (drugim daje), stori razžalitev Veličanstva ter bodi kaznovan s težko ječo do petih let: ista kazen zadeni tudi vsacega, kdor se s tacimi dejanji proti drugim udom cesarske hiše pregreši".

"Javno posilstvo" (öffentliche Gewalttätigkeit) ali, kakor bi to lahko drugače prevedli, javno nasilje, namreč če je nekdo "javna oblastva ali gosposkine osebe v uradnih rečeh silovito motil ali jim nevarno prettil, ...poškodovanje tuje lastnine, zlasti železnih cest, telegrafov, ladij parnic, mostov itd., je bilo kaznovano celo do težke ječe "na vse žive dni" (očitno je šlo za svojevrstno definicijo tistega, čemur bi danes rekli terorizem). Motenje vere (preklinjanje boga, javno zaničevanje vere), velike nesramnosti (posilna nečistost, oskrumba, kervoskrunst...), uboj in umor, zažig in tatvina itd... so tudi dejanja, ki se v primeru smrti lahko kaznujejo s smrtno kaznijo ali z dosmrtno ječo (SR: 224-252).

Zakaj je bil vojaški kazenski zakonik tako poostren? Zakaj je vojska dobila takšna pooblastila? Če naj verjamemo izkušenemu zgodovinarju Taylorju, potem se je habsburški monarhiji zgodilo naslednje: od preloma stoletja dalje je "živela samo v avstro-ogrski vojski in edino vprašanje za prihodnost je bilo, ali more ta vojska preživeti vojni spopad ali še huje, poraz" (prim. Taylor, 1956: 243).

VOJNA IN RAZPAD

Razlogi za razpad avstro-ogrske monarhije in obenem (ali pa predvsem) njene vojaške sile so bili gotovo številni. Le z ustvarjanjem "avstrijskega patriotizma", privlačnega za množice, pravi Taylor, bi mogla Avstro-Ogrska postati neodvisna sila (prim: prav tam), vendar je bila monarhija "kakor postaran človek, ki ga zapuščajo moči" in "poskušala je dokazati močnatost, da bi se ji vrnila mladost" (prav tam: 244). Ravno zaradi tega je opustila politiko popuščanja in sporazuma in se zatekla k "rešitvi z nasiljem", čeprav je imela leta 1914 manjši vojaški proračun kot katerakoli druga evropska sila (prav tam: 262) in čeprav je, paradokсно, bila "edina velika sila, ki po zdravi pameti ni mogla imeti nobene koristi od vojne, je vendar bila edina med vsemi silami zavestno usmerjena k vojni" (prav tam).

V Donavski monarhiji so bile sredobežne sile veliko močnejše od sredotežnih in ob izbruhu vojne Avstro-Ogrska ni bila sposobna niti ustvariti omenjenega patriotizma niti rešiti države pred razpadom s podobnimi recepti, kot je bil dualistični v devetnajstem stoletju. "Trialistični" koncept, v katerem bi južni Slovani znotraj monarhije postali tretji sestavni del, je bil neuresničljiv (o tem prim. poglobljene zgodovinske študije Janka Pleterskega - Pleterski 1970, 1971, 1978, pa tudi Plaschka et al, 1974).

Vendar tu ne bomo razglabljali o splošnih razlogih za razpad, pač pa se bomo spraševali predvsem po notranjih razmerah v armadi in o odnosu slovenskih vojaških obveznikov do nje in do države, ki so ji služili in ji pripadali. Tudi ne bomo razpravljali o "pravični" ali "nepravični" zastopanosti slovenskih podanikov v tej armadi, temveč jo bomo vzeli za dejstvo.

Iz virov je mogoče razbrati, da je bilo v času vojne v avstro-ogrski armadi - podatki so iz leta 1915 - na vsakih 1000 naslednje število Slovencev: 5 oficirjev, 4 kandidati za oficirje, 8 rezervnih oficirjev, 15 kandidatov za rezervne oficirje ter 25 navadnih vojakov (kar bi pomenilo, da je bilo slovenskih oficirjev 0,5%, kandidatov za oficirje 0,4%, rezervnih oficirjev 0,8%, kandidatov za rezervne oficirje 1,5%, navadnih vojakov 2,5%). Med Nemci, denimo, je bilo razmerje obrnjeno: aktivnih oficirjev je bilo 76,1%, rezervnih oficirjev 56,8%, navadnih vojakov pa 24,8% (navedeno po Plaschka et al, 1974: 35), kar pomeni, da je bilo veliko več Nemcev na oficirskih položajih kot pa navadnih vojakov.

Ta razmerja so se med vojno spreminjala: "Način vojskovanja je omogočil, da so majhne enote postale odločilne nosilke bojnega dogajanja. Vodstvo teh enot je zaradi tega dobilo poseben pomen. Med vojno je na vodilne pozicije prihajalo vedno več rezervnih oficirjev (posledica hudih izgub pri aktivnih oficirjih). Rezervna sestava je bila sicer spet odvisna od razvoja šolstva v posameznih nacionalnih enotah, predvsem pa od mature (maturantje so namreč imeli pravico in dolžnost do enoletnega prostovoljstva, vendar so morali obvladati nemški jezik). Obstaja ocena, da so rezervni oficirji, ki so med vojno zapolnili vrzeli v aktivni oficirski sestavi, neredko vplivali na ravnanje moštva tudi v nacionalnem smislu (povzeto po Plaschka et al, prav tam: 36).

V drugi polovici leta 1917 so s tajnim orientacijskim ukazom sicer poskušali ustvariti bolj nacionalno mešane polke kot so obstajali poprej (o pretežno slovenskih polkih - nekateri so imeli tudi čez 80% slovenskih vojakov - o njihovi sestavi in stacioniranju, glej Švajncer, 1988, 1990, 1991). Vendar učinki niso bili nič manj nevarni za enotnost vojske. Oficir se je namreč s polkom komajda sporazumel. Obenem obstaja ocena, da je bila enotna nacionalna sestava lahko dejavnik, ki je povečal bojno moč enote (Plaschka et al, prav tam: 37), kot je bil to primer s slovenskimi polki na soški fronti. Obstajalo je 16 vojaških poveljstev (prav tam), "vojaških teritorialnih območij, ki so bila hkrati območje posameznih armadnih zborov ali korpusov.

Med temi šestnajstimi je bil za Slovence najbolj zanimiv tretji armadni zbor s sedežem v Gradcu, kamor je spadalo vse slovensko ozemlje razen Prekmurja in Beneške Slovenije" (Pleterski, 4.11.1992).

Iz do zdaj zapisanega je prav gotovo razvidno, da je bila sama armada posebna vrsta določene socializacije moških podložnikov monarhije - njihovega telesnega in duhovnega drila, in da sta bila marsikdaj od sposobnosti podvreči se temu drilu opredeljena tudi njihov položaj in njihova močatost. Že s tega stališča je mogoče postaviti hipotezo, da je moral biti njihov odnos do te institucije ambivalenten, kakor tudi odnos slovenskih podložnikov do Avstro-ogrske monarhije. Gotovo je, da je bila kulturna in nacionalna, torej tudi jezikovna pogojenost v tem odnosu močan element. Problem za samo monarhijo in njeno oboroženo silo je bil seveda tudi v tem, da je moral (če je obstajal) njen patriotizem temeljiti na drugačnih osnovah, kot so bile nacionalne. In tudi sicer je bilo najbrž težko vzdrževati enotnost v armadi, kjer je imel vojak do vrhovnega poveljnika "političen" odnos, ne pa nacionalnega, medtem ko je pri drugih armadah, denimo pri nemški, prevladal nacionalni odnos in nacionalno utemeljevanje enotnosti armade in vojnih prizadevanj (prim. tudi Plaschka et al., II, 1974: 234). Vojskovanje je prenehalo biti "čas", ki je pripadla predvsem poklicnim vojakom, ampak je postalo vojskovanje za neko "stvar", za nekaj, kar se je nahajalo izven vojskovanja samega, stvar, o kateri je bilo treba prepričati tudi navadne vojake, ki sicer od vojskovanja ne bi imeli ničesar..

VOJNA NAM ODPIRA OČI...

Domnevati je mogoče, da se je odnos do avstro-ogrske monarhije med slovenskim prebivalstvom od začetka svetovne vojne 1914 zrcalil predvsem skozi odnos do (začetka in pozneje poteka) vojne. Obenem je najbrž podobno veljalo tudi za odnos do armade in do služenja v njej, torej za odnos do odhajanja "na vojsko". Pleterski v analizi "Slovenci in vojna" (1971: 1-19) piše, da je "odnos do Sarajevskega atentata" pred začetkom vojne kazal pravi odnos Slovencev do vojne" (prav tam). Tudi samo politično preganjanje Slovencev, ki so bili jugoslovansko usmerjeni, in preganjanje drugih nacionalnosti v Avstro-Ogrski se je v veliki meri začelo na osnovi "merjenja zvestobe" v odnosu do atentata na prestolonaslednika v Sarajevu. Na Kranjskem stališča glede tega niso bila enotna. Velik del političnega establišmenta je podpiral vojno usmeritev in ob atentatu izrazil zvestobo monarhiji. Deželni glavar Kranjske, Ivan Šušteršič (najbolj desna linija slovenske klerikalne politike) pa je v svojem nastopu na žalnem shodu Slovenske ljudske stranke (5. julija 1914) dejal tudi: "Mi se ne oklepamo nobene vlade, marveč v trdni zavesti, kje iskati bodočnost našega naroda, se oklepamo države in v tej trdni zvesti nudimo našemu presvitlemu cesarju kot glavnemu zastopniku te države svojo **moško zvestobo** (podč. V.J.). Ta zvestoba nikdar ni manjkala, naši regimenti pred sovražnikom še nikdar niso ušli in kadar bo naš cesar klical, da obračunamo s hudodelci, ki so zakrivili sarajevsko katastrofo, takrat bodo ti takozvani "bratje Srbi"...čutili našo pest, takrat bo težka pest slovenskega vojaka, slovenskega fanta razdrobila črepinjo tistega Srba, v katerem živi požrešna megalomanija, ki ni zadovoljna s tem, kar mu je Bog dal..." (cit. po Pleterski, 1971: 273). "Slovenski vojak" je torej povezan z močatostjo in ne bo se bojeval proti enakovrednemu nasprotniku, temveč tako rekoč proti hudodelcem, Srbom. Med mobilizacijo leta 1914 in po njej je bilo poudarjano, da slovenski vojaki ne bodo šli v boj proti Slovanom, temveč proti "sovražnikom", v boj tudi za slovenski narod. V ospredju tovrstne identifikacije je bil katolicizem, in ne slovenstvo (prav tam: 14).

Kljub temu je bilo že na začetku vojne precej protivojno razpoloženje. Oblasti so ustavile izhajanje sindikalnega lista "Rudar" in delovanje nekaterih socialdemokratskih društev "glede na morebitne protimilitaristične izpade". Slovenska delavska stranka je vodila protivojno agitacijo in je bila kritična do avstro-ogrske zunanje politike. Socialdemokratski list "Zarja" je ostro napadel ultimatum Srbiji in ga imenoval "provokacijo prav po želji vojnih hujskačev" (prav tam). Časopis "Slovenec" je pisal, da so se "mnogi mladi ljudje vmešali med rezerviste in jih hujskali" (prav tam: 16). Zaradi antimilitarizma je bilo aretiranih nekaj dijakov (delili so listke: Doli z vojno! Doli s klerikalci! Smrt Šušteršiču!), ravno tako tudi nekaj "delavskih žena", ki so demonstrirale zaradi razmer, nastalih zaradi vojne.

Mnogi, ki so bili mobilizirani in so tudi pisali o vojni in o mobilizaciji, so izrazili distanco in cinizem do vojaštva in sicer ne samo zaradi nacionalnih razlogov.¹⁸

Eden izmed njih je bil tudi karikaturist Hinko (Henrik) Smrekar, ki je v svojem "Črnovojniku" izčrpno in duhovito prikazal svoje uspešno izogibanje udeležbi v vojni:

"15. febr. '15 je bil v enoletnega prostovoljca 'Janeza' preoblečen. Na prezentaciji se je izkazalo na njem in na tovariših, koliko boleznj more en sam človek prenašati, ne da bi na svojem zdravju količkaj škode trpel". Smrekar se je namreč hotel vojaščini izogniti na vsak način, saj "H. S.-jeva fantazija ni potrebovala realnosti, saj je že pred vpoklicem k vojakom izdelal po naročilu 'Katoliške bukvarne' v Ljubljani vojne risbe tako groznega značaja, da so naročitelji prebledeli od strahu, - češ da vojna vendarle ne more biti **tako** strašna". Kljub temu so mu nadelj cesarsko suknjo. In koj nato pravi: "Življenje v 'cukrfabriki' je bilo zabavno. Uniforma je nekatere tovariše v nekaj dneh prečarala iz srditih sovražnikov Avstrije v vnete vojščake - 'patrijote'. Toda, "kdor je videl te črnovojnike, je moral biti prepričan, da bo Mme Avstrija partijo izgubila"(Smrekar, 1919).

In kakšen motiv naj bi imeli slovenski mobiliziranci za boj po prepričanju tistih, ki so vojno zagovarjali? "Slovenski narod" je jeseni 1914 objavil podlistek "Vojna nam odpira oči". Po njem naj bi bil pomen vojne v tem, da zbliža vse avstrijske narode in naj bi bila v tem smislu "ljudska vojna" v službi skupnosti: "Vojna bo vse naše moralne sile očistila in osvežila in bo tudi vse naše narodno življenje postavila na novo podlago...Kolektivna hrepenenja slovenskega naroda se bodo osredotočila na dosegljive cilje..." (cit. po Pleterski, 1971: 19). Sledil je spis Dostojevskega o vojni, ki vojno obravnava kot "zdravilo vseh zdravil", v "Miru", katoliškem glasilu za koroške Slovence, pa je bil podan smisel bojevanja slovenskega vojaka: "...Če bo padel ta ali oni na bojnem polju, naj se zgodi božja volja! Umrl je lepe smrti. Za domovino, za cesarja! Sveta vera sama zahteva od nas da dajmo Bogu, kar je božjega in cesarju, kar je cesarjevega! Namesto tarnanja, naj se v naše hiše naseli navdušenje, ker naša armada se bojuje za pravično sveto stvar!" (cit po: prav tam).

Očitno jih je bilo veliko, ki te "pravične stvari" niso ponotranjili ali pa je niso hoteli razumeti. Mobiliziranci so iznašli najrazličnejše načine, da bi se izognili bojevanju. Eden izmed njih, ki ga tudi velja omeniti, je bil dokaj nenavaden. O njem obstajajo zapisi v spominih, pa tudi v literarnih delih o prvi svetovni vojni. Da bi se izognili bojevanju, so se namreč mobiliziranci sami poskusili okužiti s spolnimi boleznimi: "Fantje (med njimi sta bila tudi dva oženjena) so se bali iti na fronto; zato so iztaknili nekje v mestu dve okuženi prostitutki in ju povabili s seboj. Potem so hodili vsak večer v drvarnico zadaj. Nekateri so jih opazovali

in kmalu zatem smo zvedeli, kaj se vsak večer dogaja v drvarnici. Tja sta namreč prišli vsak večer tisti dve kurbi, vsaka s svojim čankarjem, in sta prodajali svoje okuženo telo. Vojaki pa, ki so hodili z njima občevat, so se hoteli okužiti, da bi ostali v bolnišnici in jim ne bi bilo treba iti na fronto. Toda bilo je že prepozno...nobenemu se bolezen še ni poznala tako, da bi šel v bolnišnico". Seveda so se maščevali prostitutkam: "Zato so sklenili, da obe prostitutki vržejo v vodo; in res so eno vrgli, druga jim je prej ušla" (Vadnjal, 1989: 1246).

Zaradi izkušnje ob balkanskih vojnah so bili v Avstriji še pred začetkom vojne, ko so nekateri obvezniki v Sloveniji zavračali mobilizacijo v avstrijsko vojsko ("obstajajo poročila, da so ljudje mobilizacijo odklanjali in se neprijazno ob-našali ob vpoklicih", Pleterski, 10. 11. 1992), sprejeli sklepe vrhovnega poveljstva, ki so predvidevali tudi preventivne varnostne ukrepe v vojni. Šlo je za "onesposobitev notranjih nasprotnikov": antimilitaristov iz vrst socialdemokracije in nasprotnikov Avstrije izmed nenemških narodov. Za tretje armadno območje v Gradcu so bili predvideni posebni ukrepi, sestavljene liste ljudi, ki bi jih bilo treba zapreti glede na vojno varianto, ki bi se dogajala (prav tam). Tako se je kaj kmalu začelo politično preganjanje Slovencev (prim. Pleterski, 1971, 20, 21 in Pleterski, 1979).

Sicer pa so avstro-ogrske oblasti protimilitaristično usmerjenost med slovenskim prebivalstvom enačile s protiavstrijskim in projugoslovanskim razpoloženjem in so pogosto vse obravnavale kot eno in isto.¹⁹ Res je, da so bili tovrstni občutki pogosto povezani med seboj - Lojze Ude, denimo, pravi, da je "mirovna propaganda poleg propagande za narodnostno samoodločbo in samostojno češko in jugoslovansko državo...najbolj vplivala na vojaško silo in vojaškega duha Avstrije, na njeno oblast na Slovenskem" (Ude, 1977: 28). Najbrž je zaradi tega pripravljenost slovenskih vojakov za žrtvovanje v avstro-ogrski vojski narasla šele z vključitvijo Italije v vojno na strani Antante, kar je znalo vojaško vodstvo "dvojne monarhije dobro izkoristiti": "Avstrijsko vojaško vodstvo je takrat zaznalo, da je bojno razpoloženje Slovencev na soški fronti drugačno od tistega, kakršno se je pokazalo na začetku vojne na vzhodni gališki fronti. Spoznali so, da se slovenski vojaki na soški fronti upirajo italijanski vojski v prepričenju, da s tem vendarle branijo svoje domače ozemlje. Avstrijsko vojaško poveljstvo se je nenadoma začelo zanimati za Slovence kot faktor vojskovanja. Decembra 1915 je to poveljstvo izvedlo posebno anketo, ki je bila potem podlaga za sklep, da so Slovenci lojalni element, pripravljen vojaško angažirati se, in da se je treba zato do njih pričeti drugače obnašati" (Pleterski, 9.11.1992). Toda lepše obnašanje naj bi bilo tudi vse (denimo subvencije slovenskim dnevnikom, ohranjanje legalnosti uporabe slovenske trobojnice itd...). "Svoje predloge za omilitev ravnanja s Slovenci vojaška komanda končuje z zahtevo, da jih je treba še naprej patriotično vzgajati. To pa je bilo za vojsko tisto poglavitno" (prav tam).

Paradokсно za monarhijo je bilo seveda, da so ravno ukrepi, ki so jih sprejeli za to, da bi se povečala enotnost cesarjevega ljudstva, znatno prispevali k razpadu monarhije same: in sicer tako ukrepi v civilni kot v vojaški sferi. Ude, denimo, pravi, da je tudi nemški častniški zbor mnogo pripomogel k temu, da se je slovenski vojak "zavedel, za kaj gre". Imeli naj bi najslabša delovna mesta, ni bilo napredovanja, dopustov, olajšav ali ugodnosti. Obenem so bili vnaprej zaznamovani za politično nazanesljive ali celo B.P.V. (besonders politisch verdächtig), posebno politično sumljive. Novačenje na slovenskem podeželju naj bi bilo mnogo strožje kot v nemških mestih in trgih. Slovenske

vojake naj bi pošiljali na najnevarnejše položaje (prim. Ude, 1977: 14,15). Najbrž je k temu prispevalo tudi dejstvo, da je veliko nemških oficirjev razumelo vojno kot vojno proti Slovanom.

NOTRANJA FRONTA

Protivojno in protiarmadno razpoloženje med slovenskim vojaštvom je bila tako imenovana "notranja fronta" v avstro-ogrski monarhiji. Sem je sodila vrsta dejavnosti, ki so bile uperjene proti stabilnosti monarhije ali pa proti njeni vojaški dejavnosti, bodisi da je šlo za politično delovanje v zaledju ali pa za zavračanje služenja vojske, dezerterstvo, upore, zeleni kader. O "asistenčni" vlogi vojske, o tem, da je imela nalogo posredovati ne samo v primeru neposlušnosti ali nemirov v armadi, temveč tudi na civilnem področju, smo nekaj že povedali: enote, ki so bile uporabljene kot "izredna varnostna služba", so se imenovalе "asistence". Že pred vojno sta imeli obe "deželni brambi" (Landwehren) tudi pooblastila za delovanje v mirnem času pri notranjih problemih. Isto je veljalo za "Landsturm", podporno vojsko, za "črnovojnike". Asistence na civilnih območjih so vedno posegale na poziv civilnih oblasti (prim. Plaschka et al, 1974: 20).²⁰ V Sloveniji je vojska v 20. stoletju pred vojno dvakrat oboroženo posegla, leta 1902 in 1908. Prav ta nastop 1908 v Ljubljani naj bi omogočil spremembo njene vloge. Od 1909 je imel tudi vojaški poveljnik, ki je bil "z asistenco na kraju dogajanja pravico sam odločiti, ali bo uporabil orožje ali ne" (prav tam).

Asistence so uporabljali tako za zadušitev štrajkov in uporov kot tudi za pomoč pri katastrofah, denimo požarih in sicer na temelju ustave in iz nje izpeljanih navodil, ki so se spreminjala vse do konca vojne. "Notranjo fronto" so predstavljali tako problemi v militariziranem zaledju (delovna obveznost)²¹ kot tudi problemi znotraj armade same.

KAJ PA BO, KO BO PRED NAMI LEŽAL SOVRAŽNIK

Po začetnem zavračanju mobilizacije se je razširilo dezerterstvo: pri tem ni bil problem samo veliko število dezerteterjev, temveč tudi to, da jim je prebivalstvo predvsem v slovanskih delih monarhije izdatno pomagalo. Center dezerterskega gibanja v monarhiji bi naj predstavljali Hrvaška in Slavonija (prim. prav tam, 70, 71).²² Vendar so poročila o dezerterstvih prihajala tudi od drugod. Pleterski povzema R. Pichlika in njegovo lestvico stopenj odpora proti vojni: "Začetna stopnja je naravno nagnjenje vojakov, da bi svoj odnos do vojne rešili najpreprosteje - z dezerterstvom. Dezerterstvo ni bilo enakomerno razvito v vseh deželah habsburške monarhije. V čeških deželah ni bilo tako razvito kot na Hrvaškem in v Slavoniji ali pa v Galiciji. Na jugu in v Galiciji so se dezerteterji povezovali v velike, včasih oborožene skupine. Postale so strah avstrijskih organov. R. Pichlik meni, da se v dezerterstvu kaže tudi kmečki značaj teh vojakov... dezerterstvo je posebno številno tam, kjer so enote nameščene blizu domačega kraja" (Pleterski, 1971: 230). Pleterski sicer pravi, da obstaja v Sloveniji splošna teza, da je bilo dezerterstvo malo razvito, vendar pa opozarja, da jo je potrebno preveriti in navaja nekaj listin iz arhivov, ki opozarjajo na dezerterstvo na Štajerskem leta 1918 (prav tam).

"Tudi slovenske pokrajine so torej poznale dezerterstvo in njegove spremne pojave v taki meri, da je konec spomladi 1918 močno vznemirilo ne samo avstrijske oblasti, ampak tudi že slovenske meščanske politike. Če tega dezerterstva ni bilo še več, potem je to treba razumeti v luči dejstva, da je pri Slovencih tem bolj bila razvita najvišja stopnja odpora proti vojni, vojaško

uporništvu" (prav tam: 233). Tudi Udetova teza je, da je šlo pri "uporih v maju in juniju 1918, v katerih so sodelovali slovenski vojaki, za drugačen značaj uporov, kot je bil, denimo v Kotorju, kjer je šlo tudi za revolucionarne zahteve: "Tem upornikom ne pride niti na misel, da bi sestavljali listo kakšnih reformnih političnih in upravnih zahtev, da bi se pogajali, njihova miselnost je preprosta: ne gremo na fronto, konec vojne, gremo domov, upor" (Ude, 1972: 129). Nič čudnega pravzaprav, če pa je vojak razmišljal takole:

"Biti vojak je vendar tako enostavno! Dobiš ukaz in ga izvršiš! Od tebe zahtevajo le to, da tedaj, ko odložiš civilno obleko, odložiš z njo tudi vso zamotanost civilnega življenja. V vojski je vse enostavno. Stvari zapletati znajo le civilisti, vojaki ne. A kaj moreš, če ti pa pod uniformirano suknjo bije isto srce kot pod navadno: tedaj ni lahko. Vojne ni in ni bilo konca. Varljivi upi, da bo mladi Karel, ki je nasledil Franca Jožefa, sklenil kake mirovne pogodbe, so splahneli. Vojaki na obeh straneh fronte so bili utrujeni od bojov in klanja. Bolnice so bile prepolne ranjencev, pokopališča prepolna grobov...Kras je bil prekrit s tisoči, stotisoči grobov...Vse pogostejše se je dogajalo, da si je kak vojak, pa tudi častnik, pogнал kroglo raje v svojo glavo kot v sovražnikovo...Vendar vojn nekaterim še ni bilo dovolj...Vedno mlajši in mlajši letniki so morali v boj...Vrsta je prišla tudi name. Dozorel sem za fronto. Konec mojega "zaledništva", konec popravljanja cest, raznašanja pošte, prenašanja ranjencev, pospravljanja bojišč, prenašanja municije." (Zlobec, 1981: 46, 47).

Nič čudnega tudi, če je vojak kaj kmalu začel razmišljati o dezertertvu:

"Ti, Rainer," je dejal Amun tovarišu, "kaj pa bo, kadar bo pred nami ležal pravi sovražnik?"...

"Tedaj bo treba paziti na glavo..."

"Paziti je lahko reči, toda kako...?"

"Kako? Ali niso tam tudi ljudje...?"

Rainer je pomežiknil in mahnil z roko proti višinam onstran doline. Amuna je pretreslo; zdaj ni bilo nobenega dvoma več, kaj ima tovariš v mislih... (Kuhar, 1981: 111)

In pozneje:

Amun je obtičal, kjer je bil...Toda kaj - ali naj še čaka na tovariše, da bodo zoreli toliko kakor on? Saj čaka že skoraj leto dni, saj je sam na svojo lastno zornico moral čakati skoraj dve leti...Ne – dovolj je vsega, čakati ne more, on noče umreti za Avstrijo. Sklonjen, z glavo nizko proti zemlji, tipaje z nogami in z rokami, se je spustil proti italijanskim jarkom. Varovala ga je temna noč (prav tam: 246-7).

Morda bi se na tem mestu spet veljalo ustaviti in vprašati o odnosu vojakov do smisla vojne in vojskovanja. Avstrijski patriotizem očitno ni mogel predstavljati zadostne obrambe pred množičnim bežanjem iz avstro-ogrske armade v zadnjih dveh letih prve svetovne vojne. Andrej Zlobec v svojih spominih piše takole: "Devetnajst let sem bil star - fronte, ran, lakote in mraza mi je bilo dovolj. Dezertiral bom! Če se borim, hočem vedeti, za kaj se borim" (Zlobec, prav tam: 84).

ALI IMA VOJAK LAHKO MOTIV IN NAJDE SMISEL V BOJEVANJU

Ravno ta "vedeti, za kaj se borim" je bil očitno zelo relativna resnica. Predvsem v zadnjih dveh letih vojne je poskušala Avstro-Ogrska z dodatno politično in ideološko vzgojo doseči, da bi vojaki v vojskovanju videli nek smisel. Seveda je "patriotska vzgoja" obstajala že prej. Tudi tu bi veljalo navesti najbrž dokaj verodostojen literarni opis tovrstnega pouka v avstro-ogrski vojski, ki je podan v Doberdobu. Lajtnant Hergott je bil pri bataljonski komandi posebno cenjen kot vzgojitelj vojaškega duha, morale, discipline, vdanosti:

“Za pouk je imel svoj poseben sistem in poseben učni red. Najprej je prišlo na vrsto poročilo o vojnem položaju na frontah. Po tem poročilu so bile centralne velesile seveda povsod na boljšem... Temu poročilu... je sledil apel za pravo spoznanje in spodbudo patriotizma... o vojaškem duhu, o morali, o tovarištvu, nadalje o barbarstvu ruske in srbske vojske, ki ne delata ujetnikov, temveč vse pokoljeta, kar da je posebna špecialiteta srbske vojske... Drugi del je bil posvečen osebnemu vzgajanju. Lajtnant je moštvu zastavljal vprašanja... Katera je edina želja pravega avstrijskega vojaka?... Želja vsakega avstrijskega vojaka je dati na polju slave in časti svoje življenje za cesarja in domovino... Kaj je puška?... Puška je vojaški bog... (Kuhar, 1981: 43-5)”. Vojaki so morali zdrdrati na pamet naučene odgovore. V pouk je spadalo tudi eksemplarično kaznovanje (vezanje za roke na hrbtu in obešanje) tistih, ki se niso izkazali ali ki jih nadrejeni ni maral.

Avstro-ogrška vojska je imela navado tudi “spreobračati nazarence” kot tiste, ki so v 19. stoletju edini nekaj časa uživali poseben tretma, če so zavrnilo nošenje orožja. V navodilih za izvedbo obrambnega zakona iz leta 1868 je obstajalo tudi posebno navodilo o obravnavi nazarencem, ki naj jih razporedijo na služenje v vojaško bolnišnico (prim. Brock, 1983: 64). Vendar je bila ta uredba spremenjena že v letu 1875, kajti očitno se je dogajalo, da je bilo Nazarencem (kot tistih, ki niso hoteli oboroženo služiti) vedno več (prim. tudi Brock, 1980). V zvezi s spreobračanjem nazarencem obstajajo pričevanja tudi v slovenski literaturi. V Doberdobu je opisana “posebna metoda”:

“Metodo za spreobračanje najbolj zakrknjenih nazarencem - in Adam je bil gotovo eden izmed njih - je iznašel neki narednik pri huzarskem polku št. 5. Zvedel je, da Adam osebno obožuje mačke... Naročil je nekemu Ciganu, naj mu nemudoma prinese nekaj mačk... Se istega večera se je v pisarni eskadrona... znašla polna vreča mačk. Narednik je takoj odšel na delo... V zaporu je Adama privezal k zidu, pred njim pa je na bajonet nataknil živo mačko. Rekel je Adamu, da jo takoj sname, ko vzame puško v roko. Adam je kljub svoji slabosti do mačk bil nenavadno trmast; morale so poginiti kar štiri mačke. Šele po peti se je Adamov odpor zlomil... Posihmal je Adam pokorno nosil puško in na vprašanje: “Kaj je puška?” je prav tako pokorno odgovarjal: “Puška je vojaški bog!” (Kuhar, prav tam: 47-8).

Spričo vse močnejše in vse bolj nacionalno usmerjene protipropagande je tovrstna patriotska vgoja imela bolj malo uspeha. Predstojnik je govoril o dolžnostih do domovine, toda: “Skozi dim so se svetili nepremični obrazi, kakor bi mislili: “Oh, ti ubogi sirotej, kako si neumen...!” (prav tam: 41).

Že kmalu je postalo jasno, da je avstro-ogrška monarhija podcenjevala psihološko propagando in njeno moč. Na prehodu iz leta 1917 v 1918 je postala želja po miru v zavesti širokih slojev prebivalstva v monarhiji ena prvih. Obenem je poleg nacionalnih gesel, ki so obljubljala narodom samoodločbo (ruska in srbska vojska kot osvoboditeljci Slovanov) prevladovalo tudi govorjenje o pravičnosti in socializmu nasproti oblasti in moči, o demokraciji nasproti cesarjevi in božji volji (prim. Plaschka et al, II, 1974: 234-5). Proti tovrstnemu vse bolj razširjenemu razmišljanju so na začetku 1918 ustanovili nov propagandni biro, v katerem so začeli z novo propagando v lastnih vrstah: izobraževati oficirje, oblikovati podobe sovražnikov na drug način, izdelali so “smernice za domovinski pouk in obrambo pred sovražno propagando”. Bistvena novost: na moštvo in na oficirje naj bi delovali brez sile, s predavanji, poukom in podobnim. Pouk naj bi potekal v maternem jeziku poslušalcev (prav tam: 247). Izdali so vrsto brošur: Svetovna vojna pred odločitvijo, Boljševizem, Avstrijska državna misel...

Za vse to je bilo že zdavnaj prepozno: upori, dezertjerji, zeleni kader, ki je bil tudi na pol organizirana divja vojska. Zlobec, ki je bil ranjen in je okrevail v ljubljanski cukrarni, piše:

“Zvečer smo dolgo modrovali. Spati nismo mogli. Centralne sile bodo prav gotovo premagane...V deželi je slaba letina. Hrane primanjkuje povsod. . Kmetje skrivajo svoje pridelke. Po Evropi razsajajo bolezni, epidemije. Dezertjerjev je vedno več” (Zlobec, 1981: 84). In: “Ves čas sem v glavi nosil misel na Zeleni kader...Zeleni kader so bile skupine dezertjerjev, ki so zbežali iz avstro-ogrske armade in se zbirali po gozdovih. S tem so slabili avstro-ogrsko moč in pripravljali temelje armadam novih držav... V Sloveniji so se dezertjerji zbirali v Trnovskem gozdu” (prav tam: 84).

Kljub temu niso vsi bežali predvsem zato, ker bi hoteli najti nov razlog za bojevanje. Ne samo politična neorganiziranost, pač pa sta najbrž predvsem naveličanost vojne in uniforme vplivali na to, da se bivši dezertjerji niso odzvali tudi takrat, ko se je zdelo, dabi imeli nacionalne razloge za boj; to dokazujejo tako dezertjerstva k Italijanom kot tudi dejstvo, ki ga navaja J. Švajncr: “Kot je že znano, je imel zeleni kader ponekod zgolj elemente skrivaštva, pa tudi roparstva. V spominih dr. Otmarja Pirkmajerja so ohranjeni podatki o nekaj ropih in roparskih umorih leta 1919 pri Ptuj. Pripisani so bili tudi roparjem s Hrvaške, toda domače razmere in bogate hiše so lahko poznali samo domači ljudje. Vsekakor drži, da zeleni kader ni popolnoma prenehal s propadom Avstro-Ogrske in tudi med vojno ni imel samo pozitivne vloge samo zato, ker so bili dezertjerji objektivno gledano ...proti Avstriji, ne nazadnje se je pod enakim imenom na istih območjih z večjimi gozdovi pojavil na Slovenskem spet v začetku leta 1919, ko so se obvezniki skrivali pred službo v novi slovenski vojski ali so iz nje dezertirali. Že znane številke o nekaj sto dezertjerjih iz začetka 1919 niso majhne” (Švajncr, 1988: 45).

S “pozitivno vlogo” je avtor citata najbrž meril na herojstvo in žrtvovanje za pravo, nacionalno domovino. Tudi tukaj so namreč nastopile težave: Že po razpadu avstro-ogrske monarhije in ustanovitvi države Slovencev, Hrvatov in Srbov oktobra 1918 se mnogo vojakov, obveznikov na poziv slovenske vlade ni odzvalo.²³ Tudi nova prisega je bila oblikovana, in sicer v Zagrebu (Švajncr, 1990: 29). Mobilizacija je bila razglašena 8. novembra 1918 in sicer zato, “da obvarujemo domače ognjišče, ki je v nevarnosti pred navalom tujstva” (prav tam: 30). Zagroženo je bilo s kaznijo, začelo pa je delovati tudi vojaško sodišče SHS (prim prav tam: 30-1). Problem narodne vlade za Slovenijo je bil seveda natanko v protimilitarističnem razpoloženju: “Narodna vlada za Slovenijo je hotela imeti po eni strani močno in organizirano vojsko, po drugi strani pa ni hotela veljati za militaristično, kar je bilo glede na protivojno razpoloženje med ljudmi, pa tudi v sami vladi, razumljivo” (prav tam: 34). Vojaki bi naj vzdržali “samo še malo”. Bolj uspešen od ljubljanske vlade naj bi bil le Maister v Mariboru. Tam je po mobilizaciji 18. novembra pravlādala naslednja interpretacija in cilj, ki je bil predstavljen vojakom: “Fantje, zbrali smo se, ker nas kliče vrhovni komandant general Maister. Rodila nas je slovenska mati, zato smo si bratje. Kot rojaki slovenske krvi se ne bomo nikoli več bojevali za avstrijske koristi. Da pa ne bo zopet prišlo do podjarmljanja slovenskega naroda, se mora zavarovati sam...” (tako naj bi vojakom govoril komandant nadporočnik Malenšek, prav tam: 63). Razlika med motivom, ki naj bi prevladoval za boj pri monarhičnem avstro-ogrskem vojaku in motivom pri slovenskem nacionalnem vojaku, je očitna. Krvna vez in bratstvo sta tista, ki opravičujeta moški boj za teritorij, ne pa cesar in bog: to pa je tudi glavna ideološka vez vseh nacionalnih vojska.

¹ Že pred uvedbo splošne obveznosti brez izjem se je dogajalo, da so bili "konskribirani" na seznamih zapisani kot *öabsent, unwissend wo* – odsotni, ne ve se, kje so (poročilo iz leta 1802, prim. Zimmermann, 1965:119).

² V resnici sploh ni šlo za prostovoljstvo, vendar o tem pozneje.

³ Kljub vsemu v avstro-ogrski vojski vsi vojaški obvezniki še niso imeli volilne pravice: do leta 1914 so volili samo določeni sloji (obstajal je premoženjski cenzus).

⁴ Morda velja tu omeniti cinično podobo oficirja, kakršno je zarisal v svojem romanu "Moški brez lastnosti" (*Der Mann ohne Eigenschaften*) Robert Musil: "Auf pazifistische Redensarten wie 'Volkserziehung in Waffen' legte er damals nicht den geringsten Wert, sondern ließ sich von einer leidenschaftlichen Erinnerung an heroische Umstände des Herrentums, der Gewalt und des Stolzes erfüllen. Er ritt rennen, duellirte sich und unterschied nur drei Arten von Menschen: Offiziere Frauen und Zivilisten; letzere eine körperlich unentwickelte, geistig verächtliche Klasse, der von den Offizieren die Frauen und Töchter abgejagt wurden" (Musil, 1992, 36).

⁵ Bruckmüller citira pesem, ki govori o položaju oficirjev:

"Kadettenjahre voller Müh' und Plagen,
Ein Leutnantsdasein mit geringstem Sold,
Der Beutel leer und hungrig stets der Magen,
Nicht alles, was da eitel glänzt, ist Gold".

⁶ Mile Pavlin piše v svojem članku o položaju slovenskih oficirjev v avstro-ogrski monarhiji, da so "zlasti nižji oficirji s plačami težko shajali. Če niso dobivali od staršev ali sorodnikov občasni denarnih podpor, jim je pogosto trda predla. Zaradi tega so bili prisiljeni v dvojno življenje, na zunaj so se morali pretvarjati, kot da jim gre dobro, dejansko pa so stiskali vsak goldinar. Takšen način življenja oficirske kaste je spodbujal številne šale na njihov račun. Znan je rek: "Zgoraj biks, spodaj niks?", ki se je nanašal prav nanjo" (Pavlin, 1993: 35).

⁷ Po pravilih službe so morali vojakom obvezno zagotoviti, da so se lahko ob določenih dneh udeležili službe božje ("pobožnih opravil svojih sovercev"). V cerkev so odhajali tudi skupinsko, in sicer enkrat na mesec.

⁸ Ta pravila so tako natančna, da se morajo zdeti smešna, ko jih bere vojaško neizurjena oseba. Namreč: nič ni samoumevno, za vsak kvadratni centimeter prostora je določeno, kako mora biti urejen.

⁹ "Vojska je postavljala straže in odpošiljala patrulje. V večjih garnizonih je tako imenovana "glavna straža" (*Hauptwache*) predstavljala osrednje mesto za vse druge straže. Vodstvo garnizonske stražne službe je bilo podrejeno komandi vojaške postojanke. Ta stražna služba je imela tudi nalogo preprečevanja kaznivih dejanj; v tem okviru je smela tudi aretirati. In v smislu "dodatnih nalog" v okviru na njih prenesene varnostne službe je vojaškim stražam pripadla tudi pravica do "administrativne uporabe orožja" (Plaschka, Haselsteiner, Suppan 1974:19). Te naloge naj bi spadale tako rekoč med redne dolžnosti vojske. "Asistence" so bile nekaj drugega: priprava na ukrepanje proti množičnim gibanjem, uporom, revolucijam.

¹⁰ Uredba, da so morali biti polki, ki so bili sestavljeni glede na nacionalno pripadnost vojakov, nastanjeni drugje, ne "na domačih tleh", kakor piše Švajncer, je začela veljati v avstro-ogrski vojski konec 19. stoletja. Kljub temu izvirajo najbolj očitni primeri zadušitve nemirov znotraj cesarstva že od prej. Kje drugje si je pridobil slavo hrvaški ban Jelačić, če ne ob zadušitvi

revolucije 1848 na Madžarskem? Wandruzska in Urbanitsch navajata primer iz leta 1848, ko se vojska na Madžarskem in v Vojni krajini ni borila proti zunanjemu sovražniku, temveč predvsem polki ene in iste vojske drug proti drugemu: "eni pod zastavo nadnacionalnega cesarja, drugi pa pod znakom nacionalnega kralja pri čemer sta bila cesar in kralj spet ena in ista oseba" (Urbanitsch, Wandruzska, 1987:4). Tudi v Gradcu so že pred koncem stoletja uporabili enote, sestavljene iz bošnjakov, da so nastopile proti demonstrantom. Poznejši primeri skrbi vojske za "notranjo varnost" so bili prav tako povezani z uporabo vojaške "asistence".

¹¹ "Popivanje, kvartanje, žensko obiskovanje, kakor vse priročnosti, ketere se straži ne spodobijo, so ostro prepovedane; tuji ljudje se na straži ne smejo terpeti" (str. 167). Tudi za vojni čas je veljalo podobno, stražniku je bilo prepovedano pogovarjati se s sovražnim stražarjem ali ga izzivati. Kako v vojski tudi v vojnem času frontne meje in meje med sovražniki niso tako in kako lahko pride do kršenja tega pravila, povzemamo iz knjige Andreja Zlobca "Za blagor očetnjave": "Preden pridem do sape, je zamenjava straže končana. Moj predhodnik še dvigne kapo in zavpije proti Italijanu: "Buona notte!" skoči v prometni rov in odhiti za vodičem. Hudiča! To pa je prav gotovo več, kot lahko doumem... Skrbno sem opazoval soseda. Niti ganiti se nisem upal od "rešpetlina". Tako samega so me pustili tu, Italijanu tik pred nosom... Prepričan sem bil, da dobiš kroglo v glavo, brž ko jo dvigneš iz jarka... Čeprav me je strah začnem previdno dvigati glavo. Upam, da me sosod ne bo ustrelil, če malo pokukam okoli sebe. Buljim proti svojemu italijanskemu kolegu na straži. Se bolj buljim. Na bajonet ima nataknen hlebec kruha, ki ga dviga in spušča... Najraje bi skočil proti kruhu, saj sem lačen kot cerkvena miš... Moj sosod polglasno šepeta... Uganem, da hoče igrati za kruh in tobak... Kaj pa, če se v črnlasi glavi skriva kaka ukana? Gledam ga v oči. Ne, te oči ne lažejo. Toda njegovo povabilo je kljub vsemu nekaj nezaslišanega! Nekaj tako zelo proti vsem pravilom in predpisom vojne in sovraštva, da se res ne najdem in ne razumem, kaj vse to pomeni. Oficirji nam vendar vsak dan dopovedujejo, da moramo sovražnika sovražiti... Gledam Italijana, to pot brez ogledala. Luna mu sveti v mladi obraz. Ne, ta me ne bo ubil in jaz njega tudi ne. Cevi najinih pušk gledata kvišku. Sploh ne razumem, zakaj bi moral ubiti tega fanta... Vzel sem škatlico cigaret in mu jih vrgel. Hlastno je pograbil cigarete, prerezal hlebec kruha in mi ga polovico vrgel. Prav zares ne morem sovražiti fanta, ki stoji tu, nekaj metrov proč od mene in mi spet ponuja kruh...Če bi malo bolje poznal njegov jezik, bi mladega Italijana vprašal, če morda on ve, zakaj bi se midva morala bojevati med seboj, zakaj bi se morala sovražiti, zakaj bi po vseh pravilih morala ubiti drug drugega. Vprašal bi ga, če morda on ve, zakaj bi midva morala umreti..." (Zlobec, 1981: 64-66, podč. V.J.).

¹² Poglavje o predstojnikih (višjih) se začne s paragrafom o disciplini, ki je prevedena v slovenski jezik kot strahovanje. In kaj je bilo pravo strahovanje? To, da vojaki niso uporni, ampak pokorni. Zato jih mora nadrejeni imeti "z vso močjo v strahu in redu, in jih siliti k temu, da izpolnjujejo vsako povelje; da so oni res na tenko pokorni".

¹³ V slovenščini obstajajo tri verzije: vse je prevedel Andrej Comel. Prva, ki jo večinoma citiramo tukaj, se nahaja v sklopu Službenega reglementa iz leta 1876, druga je izšla samostojno leta 1889, tretja pa je objavljena v sklopu brošure "Vojak. Njegove dolžnosti in pravice. Vzroki in namen vojne." iz leta 1916.

¹⁴ V romanu Doberdob je opisanih celo več usmrtilcev, le da je v skladu z intenco romana poudarek na nacionalni zavednosti eksekutiranih Slovencev.

¹⁵ Zanimivo bi bilo omeniti, čeprav to ni del te raziskave, da slovenski jezik razpolaga z dvema pomenoma besede "vojska": vojska namreč pomeni istočasno tudi vojno!

¹⁶ Seveda so vojaki kljub tovrstnim grožnjam razmišljali o prebegu. Tako rekoč vsi, ne glede na nacionalnost. Tako, denimo eden glavnih junakov Vorančevega Doberdoba, Slovenec Amun, intenzivno razmišlja, kako bi prebegnil k Italijanom (na Soški fronti), in na koncu to tudi stori.

¹⁷ Čeprav atentata kot umora najbrž niso odobraval, ga je sprejel ozek krog ljudi, kot je bila, denimo narodno revolucionarna mladina, Preporodovci, ki so jim pozneje tudi pripravili proces in z njim izvajali pritisk na javnost. Vsaj deloma verodostojne opise tega odnosa lahko najdemo tudi v literaturi. Haškov Dober vojak Švejk je primer takega "žaljenja cesarskega visočanstva", in je

moral za to odgovarjati. Prežihov Voranc v Doberdolu opisuje razmišljanje enega svojih glavnih junakov Amona, ki ga razglasijo za "politično sumljivega": "pravijo, da si P.V. (politisch verdächtig op. VJ). Politično sumljiv..." "Politično sumljiv!" je vzkliknil Amun ves iz sebe. "Zakaj pa..." Ne vem!" Tovarišev glas je bil suh, odrezan. "Ali sem zategadelj transferiran?" "Zategadelj, pravijo..." Šele zdaj se je sosed zravnil in se na pol obrnil k njemu. Amun je zagledal prestrašen, razočaran in bolesten obraz. Občutil je veliko potrebo prepričati tovariša ob svoji strani, s katerim je preživel nekaj tednov v miru in spoštovanju, da ga po krivem dolže, da je nedolžen. Zato je rekel: "In ti vse to verjameš?" "Tako pravijo; kaj jaz vem...".....Gledal je nazaj v življenje...politično sumljiv, vrag vedi. Bil je član slovenskega bralnega društva in sem in tja, kadar so se bližale volitve, je tudi že obiskal kak shod... Ali pa ona stvar s prestolonaslednikom? Tisti dan ko je župnik med mašo oznanil, da so v Sarajevu ubili prestolonaslednika, je mnogo ljudi jokalo, mnogi so stiskali pesti in preklinjali...bilo ga je strah in bil je obenem zadovoljen. Doma je zinil: "Dober je v kraj!" ...Če bi komanda vedela za to, seveda...Toda o tej izjavi ni razen domačih nihče na svetu vedel...

¹⁸ Čeprav J. Švajncer, denimo, v svoji "Vojni in vojaški zgodovini Slovencev" poudarja predvsem vojaško komponento vojaštva (morda so zabavljive navedbe iz Trdine edina distanca, prim. Švajncer, 1992: 102-105), in, denimo, dezerterstva in izmikanja službi razlaga predvsem kot posledico nacionalnega zatiranja v Avstro-Ogrski in v njeni vojski še posebej, pa bi najbrž kazalo kot o razlogu za nastrojenost proti vojaštvu kdaj upoštevati tudi sam vojaški režim in njegovo logiko.

¹⁹ Pleterski piše, da je Schenkova vojaška komisija, ki je imela nalogo po zahtevi Jugoslovanskega kluba raziskati politično preganjanje Slovencev, "opozarjala na telegrafsko navodilo notranjega ministrstva z dne 22. julija 1914, ki je pozival k brezobzirnemu izrabljanju vseh oblastnih sredstev eksekutive proti srbofilijskim in protimilitarističnim pojavom" (Pleterski, 1971: 273).

²⁰ Tudi Pleterski pravi: "To so tako imenovane asistence vojske, ki pa so, moram povedati, bile uporabljene zmeraj na pobudo lokalnih civilnih oblasti. One so morale zahtevati tako asistenco. Tukaj vojska ni imela samostojne, odločilne vloge" (Pleterski, 5.11.1992)

²¹ 8. julija 1918 so štrajkali delavci v rudniku srebra v Idriji. Razlog je bil pomanjkanje živil. Vojaški komandant je zahteval asistenco pri komandni postaji v Ljubljani in poslali so mu enoto z več kot 90% madžarskih vojakov. Asistenčna enota je ostala v kraju še mesec dni po koncu štrajka (prim. Plaschka et al, 1974:42).

²² "Največje zbirališče zelenega kadra je bila Papuk planina v Slavoniji. Govorilo se je, da je tam že cela armada vojakov, da imajo lastno oskrbo, svoj vrhovni štab in svoje oficirje. Kakor smo zvedeli, so se na Papuku zbirali zlasti Hrvati in Madžari" (Zlobec, 1981:84).

²³ Razglas se je glasil: "Vojaki! Država SHS je ustavnovljena. Mir bomo sklenili v kratkem času. Naše ozemlje je nevtrarno. Vlada za Slovenijo je imenovana. Da pa se prepreči nevarnost za življenje in imetje državljanov in da ohranimo red in mir v državi, vas pozivam, da ne odlagate orožje in ne hodite svojih potov, temveč se takoj prigrasite slovenskim kadrom v Ljubljani, Celju in Trstu. Pozivam vas, da se slovenskim častnikom, ki so prisegli zvestobo državi SHS, pokorite brezpogojno. Domovina vas kliče, poslušajte jo!" (cit. po Švajncer, 1990: 28).

LITERATURA IN VIRI

Vojaške norme:

Službeni reglement ali službeni pravilnik za cesar. in kralj. vojsko. Del I. in II. (1875, 1876), Družba svetega Mohorja, Celovec

Vojak. Njegove dolžnosti in pravice. Vzroki in namen vojne. (1916), C. in kr. vojno ministrstvo, Dunaj

Pravice vpoklicancev v vojno službovanje in njih družin do vzdrževalnin, podpor in preskrbnin. (1915), Katoliška bukvarna, Ljubljana

Navod o dolžnostih, ki so ob mobilizaciji naložene občinam (1903) V Ljubljani. Izdala c. kr. deželna vlada za Krajnsko. Natisnila A. Klein & Comp.

Knjige in članki, ki so neposredno citirani:

Brock, P. (1980), "The Nonresistance of the Hungarian Nazarens to 1914", v: The Mennonite Quarterly Review, Vol 54, No. 1, January, pp. 53-63

Brock, P. (1983), "Some Materials on Nazarene Conscientious Objectors in Nineteenth-Century Hungary", v: Mennonite Quarterly Review, Vol. 57, No. 1, January, pp. 64-72

Bruckmüller, Sozialgeschichte Österreichs....

Jalušič, V. (1992), Dokler se ne vmešajo ženske...Ženske, revolucije in ostalo, Krt, Ljubljana.

Musil, R. (1992), Der Mann ohne Eigenschaften, Rohwolt, Reinbeck bei Hamburg.

Plaschka, R. G., Haselsteiner, H., Suppan, A. (1974), Innere Front. Militärassistent, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918, I in II, Verlag für Geschichte und Politik, Dunaj

Pavlin, M. (1993), "Stare zamere iz vojaškega spomina." Revija Obramba 1/1993, str. 35-38

Pleterski, J. (1992), "Avstro-Ogrska in Slovenci: Odnos avstro-ogrskih vojaških vrhov do Slovencev in njihove težnje po narodni enakopravnosti." Večer, 2. do 11. november

Pleterski, J. (1970), "Der Trialismus bei den Slowenen und die Jugoslawische Einigung.", v: Plaschka, R.G., Mack, K., Die

Auflösung des Habsburgerreiches, Dunaj

Pleterski, J. (1978), "Die Badenikrise und die Slowenen", v: Wandruschka, A. (izd.), Die Donaumonarchie und die südslawische Frage von 1848 bis 1918, Dunaj

Pleterski, J. (1979), "Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914-1917", Viri 1, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana

Pleterski, J. (1971), Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914-1918, Slovenska matica, Ljubljana

Smrekar, H. (1919), Črnovojnik, Ljubljana

Švajncer, J. J. (1990), Slovenska vojska 1918-1919. Prešernova družba, Ljubljana

Švajncer, J. J. (1991), Vojna in vojaška zgodovina Slovencev. Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije, Ljubljana

Švajncer, J. J. (1988), Svetovna vojna 1914-1918. Slovenci v avstro-ogrski armadi., Pokrajinski muzej Maribor

Taylor, A. J. P. (1956), Habsburška monarhija, Državna založba Slovenije, Ljubljana

Ude, L. (1972), Slovenci in jugoslovanska skupnost, Založba Obzorja, Maribor

Ude, L. (1977), Boj za severno slovensko mejo 1918-1919, Založba Obzorja, Maribor

Vadnjal, L. (1989) Zapiski vojaka, Borec 12/XLI, Ljubljana

Valant, M. (1989), Slovenska vojska do 1920, samozaložba, Ljubljana

Vošnjak, B. (1940) Dobrovoljska knjižica, Ljubljana

Wandruschka, A. (izd.), Die Donaumonarchie und die südslawische Frage von 1848 bis 1918, Dunaj

Wandruzska, A., Urbanitsch, P. (1987), Die Habsburgermonarchie. Band V: Die bewaffnete Macht., Dunaj

Zlobec, A.. (1981), Za blagor očetnjave. Mladinska knjiga, Ljubljana

Zimmerman, J. (1965), Handbuch zur deutschen Militärgeschichte, Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, Frankfurt am Main.

Slovenec, 20. 2. 1875 (št. 22/let.3)

R a z š i r j e n a b i b l i o g r a f i j a

Kizling, Rudolf (1959), "Das Nationalitätenproblem in Habsburgs Wehrmacht", v: Der Donauraum. IV. Dunaj

Tonči Kuzmanić

VOJSKA KRALJEVINE SRBIJE KOT POLITIČNI DEJAVNIK LETA 1918

V tem zapisu bom obravnaval ravnanje vojske Kraljevine Srbije ob izteku prve svetovne vojne leta 1918. Šlo bo za kratko obdobje dveh mesecev, pri čemer bom za izhodišče vzel dve simbolični točki. Prva je 19. oktober 1918, dan, ko je bila v Zagrebu, v takratnem glavnem mestu nastajajoče države Slovencev, Hrvatov in Srbov oblikovana "Objava Narodnog Vijeća Slovencev, Hrvatov in Srbov". V njej je pisalo, da le-to prevzame "vođenje narodne politike" v svoje roke ter da postavi "osnovne zahteve za rešitev jugoslovanskega nacionalnega vprašanja". Ali natančneje, v njej je postavilo zahtevo po "ujedinenju celokupnog našeg naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavom njegovom etnografskom teritoriju – bez obzira na ma koje pokrajinske i državne granice u kojima danas živi – u jednu jedinstvenu potpuno suverenu državu uređenu na načelima političke, ekonomske demokracije, što u sebi sadržava dokidanje svih socijalnih i ekonomskih nepravda i nejednakosti (Janković, Krizman, 1964: 373).

Druga simbolna točka, ki jo bom vzel za izhodišče, je iztek tega heroičnega obdobja upov in iluzij. Zgodilo se je 12. decembra 1918, slaba dva tedna po ustanovitvi Monarhije Srbov, Hrvatov in Slovencev. Tega dne je bila namreč ustvarjena znamenita resolucija Starčevićeve stranke prava, ki je veljala za eno bolj Srbom (in Kraljevini Srbiji) nasprotujočih političnih strank takratnega časa. Z njo se je stranka vdala tistemu, kar lahko imenujemo realiteta razmerij in časa. V tej, po krivici skorajda že pozabljeni resoluciji, je bilo zapisano, da se poziva še "središnji odbor (stranke, op. T. K.) da sa skupštine pozdravi Regenta Aleksandra i da ga pozove da čim prije poduzme sve nužne korake za oslobođenje hrvatskih krajeva" (prav tam).

Med tema dvema tako časovnima kot logičnima točkama, ki sta se – med drugim – iztekli v zatiranje zametkov nacionalnih vojska (kot tudi nacionalnih držav) na Slovenskem, Hrvaškem, v Bosni, Hercegovini, Dalmaciji, Slavoniji, Vojvodini... me posebej zanima ena oblika ravnanj: vojaško-politično delovanje srbske vojske.

Naj takoj (na)povem, da v razpravi ne bom spremljal vojaških operacij takratne Solunske fronte ali vojaških ravnanj, temveč vojaško delovanje srbske vojske na političnem področju, v deželah t.i. jugoslovanskih ozemelj znotraj nekdanje Avstro-Ogrske, kolikor bom upošteval tedanje vojaško delovanje srbske vojske, se to bo nanašalo zgolj na politične učinke tega delovanja, na oblikovanje takšne ali drugačne "skupne države" t.i. južnih Slovanov.

Zakaj takšna pot? S stališča zgodovinskih dogodkov je to, kar so srbski politiki govorili drugim in zapisovali v t.i. uradnih tekstih, v političnem prostoru v ožjem pomenu besede (parlament, vlada...) "besedičenje", kar pa so počeli srbski vojaki, predvsem najvišji v hierarhiji, pa je imelo neposredne politične učinke. Politika se namreč ni dogajala med politiki oz. med vojaki ali pa med srbskimi politiki in njihovimi vojaki, ki so bodisi delali po svoje ali pa po naročilu srbske t.i. "politike". Kar me zanima na tem mestu, so torej dejanske

poteze takratne vojske Kraljevine Srbije, ki jih nikakor ni moč dojeti iz besedičenja na ravni političnega, iz besedičenja nekega ministra, premiera... Dojamemo jih lahko predvsem iz potez, ki so jih, denimo, vleкли takratni komandanti njihovih armad ali ki so jih v svojih poročilih zapisovali ljudje, kot so ppk. Simović ipd.

Osrednji vir tega zapisa so različna sporočila, "depeše", zapisniki, pogovori tedanjih vodilnih oseb, ki so zbrani in objavljeni (Janković, Krizman: 1964). Izvirnih besedil, materialov, pogovorov, zapisnikov, sporočil... tukaj ne prevajam. Objavljam in povzemam jih v originalnih oblikah, se pravi v slovenščini, hrvaščini ali srbsčini, vključno z napakami, ki so (p)ostale sestavina dokumentov oz. njihove (ne)razumljivosti.

Druge in drugačne materiale, različne politične-javne, zasebne in tajne, bolj ali manj zakulisne dogovore bom, kolikor niso bili vojaški, obravnaval izključno kot pojasnjevanje vojašega delovanja srbske vojske, ki je bilo usmerjeno predvsem na podreditev omenjanih dežel in države, tudi kot vojaških potencialov. Proces izginjanja slovenske nacionalne vojske, ki je po nekaterih avtorjih in po nekaterih močno dvomljivih načinih dokazovanja sodeč nastala in obstajala prav v tem obdobju ter izginila v poznejših mesecih pa lahko beremo pri Švajncerju (1990).

Študij in pa tudi priprava pričujoča besedila je časovno sovpadlo s časom najhujših grozodejstev različnih (para)militarističnih organizacij na Hrvaškem in v Bosni na začetku devetdesetih, se pravi, da je potekalo v letih 1992–1993. Priznam, da se tem vplivom na svoj tekst sploh nisem poskušal izogniti. Nasprotno: ob zgodovinski snovi sem skušal deloma razmišljati o pomorih, ki so me – zahvaljujoč medijem množičnega poneumljanja – preplavljali iz dneva v dan. Moj način "odgovora" na genocid nad Bošnjaki je bil študij časa, ki ga tukaj predstavljam v nekoliko skrajšani obliki. In zakaj sem se odločil prav za ta predmet in prav takrat? Edino možen odgovor v vojnih časih je eksistencialen: zato, ker sem domneval in še vedno domnevam, da bodo v času podlistkov in televizije, ko se bolj ubija kot misli, ko se misli bolj z očmi, manj pa z glavo, redkejši tisti, ki se bodo spustili v mučno branje, da bi si odgovorili na nekatera (pre)resna vprašanja lastnega časa. Moje branje "depeš" in "zapisnikov" ter poročanje o njih je torej poskus iskanja nekaterih opornih točk, ki bi naj omogočile kolikor toliko plavzibilno interpretacijo časa, v katerem živimo. Nobenih spektakularnih dosežkov si nisem obetal od tovrstnega, razmeroma morečega, (in)formativnega opravila.¹ V veselje mi bo, če bom le eni sami bralki ali bralcu odprl novo okence v svet v katerem naj bi dojeli nastali položaja in v katerem bomo bržčas morali živeti do konca svojih dni.

SPLOŠNI KONTEKST

Potrebo po tem, da odredi srbske vojske ali pa posamezni vojaki Kraljevine Srbije pridejo na teritorij, kjer so po prvi svetovni vojni živeli bolj ali manj "narodno kompaktno" (dikcija, ki sledi iz t.i. Wilsonovega definiranja narodov/nacij) Slovenci in Hrvati, Bosanci, Dalmatinci, Srbi ("zahodna Jugoslavija", deli teritorijev znotraj izginjajoče Avstro-Ogrske), lahko pojasnimo z – delovno rečeno – "zunanji" in "notranji" elementi.

Najprej je bilo odločilno "zunanje" dejstvo izginjanja Avstro-Ogrske, med notranje dejavnike pa gotovo šteje želja po nastanku nove države.² Za urešničitev te želje niso bili izpolnjeni vsi pogoji – ni bilo namreč lastne vojske, pa tudi mednarodne okoliščine niso bile naklonjene takemu izidu. Po drugi plati pa se je postavljalo tudi vprašanje avstro-ogrskega orožja, ki ga dobesedno ni bilo

komu (za)pustiti, kar je posebej veljalo za mornarico in vojaške utrdbe na vzhodni obali Jadrana. Rezultat je bil, da sta se tako Velika Britanija kot Francija, ključni velesili starega sveta, po eni strani bali obnovitve Nemčije (bodisi samostojne ali pa v kombinaciji z Avstrijo) ter premoči Italije v tem delu Evrope, po drugi strani pa tudi novega nastopa Rusije na evropskem prizorišču.

Okoliščine, v katerih se je to dogajalo, je bilo napredovanje antante iz smeri solunske fronte proti zahodu. Gledano iz tega zornega kota sta delovala posebej močno dva faktorja: Srbi in srbska kraljevina s kraljem vred so bili obenem videti kot bratje v krvi ter kot pomemben del antante. Ker zahodni južni Slovani po/ob razpadu Avstro-Ogrske sami niso bili dovolj močni, da bi dosegli državno priznanje (pa tudi drugi jim tega niso bili pripravljeni omogočiti), je bil po svoje logičen sklep, da brez Srbov pač ne bo šlo. In prav v tej smeri je potekala takratna politika Velike Britanije in Francije ter se v tem srečala z interesi Slovencev, Hrvatov in Srbov pri čemer so kajpak vsi imeli svoje posebne račune, za katere so se bolj ali manj zvito potegovali, na kar bomo skušali sproti opozarjati.

Poleg zunanje pa je obstajala tudi ponavadi zamolčana ali spregledana "notranja nuja" za prihod srbske vojske in za zasedbo določenih "zgodovinskih teritorijev" Slovencev, Hrvatov in Srbov. Sem je sodilo predvsem socialno uporništvo, ki je nastalo zaradi trajajoče vojne, ki ji ni bilo videti konca, in še posebej v razmerju do Leninove revolucije.³ V teh krajih se je to kazalo kot "zeleni kader" na Hrvaškem, v Bosni ter v Sloveniji. Po drugi strani pa je prihod srbske vojske še najbolj upravičevala nenehno prisotna možnost vojaškega posega sosed: Italije (na podlagi tajnega londonskega sporazuma z l. 1915), Nemčije (ali Avstrije) na severni meji ter Madžarske (v glavnem na Hrvaškem okoli Varaždina, kar pa je bilo povezano tudi z vprašanjem (proletarske) republike ob Muri ter z revolucionarnimi dogodki na Madžarskem in v Nemčiji leta 1918).

K vsemu temu pa je treba prišteti še zapleten nacionalni položaj, posebej raztresenost manjšin po območjih, med katerimi so ključno vlogo igrali Srbi v Bosni, na Hrvaškem, v Vojvodini, Makedoniji ter v Črni gori. Položaj bi lahko le še bolj zapletli, če bi upoštevali vse različne stopnje "narodnega samozavedanja" ter tradicije državotvornosti tukajšnjih majhnih narodov, o katerih pa tukaj ne bo tekla beseda.

(Naj)večji ali (naj)manjši interes za prihod ali ne prihod srbske vojske je bil odvisen od naštetih dejavnikov in še od nekaterih drugih, ter od njihovih specifičnih povezav. Kolikor večji sta bili, denimo, zunanja (npr. italijanska, nemška, madžarska...) nevarnost okupacije posameznih ozemelj in notranja "ogroženost" (npr. Srbov v različnih delih zunaj Kraljevine Srbije), toliko večja je bila tudi potreba po tem, da pride srbska vojska. Kar zadeva Hrvate, denimo, se je potreba po prihodu Srbov kot edina možna rešitev pokazala neprimerno močnejše med Dalmatinci in Istrani (pač zavoljo nevarnosti italijanske okupacije) kot pa denimo med Hrvati iz Zagreba. Nekaj podobnega bi lahko trdili tudi za razmerje med primorskimi Slovenci in Dolenjci itd.

Nikakor pa seveda ne smemo spregledati pristnega interesa monarhije Srbije, da bi se razširila na račun svojih vojnih zaslug, "žrtev" in vsega, kar ji je prišlo prav kot morebiten argument, da bi upravičili zasedbo čim večjega teritorija. Še več, to je bilo osrednje vodilo takratne zunanje politike pod vodstvom N. Pašića in prestolonaslednika. V nadaljevanju bom največjo pozornost posvetil prav tem vprašanjem, saj glede na zgodovinsko gradivo prekašajo vsa druga. Kako je torej Kraljevina Srbija spretno in učinkovito izpeljala

prehod od svojih "naravnih in zgodovinskih" interesov do njihove uresničitve? Da bi razumeli potrebo po prihodu srbske vojske (klicanje srbske vojske na pomoč), moramo upoštevati vsaj zgoraj nakazane in našete dejavnike; gre za politično razumevanje, kajti vojna je čas, ko "politike ni", ko je le-ta suspendirana, ali drugače, ko vojska postane tako rekoč edini dejanski "politični faktor".

NASTAVEK

V Zagrebu je bila 26. oktobra 1918 pomembna seja Osrednjega odbora narodnog vijeća SHS. Na njej so govorili in sklenili naslednje: "Jedinstvenost buduće naše države (se) ima razumijevati u odnošaju prema inozemstvu, dočim se o čitavoj unutarnjoj uredbi ima odlučivati tek kasnije prilikom konstituiranja iste države". Očitno so menili, da je potrebno, da se podčrta razlika med razmerjem do tujine in notranjo ureditvijo prihodnje države, kajti dokument se nadaljuje z besedami, da je to dopolnilo pomembno zato, "da se predupredi kojekakve agitacije, kao da tobože predstoji pogibelj za jedno, drugo ili treće naše pleme".

Kar zadeva propad Avstro-Ogrske in konec vojne postavlja Narodno vijeće naslednje štiri (pogajalske) pogoje:

- a) popolno kapitulacijo;
- b) vlado s popolno eksekutivo;
- c) teritorij z narodnimi mejami;
- e) ugotovitev načinov demobilizacije (tujih vojska, op. T. K.) (386).

Šlo je torej za politični čas, ki ni poznal in priznaval kakih posebnih narodnih razlik med Srbi, Hrvati in Slovenci. Če se je govorilo o "enem plemenu", je to bila za takratne čase razmeroma običajna dikcija, saj so Hrvate, Slovence in Srbe bili dojemali kot "plemena" ali dele neke večje celote ali enega naroda. Tako je tudi prevladovalo (predvsem pogajalsko) stališče, da nacionalne probleme (vladajoča Wilsonova ideologija je bila tista, ki je določila kontekste, v katerih se da pogovarjati in reševati narodne stvari) rešujejo kot celoto, v paketu z drugimi (Srbi v tem primeru). Še več, edini način, da bi to dosegli in se izognili italijanski okupaciji, je bil, da "naš narod u Austro-Ugarskoj bude priznat kao saveznička nacija u ime njegova apsolutnog prava na nezavisnost", kot je to stališče takrat zagovarjal Ante Trumbić (390).

Nekatere pomembne stvari so v tej smeri že narejene. Tako je bilo v Zagrebu oblikovano omenjeno Narodno vijeće za vse dežele nekdanje Avstro-Ogrske, razglasilo se je za vrhovno oblast vseh dežel s programom ustvarjanja ene države celotnega naroda ter prekinilo vsako povezavo tako z Avstrijo kot z Ogrsko.

Toda to je zgolj ena stran, kakršna se je poznala v Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Splitu in drugod po južnoslovanskih krajih nekdanje monarhije. Drugače pa je bilo, denimo, v Solunu, kjer so se takrat nahajali – dobesedno – ostanki "srbske države", ki je bila pregnana s svojega ozemlja, iz Srbije. Od tam so bodisi delovali ali pa se vodili vsi vitalni državni organi: kralj, ministri, vojaška poveljstva...

Eno prvih poročil, ki ga je 30. oktobra (po srbskem starem koledarju 17. oktobra) poslal Vrhovni komandi srbske vojske, ki je govorilo o razmerju med novo nastajajočo državo SHS ter Kraljevino Srbijo, se je v "depeši" majorja Marinkovića (konjeniški major v srbski vojski, oficir za zvezo v štabu zavezniškega glavnega komandanta v Solunu), glasilo takole:

"Komandant Savezničkih vojsaka naredio mi javiti Vam da je **iz političkih razloga** (Vsa podčrtovanja v tekstu so avtorjeva, T. K.) potrebno što pre

prebaciti preko Dunava, Save i Drine nekoliko desetina naših vojnika na pojedinim mestima gde to bude moguće, kako bi se u Kominike-u moglo staviti da su naše trupe prešle na teritoriju Austrougarske" (423).

Za lažje razumevanje bi kazalo opozoriti na naslednje:

1. Takratni komandant solunske fronte je bil francoski general, Francozi so hoteli na vsak način omejiti prav vpliv Italije v tem delu sveta, kar je pomenilo, da so bili še kako zainteresirani, da povečajo srbskega.
2. Srbska vojska, ki bi naj "prešla na teritorij Avstro-Ogrske, tukaj ni predstavljala sebe same, pač pa v funkciji antantinih sil. Skratka, priložnost za delovanje iz "političnih razlogov", kot pravi major Marinković, je bila več kot vabljava!

O vablivosti nemara najbolj priča naslednja brzojavka, kjer se prej omenjeni "politični razlogi" že pojavljajo kot dikcija, v kateri kaže iskati poglavitne poteze modela srbskega intervencionizma (vojaškega in političnega!) na področje mednarodno nepriznane države SHS.⁴

Komandantom I. in II. srbske armade ter t.i. "Jadranskih enot" jo je poslal iz Skopja Ž. Mišić in sicer 31. oz. 18. oktobra po srbskem koledarju.

Ž. Mišić je v njej govoril o "potrebi prebacivanja **slabih delova** ili patrola na teritoriju Austrije, naročito u Bosnu, iz političkih razloga". In nadaljeval pa tako, da je za Bosno kot eksplicitno odprto interesno sfero potrebno uporabiti "samo ljude koji se jave dobrovoljno i sporazumno sa tamošnjim stanovništvom..." (432). Skratka, tako, da ne bi slučajno prišlo do kakršnihkoli težav s tamkajšnjim prebivalstvom.

Naslednja pomembna informacija v tej zvezi se je nanašala na mirovne sporazume med stranmi, vpletenimi v vojno. Ko je Nikola Pašić v Parizu (2. novembra/20. oktobra po srbskom koledarju) izvedel, kdaj bo prišlo do premirja oz. da bo do tega prišlo prav kmalu, je poslal Ž. Mišiću naslednje izjemno značilno sporočilo, ki ni merilo več zgolj na Bosno, ampak na nekaj več. Takole se glasi: "Smatrajte kao Strogo poverljivo. Primirje sa A. Ugarskom biće potpisano. **Hitajte najbrže ići u Bosnu, Banat i Srem i u druge oblasti A. Ugarske.** Biće primirje i sa Nemačkom" (456)! Kaj je N. Pašić imel v mislih, ko je govoril o tem, da je treba pohiteti, in še bolj, da je treba pohiteti "v druge dele A. Ugarske" pa bomo videli kaj kmalu. Nekaj tega je moč občutiti – vsaj od daleč – iz naslednjega sporočila. Gre za brzojavko istega Ž. Mišića iz Niša z dne 3. novembra/21. oktobra (464), ki jo je poslal Komandantom I. i II. armade ter Jadranskih enot. Saj je slednjemu, "komandantu Jadranskih trupa" ukazal poskusiti "što pre (da) sazna situaciju u Kotoru i da ga zauzme". Toda, tudi to ni vse. V nadaljevanju je zapisano, da mora zasedati področja tako, da še naprej "napreduje Primorjem" (464)!

LOV JE ODPRT

V brzojavki Ž. Balugžića – prestolonasledniku Aleksandru, poslal jo je iz Soluna (4. novembra/22. oktobra 1918) – med drugim beremo tudi naslednje vrstice: "U okupaciji ne samo da će (476) učestvovati srpske trupe već će one u glavnome i držati sve važnije tačke okupirane teritorije. Francuske dve divizije biće samo upotrebljene da odvoje našu okupaciju od okupacije koju budu držale talijanske trupe na zapadu oko Trsta".

V Nišu pa je 4. novembra / 22. oktobra Ž. Mišić v brzojavki M. Marinkoviću prvič spregovoril o premirju z Avstro-Ogrsko. V izrecno naštetih pogojih premirja med drugim poudarja naslednje:

“1. Pri postavljanju uslova za primirje Austro-Ugarske treba zahtevati potpunu evakuaciju Jugosl. teritorija, pošto je ona već proklamovana i priznata od naših saveznika kao slobodna zemlja.

(...)

3. Mi naročito molimo đenerala Depere-a da zahteva, da srp. trupe posednu ceo Banat i Bačku do linije Maroš-Baja-Subotica-Fiškirhen (Finfkirhen-Pečuj) - jer se je Srbija uvek i najviše interesovala za sudbinu Banata, čije je stanovništvo čisto srpsko pravoslavno. A naše pravo na Bačku priznato je od naših saveznika u 1915 godini.

4. ... da naše trupe budu zastupljene u najširem obimu, a naročito u tome kraju. Mi se moramo što više **interesirati za zemlje u kojima živi naš element, jer je to naše istorisko pravo, a i dužnost prema stanovnicima dotičnih zemalja**” (476).

Tukaj je povsem jasno, kakšno mesto ima v tej utemeljitvi pojem “zemlja”. To namreč ni ne teritorij in ne država, pač pa lovišče, ki se je odprlo. Po drugi strani gre za vpeljevanje odločilnih dokazov, ki bodo gradili na značilni francoski (Rousseau, francoska revolucija) prvini etnosa, na “naših ljudeh”. Na prvi pogled pravna razčlemba naenkrat preide v tako imenovano “zgodovinsko” ali “naravno pravico”.

Dogodki, ki jih spremljamo, se začenjajo v prvih dneh novembra 1918 tako rekoč prehitevati. Ž. Mišić meni, da je nujno potrebno izdelati nekakšna splošna pravila vojaškega obnašanja srbske vojske pri okupiranju zahodnih teritorijev. Tako iz Niša (5. novembra / 23. oktobra 1918) komandantom I. i II. armade sporoča, da “određuje linije do kojih će dopirati akcije srpskih vojnih jedinica, i upućuje ih da rade u vezi sa jugoslovenskim trupama, ako na njih naidu (...) Pošto se događaji razvijaju veoma brzo i uspešno, i pošto neće možda biti moguće redovno doturati naređenja od Vrhovne Komande, to ovlašćujem Komandante armija, da sami uzimaju rešenja, prema situaciji momenta, bazirajući ih na sledećim osnovama:

U Banatu uzeti liniju Bela Crkva – Vršac – Temišvar i desetak km. istočno od nje; na severu dostići Maroš. U Bačkoj uzeti liniju Subotica – Baja. **Na zapadu i sev. zapadu razviti akciju u celom Sremu, Slavoniji, Hrvatskoj, Bosni, Hercegovini i Dalmaciji.**”⁵

Dalje: “Komandanti armija upućivaće slabe jedinice, konjicu, pojedine bataljone sa po kojim topom. Nekada je dovoljno poslati i pojedine čete u izvesna mesta, **tek toliko da se pojavi naša vojska**. Svuda odmah organizovati vlasti na meštana i zaplenjenim oružjem **naoružati naše elemente, a naprotiv razoružati rdavo raspoložene meštane** (483).

Izdelava političnih načel okupacije/osvoboditve je šla Ž. Mišiću tako dobro od rok, da si je boljše skorajda težko zamisliti. Obenem pa (484) od svojih komandantov še zahteva, da “što pre zauzmu pristaništa na moru, pošto je to od kapitalnog značaja.”

Kako bi tudi ne bilo, ko (Rim, 5. novembra/ 23. oktobra, V. Antonijević sporoča J. Jovanoviću) pa je jadransko obalo okupirala italijanska vojska. Še več, “(...) po ulicama Trsta se vode borbe između Talijana i Slovenaca i cela flota austro-ugarske (je) pala u ruke Italijanima...”!

Kdo bo prej, Srbi ali Italijani, je bilo torej vprašanje dneva, kajti na Slovence in Hrvate ni nihče računal.

“NAŠ ELEMENT”

Prevladujoče informacije, ki so krožile med srbskimi vojaki, predvsem starešinami, so bile približno naslednje (495): “Naše trupe prebacuju se preko

Dunava i Save gde ih stanovništvo poziva i oduševljeno dočekuje” (495). Vendar pa ta narcisoidni hvalospev ni bil samo del propagandnega delovanja. Tudi v praksi so počeli nekaj podobnega. Denimo, ko so prišli v Bosno in Hercegovino, so v Sarajevu dosegli, da je “predsednik tamkajšnje vlade”, seveda Srb (Atanasije Šola), preprosto “proklamovano Ujedinjenje sa Srbijom i Jugoslavijom”. Kot da sta bila Bosna oz. Sarajevo njegova privatna lastnina.

Občasni občutki “slabe vesti”, ki so v teh dokumentih izjemno redki, so se vendarle pojavljali. Iz Užic je, denimo, 6. novembra/24. oktobra S. Stepanović sporočal Vrhovni komandi srbske vojske takole: “Punomoćnici su bili malo uznemireni stavom: ‘potpomognuti rad narodnoga veća u pogledu sjedinjenja sa Srbijom’, jer su se bojali da protivnici njihovi ne upotrebe to kao znak invazije”. (496) Vendar pa jih je S. Stepanović takoj pomiril, češ da se “ovo ima razumeti tako, da pomognemo narodno veće kada ono to zatraži protiv onih koji bi sprečavali njihov rad na sjedinjenju!”

S. Protić je s Krfa 6. novembra/24. oktobra poslal Pašiću osebno sporočilo v zvezi z Bosno in “pomaganjem narodnega vijeća”, kot piše S. Stepanović. Protić pravi: “Mislim da bi bilo dobro uputiti sad odmah dr. Milana Pečanca u Bosnu da na licu mesta vidi i prouči prilike, obnovi poznanstva i vidi se sa ljudima. Uputstva bi ovde dobio.” “Obnoviti poznanstva” in “videti se z ljudmi”!

Takšni politiki srbske monarhije je še najbolj šlo na roko prenagljeno in panično reagiranje, ki je bilo posledica italijanske okupacije. Tako je, denimo, v Splitu, 7. novembra 1918 dalmatinska vlada sklenila storiti dvoje: ministrstvu za zunanje zadeve Italije poslati protest zavoljo “iskrcavanja četa u Zadru i na raznim otocima (Vis, Lastovo, Vela Luka, Mljet)”. Toda ko protestirajo, uporabljajo sila značilno dikcijo, saj govorijo v imenu države Srbov, Hrvatov in Slovencev in ne obratno – Slovencev, Hrvatov in Srbov, kot se je glasilo uradno ime te še ne priznane države. To pa še ni bilo vse. Ista dalmatinska vlada tudi meni, da je “nužno, da srpska vlada kao internacionalna predstavница Jugoslavije (kar je lahko zgolj prejudiciranje v korist srbske monarhije, op. T. K.) pošalje u Dalmaciju odjele srpske vojske, da uspostave ravnotežje koje je bilo porušeno talijanskom okupacijom i da se taj samovoljni korak čim prije oslabi” (508).

Kar so napisali v Splitu, je bilo skorajda na las podobno tistemu, kar so počeli v Zagrebu in Ljubljani, kjer so se že pripravljale prošnje za prihod srbske vojske, ali pa so že bile izrečene. Ž. Mišić je 7. novembra/25. oktobra v sporočilu komandantu I. armade zapisal, naj se “sporazume sa Zagrebom da upute jednog člana vlade u Beograd što pre”. Ob tem pa seveda ni pozabil pristaviti sila značilnega stavka, da “sve ovo treba da ima karakter, da potiče od vas, a ne od Vrhovne Komande” (512), se pravi od njega samega!

Istega dne je P. Bojović v sporočilu prav tej Vrhovni komandi srbske vojske javil, da “Valerijan Pribičević i dr. Laza Popović dolaze iz Zagreba akreditovani od narodnog veća Srba, Hrvata i Slovenaca (to ime takrat ne obstaja, to je srbsko ime za državo, Slovencev, Hrvatov in Srbov, op. T. K.) i njihova se misija sastoji u ovome: Da se zamoli Srpska vlada da što pre bez oklevanja pošalju trupe... jer narodno veće momentalno ne raspolaže potrebnom organizovanom silom...” (512)

Iz Beograda je 8. novembra/26. oktobra M. Ninčić sporočil na Krf S. Protiću, da je iz Zagreba prišla delegacija, ki prosi, “da se pošalje srpska vojska u Zagreb i Fiumu (na Reko, op. T. K.) jer se boje nereda i da naša vojska okupira Trojednicu istočno od linije Osek – Šamac”. Sporočilo je vsebovalo še tele dodatne elemente: “Tamošnji Srbi se vrlo dobro drže, traže

jedinstvo sa Srbijom po svaku cenu i sa našom dinastijom. Mnogi Hrvati zaziru od toga jedinstva i... (želeli) bi republiku. Rekao sam izaslanicima da na tome pitanju Srbi neće nikada činiti koncesije", saj bi to pomenilo, da bi se "stvorila odvojena država Srba od države Hrvata".

Tukaj so Srbi zunaj Srbije vedno bolj v ospredju ter postajajo ključna stvar, odločilni argument, na katerem temelji vsa srbska (zunanja) politika. Vključno s tem, da se kot nekaj nemogočega pojavlja možnost, da bi se "stvorila odvojena država" Hrvata, Slovenaca, Makedonaca, Bosanaca od Srbije. Skratka, pristno srbski "anti-etatistični" argument (legalizacije in legitimacije ekspanzionistične politike kraljevine), pri čemer nikakor ne kaže spregledati, da je "anti-etatizem" pravzaprav pozicija, ki je onemogočala neodvisen in svoboden razvoj omenjenih narodov oz. v takratni dikciji celo to, da jih sploh niso šteli za narod!

ČEZ RUBIKON

Prav v tem kontekstu je treba brati naslednje sporočilo (8. novembra/26. oktobra). Ž. Mišić je sporočil komandantu I. armade: "Odobravam da postupite u svemu prema zahtevu izaslanika narodnog veća u Zagrebu. Uopšte nistanite, **da naše trupe prodiru što dublje u zemlje buduće Jugoslavije**, a naročito u Bačku i Banat" (517). Toda, da ne bi bilo pomote, tiste, "potrebne oficire, koje traže izaslanici (iz Zagreba i Ljubljane) odrediti iz vaše armije"! Če povzamemo samo nekaj besed, je iz teh sporočil in iz dopisovanja srbskih vojaških starešin, povsem jasno razvidna temeljna strateška in taktična usmeritev: "Komandanti Divizija upučiavaće slabe jedinice, konjicu, pojedine bataljone sa po kojim topom; nekada je dovoljno poslati i pojedine čete u izvesna mesta, **tek da se pojavi naša vojska**". Kar zadeva strategijo, pa je šlo zgolj za to, da je bilo treba umik prejšnje vojske prikazati kot "osvoboditev", kot svobodo, ki so jo "prinesli na bajonetih" in za katero so veliko žrtvovali! Toda to ni bilo dovolj, kajti nanašalo se je samo na nekaj zunanjega, zato v sporočilu, ki ga je 8. novembra/26. oktobra v Beogradu izdal komandant I. armade – Komandantom divizij (518), je zapisano še nekaj zares političnega, in ne več vojaškega v ožjem pomenu besede: "Svuda odmah organizovati vlasti od meštana i zaplenjenim oružjem **naoružati naše elemente**, a na protiv razoružati rdavo raspoložene meštane"!

Z delitvijo med "naše" in "rdavo raspoložene", ki ne sovпада več z etničnimi opredelitvami, je stvar postala neposredno politična. In hkrati "U opšte treba ozbiljno voditi računa o tome da su ove trupe poslate, da zavedu red i da ne dopuste anarhiju, te prema tome i ponašanje i celokupan rad ovih jedinica mora da bude ogledalo solidnosti, reda i discipline".

Da bi nekoliko poenostavili takratno situacijo in poskušali poiskati nekatere "osnovne psihološke poteze obeh udeleženih strani", se pravi srbske in pa SHS, si lahko pomagamo z dvema značilnima mestoma iz takratnih političnih in vojaških dokumentov. Najprej si pogledjmo značilno zagrebško, nato še beograjsko dikcijo.

Razglas Narodnega Sveta SHS (Zagreb, 9. novembra, 537) je govoril o nastalih razmerah, o italijanski okupaciji ter o pomoči, ki jo vlada išče. Nadaljeval pa se je z značilno psihološko pripravo "ljudstva", ki se je glasila takole: "Potrebno je, da dočakamo srbijanske i južnoslovenske legije kao svoju braću i sinove, Američane, Engleze i Francuze kao dobroćince, a Talijane kao što mora svoje goste, da dočeka zreo narod, dostojan njihova bratstva i dostojan slobode. Tako bismo se barem sad, u zadnjem času oslobodili od stogodišnjeg

našega tlačitelja i neprijatelja, Nijemaca i Mađara – koji nas je učio samo da se mrzimo i progonimo, a da se borimo i radimo za njih. Budimo mirni i složni pa dokažimo svijetu, da smo prestali biti robovi, da smo postali razumni i slobode dostojni ljudi”! (538)

Srbski predstavnik S. Protić, ki se je nahajal na Krfu (Krf, 10. novembra/28. oktobra) pa je odgovarjal N. Pašiću v zvezi z dogodki na ženevski konferenci, kjer sta uspela Trumbić in Korošec SHS začasno (srbska stran jo nerada sprejema) priboriti enakopravni pogajalski položaj. Iz utemeljitve, zakaj so ženevski dokument sprejeli, veje psihološka prednost, v kateri se je Srbija nahajala: “Primili (ženevske sklepe, op. T. K.) smo ne zato što je dobro po sebi, nego za to što se na bolje niste mogli složiti, jer nam je draže ujedinjenje i u takom obliku nego nikako. Nadajmo se da će se naša braća Srbi, Hrvati i Slovenci u pokojnoj Austro-Ugarskoj uveriti da to nije korisno za pravilan razvitak” (541)!

Hkrati je bila celotna srbska vojaško-politična akcija izpeljana v času pogovorov ali že sklenjenih sporazumov, ki so bili potem na specifičen način izigrani. Dogovorjeno je bilo, da se - kot pravi, denimo ženevski sporazum (Ženeva, 6–9. novembra 1918, Zapisnik sa Konferencije o Jugoslovenskom ujedinjenju) “osniva zajedničko ministarstvo za Kraljevinu Srbiju i područja Narodnoga Veća u Zagrebu komu je zadatak da organizuje zajedničku državu SHS, kojoj će konstituenta doneti ustav”. Drugače povedano, sklenjeno je bilo, da se bo šele oblikoval prvi skupni organ, ki bo “izdelal” državo, pripravil njen sistem, posebej pa ustavo (poudarek na ustavodajni skupščini, in ne na monarhu!). V točki dve istega sporazuma je povsem nedvoumno zapisano tudi določilo, ki pravi, da to pravkar ustanovljeno skupno ministrstvo ureja tudi t.i. (tč.2.) “Vojne poslove, u koliko se odnose na bezbednost državne teritorije kao celine i sve vojne poslove, na koje će se odnositi pregovori o miru. **Dislokacija ostaje u kompetenciji narodnih vlada u dotičnim zemljama, kao i administracija vojnih poslova tih zemalja**” (524)! Skratka, šlo je za to, da ozemlje nekdanje Avstro-Ogrske ni bilo nikakršno odprto lovišče, pač pa teritorij pod mednarodno jurisdikcijo, čeprav ni bilo zaščiteno z vojaško silo. In to je Kraljevina Srbija dobro vedela.

Po drugi strani pa je zanimivo brati reakcije zagrebške, ljubljanske in splitske vlade. Najbolj panično sprejemanje dejstva italijanske okupacije je bilo moč opaziti v Splitu, nekoliko bolj umirjeni so bili v Zagrebu. Za razliko od obeh je bila slovenska vlada v Ljubljani v nekem smislu celo preveč hladno-krvna. Naj kot zgolj ilustracijo omenim naslednje “občutenje” okupacijskega delovanja, ki pa ne sodi neposredno v tukajšnje predstavitev.

V zapisniku s seje Narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 9. novembra 1918 med drugim beremo, da je “(...) iz Tolmina in Svete Lucije prišlo poročilo, da so ta dva kraja zasedli Italijani”. Vlada je sklenila, da se “odgovori, naj oblasti skušajo doseči pri Italijanih, da bo ostala telefonska zveza prosta” (534–535)!

NA ENEM MESTU

Kljub ženevskemu sporazumu, v katerem je N. Pašić tako rekoč edinkrat sprejel in podpisal enakopravnost dveh partnerjev, Srbske Monarhije in pa države Slovencev, Hrvatov in Srbov iz bivše Avstro-Ogrske, je bila dejavnost srbske vojske kot odločilnega akterja srbske politike kontinuirana.

Iz Beograda je 11. novembra (29. oktobra po srbskem koledarju) 1918 romala brzopjavka Ž. Mišića komandantu II. srbske armade: **Politički i čisto srpski interesi iziskuju, da naše trupe što pre posednu važnije tačke na**

jadranskom primorju, a naročito Metković. Njegovo Kraljevsko Visočanstvo Prestolonaslendik zahteva, da što pre izvršite i postupite po naređenjima... **Velika je bojazan, da nas Talijani ne preduhitre**" (555).

Tukaj je zelo zgoščeno zapisano tisto, kar nas tukaj najbolj zanima:

a) vojaški poveljnik v brzjavki drugemu vojaškemu poveljniku nalaga izrazito politične naloge, katerih "političnost" je v njihovi samoubeseditvi statusa nekega dejanja samega;

b) to "politično" se pokaže kot nezadostno, saj potrebuje dodatno, presežno utemeljitev. Tukaj je nedvomno opredeljeno kot "čisto srbski interesi";

c) ti presežni, "čisto srbski interesi" naj se udejanijo, pravi poročilo vojaškega poveljnika, na način, da "naše trupe što pre posednu važnije tačke...". Drugače povedano, z zasedbo, okupacijo;

č) okupacija, ali "prisvojitve" se nanaša na ozemlja, ki nikoli niso bila del srbske države niti del njenega "historičnega prava" niti del, kjer je živel "srbski element" (tako so takrat imenovali pravoslavno prebivalstvo, kar so izenačevali s srbskim) ali karkoli takega, pač pa najprej del Avstro-Ogrske, nato del države Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki jo mednarodni faktorji v trenutku, ko jo je srbski del antante okupiral, (še) niso bili pri(po)znali;

d) ne nazadnje, akcija ni bila nikakršna zarota podtalnih, nelegalnih sil znotraj srbske države, del "vojaškega udara", tako priljubljenega načina reševanja nasprotij v tej državi, pač pa je bila izjemna želja "Njegovega Kraljevskega Visočanstva Prestolonaslednika", ki – in to je odločilnega pomena – "zahteva, da što pre izvršite i postupite po naređenjima".

Navajanje razlogov, ki bi poskušali vrednotiti takšen ukaz v kategorijah delovanja po določenih "antante", "zaveznikov" in v imenu kakršnih koli drugih "splošnih", "humanih", "mednarodnopravnih" in podobnih interesov bi bila, blago rečeno, "napačno", če že ne zavajajoče. Brzjavka, ki smo jo navedli, se namreč že v izhodišču sklicuje na povsem določeno parcialnost, in sicer na tiste interese, ki so določeni kot "čisti srbski interesi"!

Kot sestavino tovrstnega delovanja srbske monarhije lahko štejemo tudi ravnanje, ki je merilo na Vojvodino, na ozemlje poznejše Makedonije in celo na rušenje legalnega monarhičnega režima v Črni gori (Kralj Nikola Petrović Njegoš). Delovanje nekaterih posameznikov, poslancev in/ali izbrancev Narodnega vijeća iz Zagreba je bilo temu primerno. V tem pogledu je zgovorno poročilo, ki ga je 12. novembra 1918 napisal L. Popović in oddal Narodnom Vijeću SHS. Nanaša se na njegovo misijo v Beogradu in ugotavlja, da "kao što je poznato, moja se misija sastojala u tome, da nađem kontakt i stupim u kontakt sa srpskom vladom i da od srpske vlade prema pismenoj noti Narodnog vijeća tražim vojničko zaposjednuće i obezbeđenje naše zemlje... ". Lepo in prav, na prvi pogled: "dežele" so bile ogrožene in so pri prijateljih iskale pomoč.

Nadaljevanje je skorajda neverjetno: "Ja sam prekoračio punomoć (sic!) utoliko, što sam tražio, da srpska vojska neodloživo pošalje vojsku i na Rijeku na ustuk Talijanima, te sam dalje tražio, da srpska vlada pošalje svoje čete što pre u Bačku i Baranju, te Međimurje, najposlije tražio sam, da srpska vlada pošalje jake vojničke odjele u Ljubljano i Zagreb na raspoloženje narodnom vijeću..." Ne glede na to, da so bile razmere izjemno težke, da se je bilo treba odločati tako rekoč iz ure v uro, pa se vendarle zdi, da se o okupacijah teritorijev držav le ne da odločati brez soglasja legalnih in legitimnih organov zadevnih držav. Lahko bi dejali, da so se državne zadeve še vedno urejale kot privatne stvari. Gospodu Popoviću je tako v kontekstu okupacije teritorijev

zadostovala "beseda tolažbe", saj z navdušenjem navaja, da mu je sam prestolonaslednik Aleksander rekel: "poručite braći Hrvatima, da ne ćemo žaliti ni štediti srpsku vojsku do poslednjeg čoveka, pa da Talijane isteramo iz Rijeke"! (561-562)

Na drugi strani pa je bilo značilno, in po svoje celo normalno, da je srbska vlada pošiljala telegrame, kot je "Rješenje Ministra vojnog Kraljevine Srbije kojim upućuje izvesne oficire u krajeve preko Save i Dunava u cilju agitacije za narodno ujedinjenje" (Solun, 13. novembra /31. oktobra 1918) (562). O tem, kaj je "narodno ujedinjenje" pomenilo v ozadju prej omenjenih "čisto srbskih interesov", kot pravi vojvoda Ž. Mišić, pa tukaj ne bomo preudarjali.

BUTALCI IN VIVO

V istem času je v Ljubljani zasedala (12. novembra 1918, Zapisnik s seje) Narodna vlada SHS. V zapisniku beremo razburljivo novico: "(...) Italijani prihajajo v naše kraje v večjih oddelkih in nikdo ne ve, kako daleč namerava(jo) iti." Reakcija, oz. stavek, ki temu sledi, je: "Naroči se Nar(odnem) vijeću u Zagrebu, da protestira proti prodiranju Italije preko demarkacijske črte."! Narodno vijeće v Zagrebu je bilo v istem položaju, saj je bilo v glavnem tudi brez orožja. Obračanje na Beograd pa bi porodilo to, o čemer tukaj govorimo. Morebiti je bila prav rezultat te vmesne pozicije in drže ljubljanske vlade v tej sila kočljivi situaciji tudi slavna Helebarda pri Butalcih, ki se ji dandanašnji tako radi smejimo.

Po drugi strani ljubljanski Narodni Svet naredi nekaj, kar je bistveno manj dojemljivo: "Naroči se pov. dr. Pogačniku, naj pozove gen. Maistra, da opraviči svoje ravnanje..."⁶ ter "zaprosi NV v Zagrebu, da pošlje po možnosti bataljon zanesljivega vojaštva...". Naj bi to pomenilo, da je bilo Maistrovo ravnanje "nezanesljivo", ali pa je morebiti prava vojna bila nekoliko bolj umazana reč, ki naj bi jo opravil nekdo drug?

Stavek iz nadaljevanja ponuja tretjo interpretacijo, ki pa je mešanica prejšnjih dveh, saj "živimo z Nemci v kar mogoče v dobrih odnosajih, ker nam vsak pritisk lahko vrnejo z obrestmi" (564), zasledimo v zapisniku Narodnega sveta!

Srbska vojaško-politična mašinerija je v primerjavi z SHS delovala še naprej izjemno utečeno. Zanimiv je naslednji detalj: N. Pašić je poskušal pojasniti S. Protiću in sebi "globje vzroke" za to, da je sploh podpisal ženevski sporazum, v katerem je zahodne Južne Slované (Korošca, Trumbića...) priznal za sebi enakovredne in jih več ni mogel obravnavati kot nedorasle otroke. Iz Pariza je 13. novembra pisal o "strahu", ki ga je "tuđa ruka zasadila u dušu naše inteligencije". In prav ta "strah", ki ga je pozneje g. Protić razvozljajal kot "avstro-ogrskega" in kot izdajo slovanskih interesov, "čini sad sve moguće, da se suzbije prirodan tok poslova, da bi **Srbija rukovodila poslovima političkim, kao što je rukovodila vojničkim poslovima.**"

Edini izhod iz zagate je videl Pašić v monarhistih, saj so prav "vatreni monarhisti jedini, koji iskreno rade na oslobođenju i ujedinjenju **našeg troimenog naroda...**" Seveda troimenega naroda, ki je v bistvu en sam – kakopak srbski.

Kakorkoli že, "ubogi jaz", se pravi Pašić, kot je razbrati iz sporočila, sem se kar po krščansko žrtvoval ter – si predstavljate?! – "primio poniženje Srbije i svoje lično, i žrtvoval ih narodnom jedinstvu u uverenju najtvrdem, da će ostati **naš narod, koji je pravedni sudija**, nepravdu brzo izglediti i dati priznanje Kraljevini Srbiji, koja je dala dokaza, da **sve žrtvuje za jedinstvo...**" (566)

Če se sedaj nekoliko oddaljimo od teh opolzkosti, ki jih kar mrgoli v "argumentacijah" osvoboditeljev, in se spustimo na trdna tla, potem že za prvo

iztreznitev zadostuje naslednji hardcorovski refrain. T. Živković poroča po srbsko, iz Soluna 13. oz. 31. oktobra 1918, svojemu ministrstvu za zunanje zadeve Kraljevine Srbije o govoru "Franša Despereja", komandanta združenih sil, ki je bil v Zemunu in imel javni nastop, v katerem je "istakao potrebu za Južne Slovence da **se ujedine sa Srbijom** i da od nje stvore veliku i moćnu državu na Balkanu. Narod sa oduševljenjem prihvatio njegovu misao. Insinuirao je da bi bilo celishodno da Srbi usvoje što pre kalendar nov i latinicu (sic!). Po njemu to bi nas više približalo kulturnim narodima, izgladilo bi mnoge nesuglasice između Jugoslovena" (568).

EVROPEIZACIJA?

Tukaj pa se odpro nova vprašanja. Pokaže se, da je "ujedinjenje sa Srbijom" natančno tisto, kar si je takratna monarhija želela. Tukaj ni bilo niti prostora niti posluha za republikanizem, skupščino, federalizem ali konfederalizem. Vse je bilo tako rekoč samoumevno. Nov element, ki se je pojavil, in o katerem srbski politiki, pozneje interpreti in pisatelji, bolj molčijo, je vprašanje "evropeizacije Srbije", ki je bila, kot se zdi, hrbtna stran francoske in angleške imperialne politike v tem delu sveta. Zanimivo je, da je omenjeni g. Živković ta problem postavil pod kategorijo "insinuacije", da pa so tako Francozi kot Angleži prav v "evropeizaciji Srbije" videli priložnost, da jo iztrgajo iz naročja matere Rusije in jo kajpak podredijo svojim lastnim interesom.

Kljub zaskrbljujoči situaciji je bilo na seji Narodne vlade SHS v Ljubljani že 13. novembra (Zapisnik) čutiti, kot da bi obstajali razlogi za vsaj začasno razigranost. "Dne 14. novembra se pelje zadnji vlak tujih vojakov skozi naše kraje. S tem je srečno končana nevarnost, ki je pretila našemu ozemlju, končana pa tudi glavna naloga, ki so jo imele narodne straže (...) Naše narodne straže so izvršile tudi drugo svojo nalogo, osvobodile so domovino tuje nadvlade (sic!)." Zato se, nadaljuje zapisnik, za katerega današnji bralec včasih ne ve z gotovostjo, ali bere znanstveno fantastiko, komedijo ali zgodovinski dokument, "narodne straže z 20. novembra razpuste, ako njih daljšega pridržanja ne zahtevajo izredne razmere. Vse orožje in municijo imajo člani nar. straž izročiti orožniškim postajam, ki se ojačijo..." (572) Nek ne povsem razumljivi element "popuščanja" (kolikor zadeve beremo primerjalno s stališči denimo A. Trumbića) je v teh dneh zaslediti tudi pri prvem možu države SHS, Korošcu: iz Pariza je 14. novembra v sporočilu vladam Francije, Velike Britanije, Italije in ZDA uporabil neverjetno dikcijo, saj sam govori o državi "Srba, Hrvata i Slovenaca iz bivše Austro-Ugarske" (572) in ne več kot je bilo ustaljeno in celo uradno med Slovenci, Hrvati in Srbi iz bivše Avstro-Ogrske. Problem, na katerega tukaj opozarjam, je namreč ta, da je uradno ime te države, ki ji je predsedoval A. Korošec, država Slovencev, Hrvatov in Srbov. Toda tako Srbi v Srbiji kot – v manjši meri – tisti zunaj nje, so dokaj natančno govorili o državi Srbov, Hrvatov in Slovencev. Medtem ko tovrstne napake, denimo, pri Hrvatih niti slučajno ni moč opaziti (izjema so Dalmatinci), je tukaj tako rekoč prvič moč opaziti jasno spremembo dikcije, saj je bil g. Korošec gotovo med tistimi, ki so natančno uporabljali ime države, ki so ji predsedovali.

S stališča tukajšnje predstavitve imamo 14. novembra oz. 1. decembra za razmeroma pomemben dan. Iz Zagreba je v Beograd priromala prva brzojavka (telegram št. 32076) podpolkovnika D. Simovića vrhovnemu poveljstvu srpske vojske. Prav ta sporočila so eden pomembnejših zgodovinskih virov o političnem delovanju srpske vojske v času, ki ga skušamo osvetliti. V prvem, vojaškem delu poročila beremo, da italijanske čete napredujejo proti Ljubljani. "Na

zahtev vlade Narodnog veća SHS u Zagrebu naredio sam komandantu srpskih trupa u Ljubljani da obavesti komandanta italijanskih trupa da je vojska Kraljevine Srbije u ime Sila Sporazuma sa vladom Narodnoga veća okupirala oblasti Ljubljani i da umoli komandanta italijanskih trupa da se dalje nastupanje istih obustavi. Komandant đeneral Italijanskih trupa izjavio je da on ne priznaje srpsku vojsku u Slovenačkoj..." Nato nadaljuje "izdao sam naređenje... da se spreči na svaki način u krajnom slučaju upotrebom čak i oružja..." (575)

V drugem delu pa o situaciji na Hrvaskem poroča politično. Kar priča o političnih dimenzijah vojaškoga delovanja vojske Kraljevine Srbije. "Stanje u Hrvatskoj je sledeće: Svi Srbi bez izuzetaka su za dinastiju Karađorđevića. To je gledište svih dalmatinskih Hrvata, većeg dela bosansko-hercegovačkih Hrvata, skoro svih Hrvata iz Primorja, i sve mlađe hrvatske inteligencije. Isto gledište dele i Slovenci, izuzev klerikalaca... Starčevićeva stranka podeljena u dva dela: jedan je blizak Srbima, a drugi traži obrazovanje federativne republike Jugoslavije, zasebnu državu Hrvatsku u istoj.... Zagreb je danas u većini zadojen idejom jugoslovenske solidarnosti, ali predstavlja kolebljiv element..." (575)

O "PRISAJEDINJENJU" POD SPALNO ČEPICO

V Ljubljani je medtem 14. novembra srbski oficir S. Švabić sporočil komandantu italijanske armade pri Postojni naslednje: "Biće mi vrlo neprijatno, ako ... budem morao upotrebiti oružje... (577); smo pa v Zagrebu priče še enemu komedijantskem obratu. Vlada SHS je namreč v Zagrebu svojim kmetom poskušala pojasniti vlogo zavezniških okupacijskih sil (da se kmetje ne bi spuntali in se skušali braniti!). Takole je zapisano v pastoralnem jeziku: "Božja milost, onda pravednost, miroljubivost i neizmerna snaga Amerike, Engleske i Francuske, nadalje vjernost kraljevine Srbije, pa savezničke junačke vojske, kao i naše starovjeko poštenje, mukotrpnost i požrtvovnost, oslobodiše nas Slovence, Hrvate i Srbe ispod silovite i nepoštene vlasti nekadašnje austrijske i mađarske države i zadnjega im. vladara Karla" (579).

Isti dan je Narodni svet v Zagrebu izjavil, da "stoji s srbsko vladu v ozkih stikih radi tega, da bi srbska vlada izposlovala večjo okupacijsko armado, ki bi zasedla v prvi vrsti severne meje na Koroškem in Štajerskem in ki bi nadalje imela nalogo, da izpodrine italijansko armado iz našega ozemlja (...)" Še več, trdili so, da "pri narodnem Vijeću prevladuje upanje, da se bo Italijane izpodrinilo iz našega ozemlja tako, da obdržijo samo Trst". Narodno vjeće (iz Zagreba) pa "poudarja, da je neophodno potrebno, da se mi Slovenci izrečemo, oziroma da protestiramo proti italijanski okupaciji. Potrebno je, da se v Ljubljani priredi primerna demonstracija, na kateri naj se odločno (sic!, op. T. K.) protestira proti italijanski okupaciji. Nadalje je neobhodno potrebno, da se vse občine, ki so zasedene po italijanskih četah jasno izrečejo proti okupaciji, ... Vse te izjave naj se potem izročijo Narodnem Vijeću v Zagrebu" (581)!

Isti dan, morda celo pod neposredni vplivom zgornjega besedila, se je v Ljubljani sestala vlada. Zapisnik med drugim poroča naslednje: "Sklene se, da se priredi v nedeljo, 17. listopada, ob 10 dopoldne manifestacija proti prodiranju Italijanov v naše zemlje" (582)!

Na drugi strani tovrstne slovensko-hrvaške naivnosti so stali Srbi. Delovanje je potekalo takole: "Stvoren je odbor sastojeći se iz Beograđana, koji su rodом iz Bačke, Banata i Baranje (BBB) sa svrhom, da potpomaze pokret za B.B.B. iz Beograda eventualno i na licu mesta..." Bolj natančno povedano, BBB "traži ujedinjenje svih SHS pod dinastijom Karađorđevića" (586)! Kaj drugega!? Najbolj

očito je to Srbija počela v primeru destrukcije in podreditve Črne gore. Samo oglejmo si naravnost mafijsko vsebino nekega poročila: Solun, 17. novembra / 4. novembra 1918 (S. Tomić – Ministrstvu zunanjih zadev Kraljevine Srbije): Situacija u Crnoj gori. "Organizacija se vrši po celoj zemlji. Posao ide kako se poželeći može. Određeni su izbori za Veliku Nar. Skupš. za 6. nov. (po starom kal.). Skupš. sazvana za 11. nov. Skup. ima da izglasa ujedinjenje Crne gore sa Srbijom. Molim pošaljite aeroplanom u Podgoricu jedan milion dinara što moguće brže"! (600) Tako se delajo države!

Iz Zagreba so prihajale 18. novembra v Beograd nove politične vsebine. Omenjeni ppk. D. Simović je tokrat poročal v Vrhovno komando Srpske vojske o tem, da se v "predstavništvu i vladi Narodnog Vijeća SHS vode neprestano razgovori o obliku buduće države SHS. U ovim diskusijama Hrvati iznose jasno svoju bojazan od budućeg moćnijeg položaja Srba i od mogućnosti da Hrvati izgube svoju individualnost.... Dr. Pavelić, (podpredsednik Vijeća i vođa Starčevićanske stranke) traži autonomiju Hrvatske i shvata odredbe Krfske deklaracije tako da će se naša buduća država sastojati iz pojedinih autonomnih oblasti, obeleženih ne po nacionalnosti već po geografskom pojmu, navodeći: Slovenačku za sebe, Hrvatsku za sebe, Bosnu i Hercegovinu za sebe, Dalmaciju za sebe, Banat, Bačku i Srem (Vojvodina) za sebe, Srbiju s Crnom gorom za sebe i Makedoniju za sebe. Ovo je naravno naišlo na otpor i protivljenje sviju prestavnika Srba, koje su potpomagali vrlo aktivno Slovenci". Toda to je samo diagnoza. Če bi bilo treba slučajno posredovati, potem naj bi se upoštevale tele besede, ki odpirajo optiko državnega (vojaškega) udara v Zagrebu (tudi v Ljubljani). Ppk. Simović je nadaljeval: "Među oficirima nalazi se veliki broj, koji nije zadovoljan sadašnjim stanjem i boji se za svoju budućnost i egzistenciju. Ovo je elemenat gotov da uzme učešća u svakoj eventualnoj akciji protiv vlade Narodnog Vijeća"! (606)

Novi pritiski na mlado državo so se oblikovali še z druge strani in so bili reakcija na italijansko intervencijo. V Zagrebu je bila 19. novembra oblikovana "Rezolucija sa sastanka Hrvata iz Dalmacije, Hrv. primorja, Rijeke i Istre", v kateri so zapisali: "Mi Hrvati iz Dalmacije, Hrv. Primorja, Rijeke i Istre" zahtevamo, da se pristupi "bezodvlačno" sporazumu sa srpskom vladom te da se "osnuju oni resori vlade, koji će imati dovoljno snage i diplomatske valjanosti da našu stvar pred saveznicima obrane, a u državi osiguraju jedinstveno djelovanje u finacijalnom, prometnom i obranbenom području"! To je bila druga plat t.i.. "pritiska od spodaj"

Medtem so celo hrvaški duhovniki 19. novembra 1918 napisali "Okružnicu Hrvatskih episkopa", v kateri govorijo, da je "...glavna stvar ujedinjenje i sloboda naša" te, da so v tem vsi, "hvala bogu, složni", ter, da (...) "Crkva i propovjedaonica nije i ne smije biti mjesto za politiziranje!"

V Zemunu se je v istem trenutku delalo nekoliko drugače. "Mestni komandant srpske vojske" pravi v telegramu "komandantu I Armije", da je "od pozuzdanih ovdašnjih Srba doznao, da inteligencija hrvatske narodnosti u Sremu" počne nekatere nečedne reči. Sledi medicinsko pretehtana politična diagnoza hrvaškega početja v Sremu:

1. da se u Sremu ne uvodi ćirilica u opštinskim zvanjima,
2. da se suzbija ideja o ostvarenju Velike Srbije,
3. da se staje na put klicanju Nj. V. Kralju Petru,
4. da se sprečava stupanje dobrovoljaca u Srpsku vojsku,
5. da imaju svoje odvojene delegate na kongresu mira,
6. Nar. veće u Zagrebu vrši neku (usku) mobilizaciju narodne vojske..."

Podobna dejavnost je potekala v Bosni in Hercegovini. Dr. Milan Pečanac je bil "rešenjem ministra St. Protića poslan u Sarajevo" zato, da "kao savetodavno lice kod komandanta trupa u Bosni i Hercegovini za sva verska pitanja i za odnose sa tamošnjim civilnim vlastima". To je kajpak pomenilo tudi to, da se pogovori "u političkom pogledu i sa političkim ljudima"! Ali, kot pravi Ž. Mišić: "Od **velikog opšte srpskog interesa** bilo bi, ako bi se Bosna i Hercegovina što pre izjasnila **za ujedinjenje sa Srbijom**, kako je to već učinila Dalmacija (...). Potrebno bi bilo da se ovo **ujedinjenje izvrši što pre**!" In ne smemo pozabiti, da je to "od velikog opšte srpskog interesa"! (622)

Če komu še ni jasno, kaj pomeni "ujedinjenje", se o tem lahko pouči iz zgodovinsko pomembne brzogovorne, ki jo je iz Zagreba 21. novembra 1918 poslal ppk. D. Simović. Takole se glasi: "Iduću subotu držaće se plenarna sednica Nar. veće na kojoj će učestovati delegati Dalmacije, Bosne, Vojvodine i Slovenačke a radi donešenja **konačne odluke o prisajedinjenju Srbiji**". Gre pač za "prisajedinjenje" in ne za "ujedinjenje", kar pomeni priključitev k materi, ne pa združitev enakopravnih, enakovrednih partnerjev. Obenem ppk. Simović opozarja svoje politike, naj bodo pazljivi, saj je "neophodno potrebno po mišljenju S. Pribičevića da srpska vlada do iduće subote saopšti posebnom notom Nar. veću da sa (verjetno "radošću") prihvata izjavo Nar. veća od 6. / 19. oktobra 1918! (630)

IZTEK

V Zagrebu so 24. novembra na seji Osrednjega Narodnega Sveta SHS sprejeli tale zgodovinski predlog: "Narodno vijeće SHS u skladu sa svojim dosadašnjim zaključcima i prema izjavi vlade kraljevine Srbije **proglašuje ujedinjenje države Slovenaca Hrvata i Srba**, obrazovane na cijelom neprekinutom jugoslavenskom području bivše Austrougarske monarhije, s Kraljevinom Srbijom i Crnom gorom u jedinstvenu državu Srba, Hrvata i Slovenaca" (646). Odločilna varovalka proti mafijaštvu je ostala v bistvu samo ena in sicer tista iz prvega člena, ki pravi "Konačnu organizaciju nove države može odrediti samo sveopća narodna ustavodajna skupščina" (646). Drugače povedano, s tem aktom je prenehala funkcija Narodnega Sveta kot vrhovne suverene oblasti države SHS.

Za sklep tega vihravega časa lahko pristavimo še resolucijo tiste stranke, o kateri je ppk. Simović govoril, da je "razcepljena" in ki jo je vodil zobozdravnik Ante Pavelić, podpredsednik države SHS, ki pa ni ista oseba kot poznejši poglavar NDH.

Zagreb, 12. decembra 1918: Starčevićeva stranka prava "Poziva središnji odbor, da sa skupštine **pozdravi Regenta Aleksandra i da ga pozove, da čim prije poduzme sve nužne korake za oslobođenje hrvatskih krajeva**" (718)!

Kronološko je to pravzaprav vse, kar nas zanima v razmeroma ozkem zornem kotu političnega delovanja vojske Kraljevine Srbije. Zdi se mi, da kot "komentar" in kot najboljša interpretacija delujejo dogodki zadnjih let na področju nekdanje SFR Jugoslavije. Vsaj za tiste, ki si upajo premišljevati in politično razsojati.

-
- ¹ Tekste, ki "kapitalizirajo" tudi tukajšnje raziskovalno delo v zadnjih letih lahko zaenkrat najdete v: Kuzmanić, T.: *Yugoslav hood and Subnational conflicts in Yugoslavia*, v *New Challenges for Europe After 1989*, The Consortium for the Study of European Transition, ed.: Misliwetz, Budapest 1991. Kuzmanić & Truger ed: *Yugoslavia, War...*, Peace Institute Ljubljana, Austrian Study Centre for Peace and Conflict Resolution, Schlaining, 1992.
- ² Govorjenje v množini, o tem, da so že takrat obstajale bolj utemeljene želje in gibanja za ločene države Slovencev, Makedoncev, Hrvatov... je bolj projekcija želje, ki jo vzbujajo s slavo pocukrana osemdeseta in devetdeseta tega stoletja kot pa empirično preverljivo gradivo z njegovega začetka.
- ³ Zapisniki različnih sej takratnih bolj ali manj legitimnih "začasnih oblasti" v teh predelih sveta (Ljubljana, Zagreb, Sarajevo, Osijek, Split, Karlovac...) so prepolni različnih klicev na pomoč, ki so skorajda izključno merili na srbsko armado, ki bi naj dokončno vpeljala "red in mir" glede na (socialno-boljševiško) upornišтво (= "kriminaliteto") razpuščenih armad.
- ⁴ Gledano z današnjimi očmi bi lahko pristavili, da je bila Srbija v tistem trenutku država, ki je ostala brez teritorija, ali - če gledamo denimo s stališča, denimo, Šumadije - je bila teritorij brez državne oblasti. Obstajala je bodisi brez enega od odločilnih znamenj moderne države, ali pa so sestavine moderne države bile razcepljene, izolirane. Nemara je tudi to bil eden od razlogov, da so se Srbi obnašali v nekem prvinskem smislu (podobno je prav danes v teh najnovejših vojnah!) kot stari Grki. Saj je bila polis in je še vedno (denimo v Bosni, na Hrvaškem, v Makedoniji...) vsepovsod, kjer so Heleni oz. Srbska država je vsepovsod tam, kjer so Srbi (četudi so mrtvi, kot je svoj čas zagotavljal Vuk Drašković). Ker srbska država tako takrat kot v trenutku, ko pišem ta tekst, ni imela in nima določenega teritorija in meja, je igra, v kateri je bila in je udeležena, pravzaprav nekakšna igra brez meja!
- ⁵ Za tiste, ki morebiti še vedno ne znajo pojasniti, zakaj le "desetdnevna vojna" v Sloveniji v devetdesetih, je nemara zanimiv podatek, da Slovenija v teh depešah sploh ni bila omenjena!
- ⁶ Šlo je očitno za Maistrovo vojaško ravnanje, ki pa ga ni naročil oz. dovolil Narodni svet.

NEKATERA IMENA, KI SE POJAVLJAJO V TEKSTU

Aleksandar Karađorđević – prestolonaslednik in regent Srbije
 Aleksandar Obrenović – kralj Srbije
 Balugdžić, Živojin – poslanec Srbije v Grčiji in sekretar regenta Aleksandra
 Čingrija, dr. Melko – član jugoslovanskega kluba na Dunaju
 D'Esperey, Louis Franchet – francoski general, glavni komandant zavezniški sil na solunski fronti
 Gavrilović, dr. Mihailo – namestnik srbskega ministra za zunanje zadeve
 Jovanović, Jovan – srbski predstavnik v Londonu
 Korošec, dr. Anton – predsednik Narodnega Sveta v Ljubljani ter predsednik Narodnega Vijeća SHS v Zagrebu
 Mišić, Živojin – vojvoda, načelnik štaba srbske Vrhovne komande
 Nikola I. Petrović Njegoš – črnogorski kralj
 Pašić, Nikola – predsednik srbske vlade ter minister za zunanje zadeve
 Pavelić, dr. Ante – podpredsednik Narodnega Vijeća SHS
 Petar I. Karađorđević – kralj Srbije
 Pribičević, Svetozar – podpredsednik Narodnega Vijeća SHS v Zagrebu
 Protić, Stojan – namestnik srbskega predsednika vlade Nikole Pašića
 Rašić, Mihailo – general, delegat srpske Vrhovne komande pri francoski Vrhovni komandi, pozneje srbski obrambni minister
 Šola, Atanasije – predstavnik vlade Narodnega vijeća za Bosno in Hercegovino v Sarajevu
 Šola, Vojislav – predsednik Bosansko-hercegovskega Sabora
 Trumbić, dr. Ante – predsednik Jugoslovanskega odbora v Londonu
 Vasić, Miloš – general v srbski armadi
 Vesnić, dr. Milenko – predstavnik Srbije v Parizu

LITERATURA

- Anderson, M. S.: *The Eastern Question, 1774–1923, A Study in International Relations*, Macmillan, St. Martin's Press 1966.
- Banac, I.: *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Globus, Zagreb, 1988.
- Brown, A.: *Small State Security in the Balkans*, Totava, New York, Barnes and Noble, 1983.
- Cviic, C.: *Remaking the Balkans*, The Royal Institute of International Affairs, Pinter Publishers, London, 1991.
- Gibson, H. A.: *The Foundation of The Otoman Empire, A History of the Osmanlis Up to the Death of Bayezid I, 1300–1403*, Cass F. and Co, Ltd. 1968.
- Janković, D.: *Srbija i jugoslavensko pitanje 1914–1915*, ISI, NIP, Beograd, 1973.
- Janković D. in Krizman B.: *Građa o stvaranju Jugoslovenske države od 1.1. – 20. 12 1918"*, Institut društvenih nauka, Beograd, 1964
- Jelawich, B.: *History of the Balkans, Twentieth Century*, Vol. 1 in 2, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1983.
- Jelawich C.: *South Slav Nationalisms – Textbooks and Yugoslav Union before 1914*, Ohio State Univ. Press, 1990 (Globus, Zagreb, 1992).
- Charles and Barbara Jelawich: *The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920*, University of Washington Press, Seattle and London, 1977.

- Kuzmanić, T.: *La disgregazione della Jugoslavia come disgregazione dello "jugoslavismo"*, in Europa, Europe 4/1993a, Fondazione Istituto Gramsci, 1993, Roma.
- Lampe, R. J. & Jackson M. R.: *Balkan Economic, History, 1550–1950 From Imperial Borderlands to Developing Nations*, Indiana Univ. Press, Bloomington, 1982.
- Magaš, B.: *The Destruction of Yugoslavia*, Verso, London, 1993.
- Marjanović, M.: *Londonski ugovor iz 1915*, Zagreb, 1960.
- Marković, S.: *Tragizam malih naroda*, F. Višnjić, Beograd, 1985.
- Melucci A. in Diani M.: *Nazioni senza stato*, Loescher Editore, Torino, 1983
- Milutinović, K.: *Razvoj jugoslavenske misli od J. Krizanića do Tita*, Riječka revija, 12, 1963.
- Nelson N.D.: *Balkan Imbroglio, Politics and Security in Southeastern Europe*, Westview Press, Boulder, San Francisco, Oxford, 1991.
- Pavlowitch, S. K.: *The Improbable Survivor, Yugoslavia and its Problems 1918–1988*, C.Hurst & Company, London 1988.
- Paulova, M.: *Jugoslavenski odbor*, Prosvjetna naklada, Zagreb, 1925.
- Petranović B., Zečević M.: *Jugoslavija 1918/1988*, Rad, Beograd, 1988.
- Petrinović, I.: *Ante Trumbić*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1986.
- Poulton, H.: *The Balkans, Minorities and States in Conflict*, Minority Rights Publication, London 1991.
- Schevill, F.: *A History of the Balkans*, Dorset Press, New York, 1991 (ponatis).
- Simić, A.: *Obstacles to the Development of a Yugoslav National Consciousness: Ethnic Identity and Folk Culture in the Balkans*, Journal of Mediterranean Studies, 1991, Vol. I., No. 1 pp. 18–36.
- Singleton, F.: *Twentieth-century Yugoslavia*, Macmillan, 1976.
- Stojanović, N.: *Jugoslavenski odbor*, Zagreb 1957.
- Sundhaussen, H.: *Geschichte Jugoslawiens 1918–1980*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, Berlin, Koln, Mainz 1982.
- Sugar, F. P.: *Southeastern Eroppe under Ottoman Rule, 1354–1804, A History of East-Central Europe*, University of Washington Press, Seattle and London, 1977.
- Supilo, Frano: *Politički spisi*, Znanje, Zagreb, 1970.
- Šišić, F.: *Juraj Krizanić, otac sveslavenske ideje*, Novosti, Zagreb, 1933.
- Šišić, F.: *Jadransko pitanje*, Zagreb, 1926.
- Šepić, D.: *Frano Supilo, Politički spisi*, Znanje, Zagreb, 1970.
- Šepić, D.: *Srpska vlada i počeci Jugoslavenskog odbora*, Historijski zbornik XIII 1960 br. 1.
- Švajncer, J.: *Slovenska vojska 1918–1919*, Prešernova družba, Ljubljana, 1990
- Taylor, A.J.P.: *The Habsburg Monarchy 1908–1918*, Hamish Hamilton, London, 1948.
- Thompson, M.: *A Paper House, The Ending of Yugoslavia*, Vintage, London 1992 (Paperback, with additional afterword).
- Winniffrith, T.: *The Wlachs*, Duckworth, 1987.
- Zametica, J.: *The Yugoslav Conflict*, Brassey's, The International Institute for Strategic Studies, London, 1992;
- Zbornik: *Život i djelo Jurja Krizanića*, Liber, Zagreb, 1974
- Zwitter F., Šidak J., Bogdanov V.: *Nacionalni problemi v Habzburški Monarhiji*, Slovenska matica, Ljubljana, 1962.

Mojca Omerzu**OD LJUDSKE VOJSKE DO OKUPATORSKE ARMADE**

Obdobje nove Jugoslavije (1945-1991)

Pričujoči tekst govori o vojski na ozemlju Slovenije v obdobju nove Jugoslavije, katere del je bila Slovenija in ko je bila njena vojska del Jugoslovanske (ljudske) armade (JLA).

Pisati o JLA je težka naloga vsaj zaradi dveh vzrokov. Prvi je ta, da gre za obdobje polpretekle zgodovine, do katere še nimamo pravega časovnega odmika. V spomin so se nam najbolj vtisnila zadnja dejanja JLA na slovenskem ozemlju, poleg tega tudi ne moremo mimo dejanj, ki jih je zagrešila vojska pod imenom JLA po odhodu iz Slovenije v drugih republikah bivše Jugoslavije. Drugi razlog pa je ta, da je bila JLA velik in zelo kompleksen sistem že sama zase, poleg tega pa močno povezana s preostalimi družbenimi subsystemi kot, na primer, s političnim in ekonomskim. JLA je kot "ljudska" vojska opravljala tudi več drugih funkcij kot le obrambno. Tako se je na razne načine vključevala v civilno življenje, na primer, sodelovala je na kulturnih in športnih prireditvah, pomagala pri gradnji cest, spravilu pridelkov ipd. Zaposlovala je mnoge civiliste, ne smemo pa pozabiti tudi na osebne stike, ki so jih oficirji in vojaki imeli z domačini. Seveda pa je bil tudi praktično vsak odrasel moški dolžan služiti vojsko, po koncu pa je pripadal rezervistom. Po drugi strani pa je imela JLA svoj sistem šolanja, svoja sodišča, svojo partijsko in mladinsko organizacijo, poseben tretma pri pridobivanju sredstev iz državnega proračuna in je večkrat delovala kot država v državi. Vidikov, s katerih bi lahko preučevali fenomen "JLA in Slovenci", je tako več kot preveč in zdi se skoraj nemogoče "zgrabiti bika za roge".

Pri raziskovanju fenomena "JLA in Slovenci" sem se odločila za specifičen raziskovalni pristop in sicer sem glavnino pozornosti usmerila na vsakdanje življenje v JLA in sicer kot so ga doživljali fantje, ki so vojsko sami služili. Podatke sem dobila z metodo poglobljenih intervjujev, ki je, kolikor vem, edinstven pri obravnavi pričujoče teme. Analiza odgovorov nam odpre svojevrsten pogled na obravnavano tematiko, ki v marsičem prispeva k pojasnjevanju delovanja JLA, njenih reakcij na družbene spremembe pa tudi na njen konec.

Vsem fantom, ki so sprejeli moje povabilo k sodelovanju in tako pomagali pri nastanku pričujoče razprave se še enkrat najlepše zahvaljujem.

V prvem delu razprave navajam kratek pregled nastanka in zgodovinskega razvoja JLA, nato predstavim dva valova destigmatizacije fenomena JLA, nato pa še enkrat naštejemo probleme, ki so Slovence najbolj zadevali, način opozarjanja na te probleme in eno od reakcij JLA na to početje. Drugi del je v celoti sestavljen iz analize intervjujev.

I. DEL**1. NASTANEK IN RAZVOJ JLA - KRATEK ZGODOVINSKI PREGLED**

Jugoslovanska armada je nastala iz reorganiziranih partizanskih enot prvega marca 1945, ko so bili POJ (Partizanski odredi Jugoslavije) in NOV (Narodno-

osvobodilna vojska) z ukazom maršala Tita preimenovani v Jugoslovansko armado ali skrajšano JA. Mornarica je bila preimenovana v Jugoslovansko mornarico, Vrhovni štab pa v Generalštab JA.

V zadnjih bitkah za osvoboditev, ko so se Nemci že umikali, je prišlo na slovensko ozemlje nekaj partizanskih enot z juga, kar je povzročilo napačne zgodovinske interpretacije, po katerih naj bi Slovenijo osvobodila JA, in ne slovenski partizani.

A) KONEC SLOVENSKE VOJSKE. V skladu z reorganizacijo marca 1945 so bili ukinjeni tudi NOV in POS (Partizanski odredi Slovenije), oba slovenska korpusa pa sta postala korpusa Jugoslovanske armade. O ukinitvi nacionalnih vojska prej (istočasno sta bili ukinjeni tudi hrvaška in makedonska partizanska vojska) se je sicer govorilo že med vojno, vendar je vodstvo z reorganizacijo počakalo do skorajšnje zmage. Janez Švajncer (1992: 198-199) piše, da bi bilo za partizanski boj katastrofalno, če bi slovenski partizani za ukinitve vedeli že prej. Odločitev je bila sprejeta na najvišji ravni in zanesljivo ne brez vednosti najpomembnejših voditeljev KPS (Švajncer, 1992:199).

Ob koncu vojne je bilo v slovenski narodnosvobodilni vojski 37 278 borcev in bork, kar je bila velika vojaška sila z dobro organizacijo, slovenskimi oficirji in vojaki. Takoj po zadnjih bojih so bile nekatere slovenske brigade preprosto razpuščene. To je povzročilo nemalo hudih osebnih razočaranj med partizanskimi borci, pripadniki zmagovite vojske, ki so nenadoma postali odveč. Prenekateri partizan, še posebej tisti, ki si je med vojno pridobil čin, se je namreč nadejal, da bo po vojni nadaljeval vojaško kariero. Počasnejši konec je doletel le tiste brigade, ki so bile vključene v KNOJ (Korpus narodne odbrane Jugoslavije). Enote KNOJ so se borile z ostanki sovražnikovih enot, ki so se po osvoboditvi še nekaj časa skrivale po slovenskih gozdovih.

Po vojni so večino slovenskih oficirjev poslali služiti daleč na jug države. Mnogi oficirji, ki so prosili za demobilizacijo, pa le-te niso dobili, ker je mogočna armada potrebovala veliko oficirskega kadra. Slavna 14. divizija je bila v celoti predstavljena v Vojvodino. Leta 1946 so začeli premeščati v druge kraje njene slovenske oficirje in vanjo vključevati neslovenske rekrute, tako da kmalu ni imela več podobe slovenske divizije.

Preimenovanje oziroma formalna vključitev v enote JA sprva ni prineslo posebnih sprememb. Prave razsežnosti so se pokazale pozneje, kajti posledica te reorganizacije je bila vedno manjša avtonomija slovenske vojske. JA je namreč prav kmalu postala podobna prej tolikanj kritizirani starojugoslovanski vojski: edini poveljevalni in sporazumevalni jezik je bil srbohrvaški, slovenski rekruti so morali v vojašnice na jug države, slovenski oficirji so služili v drugih republikah in celo sedež višjega armadnega poveljstva je bil po reorganizaciji v letih 1986-87 prestavljen iz Ljubljane v Zagreb. V Sloveniji tudi ni bilo nobenih vojaških akademij, le krajši čas je delovalo nekaj vojaških šol.

B) JUGOSLOVANSKA LJUDSKA ARMADA. Konec leta 1945 je Jugoslovanska armada štela približno milijon mož. Sestavljena je bila iz treh poglavitnih vej, pri čemer so glavnino predstavljale kopenske sile. V dveh letih se je število oficirjev in vojakov zmanjšalo na 400 000. Leta 1948 je JA predstavljala tretjo največjo kopensko silo v Evropi. Vojaški rok je trajal štiri leta v mornarici, tri leta v vojnem letalstvu, tankovskih enotah in KNOJ-u ter dve leti v rodovih kopenske vojske. Eno leto so služili vojaki, ki so imeli končano najmanj srednjo šolo. Jugoslovanska armada se je 22. decembra 1951 preimenovala v Jugoslovansko ljudsko armado – JLA. Od takrat naprej se je na ta datum praznoval Dan oboroženih sil, v spomin na dan leta 1941, ko je centralni

komite komunistične partije ustanovil "Prvo proletarsko brigado". (V resnici je bila brigada ustanovljena 21. decembra - na rojstni dan J.V. Stalina). Po reorganizaciji leta 1964 je armada štela okoli 350 000 vojakov in oficirjev, skrajšano je bilo tudi služenje vojaškega roka, in sicer na dve leti v mornarici ter na 18 mesecev v letalstvu in kopenski vojski. Leta 1974 je bil vojaški rok skrajšan na 15 mesecev za vse rodove, študentje pa so ga lahko odslužili po končanem študiju ali po sistemu 12+3 (eno leto po srednji šoli, preostale tri mesece pa po končanem študiju). Ta možnost je ostala v veljavi do leta 1981, ko so morali vsi 18-letniki k vojakom za 15 mesecev. V času Titove smrti je bilo celotno število mož pod orožjem 220 000, kar je predstavljalo srednje veliko konvencionalno stalno armado. Leta 1985 je bil vojaški rok skrajšan na 12 mesecev. Vojaška območja JLA so vse do unitarističnega protiudarca obrambnega ministra B. Mamule sovpadala z mejami med zveznimi enotami (šest republik, dve avtonomni pokrajini). Z reorganizacijo v letih 1986-87 je število armadnih območij skrčil na tri kopenske in eno pomorsko regionalno poveljstvo (z glavnimi štabi v Beogradu, Zagrebu, Skopju in Splitu). Takrat je bilo ukinjeno tudi Ljubljansko armadno območje, s čimer je vojaški nadzor slovenskega ozemlja pripadlo Zagrebškemu armadnemu območju. Število vojakov se je do leta 1992 skrčilo na približno 170 000 mož.

C) USTANOVITEV TERITORIALNE OBRAMBE. Strah zaradi invazije na Češkoslovaško avgusta leta 1968, ki je bila vodena iz Sovjetske zveze, je navedel maršala Tita, da je ukinil 23 let trajajoči armadni monopol nad obrambo države in sklenil ustanoviti TO. Za razliko od JLA je bila ta, v glavnem z lahkim orožjem oborožena domobranska vojska, stacionirana v šestih republikah in dveh avtonomnih pokrajinah, ki so jo tudi organizirale in financirale. V poveljevanju in v administraciji se je uporabljal nacionalni jezik. Vrhovnega štaba TO ni bilo, poveljnike TO pa je določal vrhovni poveljnik (Tito, po njegovi smrti pa predsedstvo SFRJ), in sicer s privolitvijo vsake republike. Celotno moštvo TO je bilo štiri do petkrat večje od aktivnega sestava JLA, medtem ko je bila celotna vsota letnih sredstev približno 12-krat nižja. V številnih pogledih je bila TO močno odvisna od JLA, saj je od nje kupovala staro orožje, uporabljala je njena skladišča ipd. in tudi častniki TO so prihajali iz vrst JLA. Vse od leta 1969 je vodstvo JLA spodbujalo ta neenaki odnos in želelo vsaj učinkovito (če že ne formalno) nadzirati TO.

D) KONEC JLA. O koncu Jugoslovanske ljudske armade lahko govorimo, saj armada države, ki danes nosi ime Jugoslavija, že zdavnaj ni več tista, ki smo jo poznali mi. Dokaj natančno pa lahko potegnemo ločnico zadnje epizode delovanja JLA v Sloveniji. Danes vemo, da je JLA razpadla iz istih vzrokov, kot je razpadla Jugoslavija. Zaradi svoje neprilagodljivosti na politične, ekonomske in kulturne spremembe, ki jih je prinesel čas, se je odtujila lastnemu ljudstvu in izgubila legitimni status integracijskega faktorja jugoslovanskega naroda; dokončno pa jo je pokopalo, da se je obrnila proti lastnemu ljudstvu, s čimer je poteptala vse svoje ideološke in moralne temelje. Danes se zdi potek dogodkov pred neslavnim koncem nekdanje mogočne armade logičen, če pa bi v začetku osemdesetih, ko je bila hit leta pesem "Od Vardara pa do Triglava ...", prišel povprečnemu Slovencu v roke naslednji scenarij, bi si mislil, da gre vsaj za neslano šalo, če že ne za žaljivo politično fantastiko. (Bolj zaveden občan bi list seveda nemudoma odnesel na postajo ljudske milice in o dogodku modro molčal.)

21. junija 1991 je v Beograd pripotoval ameriški državni sekretar James Baker in jugoslovanskemu premieru Anteju Markoviću dovolil vojaško akcijo

omejenega obsega, s katero bi armada zaprla meje in balkanski kotel prisilila, da bi vrel v sebi in ne bi opekel sosedov. Slovenska demokracija je bila žrtvovana višjim interesom svetovne politike in dobrim odnosom med vesilama - Slovenija ne sme dati slabega zgleda enako čutečim v Sovjetski zvezi.

25. junija 1991 je slovenski parlament razglasil samostojnost Slovenije.

26. junija 1991 so prebivalci Slovenije še lahko slavili rojstvo nove države.

27. junija 1991 so tanki Jugoslovanske armade zapustili vojašnice v Sloveniji in se kar po glavnih cestah napotili proti mejnim prehodom, da bi jih zaprli. Slovenija se je branila.

28. junija 1991 je Jugoslovanska armada vojaški spopad izgubila: botri njenega posega, predstavniki Evropske skupnosti, so pripotovali v Zagreb in začeli s poskusi za ustavitev spopadov.

29. junija 1991 ponoči je začel zasedati slovenski parlament, ki je sklenil, da se Slovenija navkljub ultimatu JLA, ki je grozila s totalno vojno, ne bo vdala.

30. junija 1991 je poveljnik ljubljanskega korpusa Jovan Miškov na tiskovni konferenci priznal, da ne ve, kje so njegove enote in kaj se dogaja z njimi.

1. julija 1991 je obrambni minister Veljko Kadijević izredno povišal starejšega vodnika Dragomirja Grujevića v poročnika tehnične službe kopenske vojske, zato ker je ustrelil nadrejenega, ki se je hotel vdati, in ker je hotel Grujević ob napadu na skladišče, v katerem je bil, vreči v zrak več kot milijon litrov goriva, kar bi uničilo okolico v premeru najmanj dveh kilometrov in povzročilo ekološko katastrofo v vsej Sloveniji.

2. julija 1991 je Jugoslovanska armada intenzivno napadala z letalstvom.

3. julija 1991 je jugoslovanska vojska zanikala trditve, da je izvedla državni udar in zaprla ali celo ubila premiera Anteja Markovića.

4. julija 1991 je jugoslovanska vojska ustavila vojaške operacije.

19. julija 1991 je predsedstvo SFRJ ukazalo umik JLA iz Slovenije.

20. julija 1991 se je vojna nadaljevala z drugimi sredstvi.

(Povzeto po knjigi Vojna v Sloveniji, str. 8-9).

Kot vemo, se je vojna v Sloveniji hitro končala in v primerjavi s Hrvaško in Bosno in Hercegovino z minimalnimi človeškimi žrtvami in materialno škodo.

Obrat armade proti lastnemu ljudstvu bo zgodovina še analizirala. Naj si za ta kratek pregled sposodim mnenje dr. Antona Beblerja, ki je med drugim zapisal: "Poklicni vojaki so desetletja obsojali notranje nacionalizme in šovinizme v Jugoslaviji. Mnogi so bili intimno nesrečni zaradi vala nacionalizma v Srbiji, ki je na oblast pripeljal Slobodana Miloševića. Kljub temu se je vojaško vodstvo politično povežalo z njim, čeprav so mnogi videli v njem največjo posamično grožnjo za obstoj Jugoslavije. Ta povezava je temeljila na ideološki bližini in želji po ohranitvi privilegijev, ki so izvirali iz v Beogradu stacioniranih zveznih institucij in zveznega proračuna. Tako se je jugoslovanska poklicna vojska v nasprotju z njenimi "realsocialističnimi" kolegi odkrito postavila na stran izgubljene politične opcije oživljanja boljšešiškega marksizma in ponovnega vzpostavljanja "resničnega socializma" na jugoslovanski komunistični način" (Bebler, 1992).

2. DESTIGMATIZACIJA FENOMENA JLA

JLA je takoj po vojni neusmiljeno obračunala s svojimi sovražniki, sovražniki pridobitev revolucije, po potrebi si je sovražnike tudi ustvarila, da jih je lahko

kaznovala. Pravzaprav tudi ni jasno, po čigavi zaslugi se je po vojni takoj začela odtujevati lastnemu narodu in borcem, ki so jo ustvarili. Sama je pogosto kršila osnovna ustavna načela (kot na primer enakopravnost narodov), saj si je, poleg drugega, ustvarila celo svoj pravni sistem, po katerem je "zaradi izrednih potreb" kršila ustavo in si kmalu ustvarila pozicijo države v državi. Nikomur tudi ni dopuščala nikakršne kritike (razen občasnih dobrohotnih samokritik, ki so se pojavljale ob mnogih notranjih reformah in v katerih se je poudarjalo zasluge in izboljšave, ki bodo nastopile). Do konca 60. let se tako praktično v javnosti o JLA sploh ni govorilo.

V nadaljevanju govorim o dveh valovih pojavljanja kritik JLA v javnosti, in sicer o prvem valu, ki se je pojavil sočasno s pobudami po liberalizaciji - in je tudi zamrl, ko so bile le-te zadušene, ter o drugem, ki se je pojavil v 80. letih in končal z odcepitvijo Slovenije, razpadom JLA na slovenskem ozemlju in s formiranjem nove slovenske vojske.

A) PRVI VAL. Prva javna razkrivanja problemov, ki so se porajali v JLA, so se v Sloveniji pojavila na koncu 60. in v začetku 70. let. Do takrat se o njih ni javno govorilo in pisalo, čeprav vsi, ki o njih pišejo, priznavajo, da so obstajali že prej. Med pisci člankov zelo očitno obstajata dva tabora: prvi zahteva hitre in radikalne spremembe, drugi pa probleme sicer priznava, vendar jih opravičuje z raznimi "izrednimi razmerami" v različnih obdobjih - najprej povojno obdobje, nato spor s Sovjetsko zvezo, nato s splošnimi družbenimi problemi, ki so seveda normalni v vsaki na novo nastajajoči državi, in z neurejenimi razmerami zunaj same JLA. Najbolj intenzivne javne polemike so se odvijale v časopisih Komunist, TV 15 ter v Teoriji in praksi; za kratek pregled se mi zdi dovolj, če se omejim le na slednjo.

Glede na vsebino polemik skušam identificirati prvo kepo, ki je sprožila val razkrivanja do tedaj stigmatizirane problematike in ima izvor že v samih začetkih konstituiranja in ustanovitve JLA.

Eno najbolj svetih načel jugoslovanske ustave je bilo prav gotovo spoštovanje enakopravnosti vseh narodov in narodnosti. V načinu organiziranosti (skupne) vojske naj bi se to načelo, med drugim, udejanjalo tudi v sorazmernem deležu vojaških oficirjev glede na nacionalno sestavo celotne Jugoslavije. V obdobju po vojni z nacionalno sestavo oficirjev ni bilo nobenih problemov, saj so bili praktično vsi oficirji rekrutirani iz vrst partizanske vojske, marsikdo celo proti svoji volji. Zaradi naravnega procesa staranja (in tudi drugih vzrokov) so bili v dobrih dvajsetih letih mnogi upokojeni, novi oficirji pa so prihajali z vojaških šol in akademij. Vendar se Slovenci v te šole niso vpisovali tako številčno, da bi se lahko ohranil njihov delež v oficirskih vrstah sorazmerno z deležem slovenskega prebivalstva v Jugoslaviji¹. Tako se je pojavilo vprašanje: "Zakaj slab odziv (Slovencev, op. M.O.) v vojaške šole in akademije?" in maja leta 1970 Teorija in praksa priobči članek s tem naslovom, ki ga je napisal vojaški zdravnik Stjepan Bunta. Pisec našteva vzroke, zakaj je vojaški poklic tako neprivlačen za mlade fante. Naj le na kratko povzamem vzroke, ki jih je S. Bunta navedel v svojem sestavku: problem neurejenega statusa upokojenih oficirjev ter predčasne upokojitve še vitalnih in za delo sposobnih kadrov, pogoste premestitve, večkrat tudi med republikami, kar je slabo vplivalo na zasebno in družinsko življenje oficirjev. Kot naslednji vzrok navaja poseben tretma oficirjev, saj so bile nekatere stvari za aktivne pripadnike vojske urejene s posebno zakonodajo kot, npr. potovanja v tujino ali pa dolžnosti do vojske zaradi šolanja in štipendiranja, zaradi česar zaposleni v vojski (tudi tisti, ki so v njej opravljali civilne poklice kot, npr. zdravniki) niso mogli konkurirati za

poklice zunaj nje. Pisec nato navaja še sporen sistem nagrajevanja, po katerem pri plačilu večjo vlogo igra čin kot izobrazba in to, da so imeli oficirji po celi Jugoslaviji enake plače, ne glede na raven cen, ki je bila po republikah različna, ter da niso imeli možnosti za dodaten zaslužek. Članek pa sklene z apelom, naj se vendar kaj spremeni, čeprav priznava, da se stvari počasi že spreminjajo, in da bi reševanje teh problemov lahko pozitivno vplivalo na vpis v vojaške šole in akademije.

Tri mesece pozneje je bil v Teoriji in praksi objavljen članek upokojenega generalpodpolkovnika, prvoborca in narodnega heroja Jake Avšiča (TiP št. 8-9/1970) z naslovom "Nekatera odprta vprašanja vseljudske obrambe", katerega srž je nespoštovanje ustavnega načela o enakopravnosti jezikov in pisav vseh jugoslovanskih narodov. Naj omenim še, da je o isti problematiki Jaka Avšič objavil še dve študiji, in sicer "O poveljevalnem jeziku NOB Slovenije" (Jezik in slovstvo št. 4/1969) in "Nekaj pripomb k mnenju o rabi jezikov" (Sodobnost št. 4/1970). Avšič je v svojem prispevku najprej pisal o splošni vlogi armade v obrambnem sistemu države ter posebej izpostavil vlogo borca - človeka, katerega zavest in volja sta bistvena faktorja uspešnosti boja samega. Nato je analiziral vzroke za razpad starojugoslovanske vojske v začetku 2. svetovne vojne in kot glavni razlog navedel hegemonistično pozicijo srbskega naroda v tej vojski ter nespoštovanje enakopravnosti vseh narodov, ki so to vojsko sestavljali. Tako, sicer posredno, govori prav o identičnih razmerah, ki so vladale v JLA. Predlagal je rešitev, da bi se vojaški profesionalci naučili jezikov vseh narodov, ki vojsko sestavljajo, ter da bi bile manjše vojaške enote enonacionalno sestavljene, kar naj bi vplivalo na medsebojno zaupanje ter zavest, da so vsi narodi dejansko enakopravni. Pisec je svoje razmišljanje sklenil z ugotovitvijo, da bi morebitni zunanji napadalec lahko izkoristil neurejeno vprašanje enakopravnosti kot šibko točko in bi s podpihovanjem mednacionalnih soglasij rušil ljudski in nacionalno-revolucionarni pomen vsenarodnega odpora.

Članek Jake Avšiča v Teoriji in praksi ni doživel nobenega odgovora, vendar gre to dejstvo bolj pripisati njegovemu položaju, saj se mu kot izkušnemu vojaku, prvoborcu in narodnemu heroju nihče ni upal ugovarjati.

Prvo repliko pa je doživel članek Stjepana Bunte in sicer od Janeza Ruglja (TiP št. 10/1970), ki je prav v tistem času zapuščal vrste aktivne vojaške službe, v kateri je bil zaposlen kot psihiater. Rugelj se strinja z Bunto, vendar je v svojih pogledih še dosti bolj radikalen. Napisal je, da družbeni in materialni položaj še zdaleč nista edina in najpomembnejša vzroka slabega odziva slovenskih mladencev v vojaške šole in akademije in nadaljeval, da so razmere v JLA še vedno tabu, nato pa svojo kritiko strnil v naslednje točke, ki jih zaradi celovitosti prikaza problematike na kratko povzemam:

● *Protiintelektualistično ozračje v JLA.* Prizadevanj posameznikov po dopolnilni splošni izobrazbi ne le da niso spodbujali, temveč so jo celo onemogočali. Tako je bil izreden študij na višjih in visokih šolah praktično prepovedan, kajti armada se je bala, da bi izobraženi oficirji poiskali službo zunaj nje. Posledica je bila nizka izobrazbena struktura vodstvenega kadra, pogosto pa je manj izobražen kader poveljeval bolj izobraženemu;

● *Slab položaj "odsluženih" oficirjev* ali "oficirju se obeta neprijetna življenjska jesen". Na tem mestu je še enkrat omenil neurejena pokojninska razmerja, oficirje in vojake, ki so bili nasilno mobilizirani tudi za dobo 20 let in so jim dovolili zapustiti vrste JLA šele, ko so ostareli, ter dejstvo, da so pogosto odpuščali za delo še sposobne ljudi, ki niso imeli nobenih možnosti za zaposlitev zunaj armade;

● *Slaba organiziranost JLA, ki ni izkoristila predhodnega znanja svojih rekrutov.* Rugelj je menil, da bi vojaški rok lahko bistveno skrajšali, če bi pravilno organizirali že predvojaško vzgojo ter izobražene rekrute zaposlili v primernih rodovih.

● Seveda tudi Rugelj ni mogel mimo *neenakopravnosti narodov v JLA*, ki se je najočitneje kazala prav v *neenakopravnosti jezikov*. Pri tem je navedel, da enakopravnost bistveno vpliva na patriotizem, in s tem na borbenost. Spomnil nas je, da so v času zmagovite NOV borci slovenske vojske govorili samo slovensko, ter da je bila slovenska vojska po vojni izdana, pri čemer je citiral samega tovariša Tita, ki je slovenski delegaciji na drugem zasedanju AVNOJ dejal, da "... ni nobenega dvoma, da smo si Slovenci v tej vojni ustvarili svojo vojsko, da bo ta vojska ostala slovenska tudi po vojni in da bo imela slovenski komandni jezik - od vrhovnega poveljstva navzdol do najnižjih enot.";

Rugelj je podkrepil svoje trditve z navedbo nekaj primerov travmatičnih izkušenj svojih pacientov.

Na Rugljev in Buntov članek se je oglasil Stane Kotnik (TiP št. 12/1970), aktivni oficir JLA, s prispevkom "Polemika o stanju in razmerah v JLA". Kotnik je najprej na petih straneh na splošno pisal o pomenu in zaslugah JLA za razvoj celotne socialistične družbe, o posebnostih vojaške službe ter o razmerah v JLA. Nato je poskušal ovreči nekatere trditve, večine pa se sploh ni dotaknil. Argumenti, s katerimi je spodbijal Ruglja, so precej šibki kot, npr. tale, s katerim odgovarja na obtožbe o nizki izobrazbi poveljujočega kadra: "Kako je sploh možno, da je kader, ki ga ima J. Rugelj v mislih, v času narodnoosvobodilne vojne vodil brigade, divizije in korpuse ter izvojeval zmago nad sovražnikom? ... Dejstvo je namreč, da ima v JLA višji poveljniški kader, ki večinoma res izhaja iz revolucije, v prvi vrsti izredne vojaške izkušnje, ki so velikega pomena za vsako armado, da ne govorimo o njegovih revolucionarnih izkušnjah...". Cel članek je napisan v jezikovnem stilu, ki je tako značilen za pisanje tistega časa - veliko zvanečih parol in brez pravega vsebinskega jedra. Večina stavkov se začne z besedami: "treba bi bilo..." ali navedbo datumov in priložnosti, kjer so o določenih temah že govorili in tudi sprejeli sklepe, "da bi morali...". Argument v prid uporabe zgolj srbohrvaškega jezika pa je "tedanje stanje, ki zaradi različnih težav zahteva na omejenem območju uporabo enotnega jezika". Za konec je Ruglja še obtožil, da "razkriva razdiralne poglede in stališča, nad katerimi lahko triumfirajo le naši državi in vojski sovražni elementi..."

Janez Rugelj je Kotniku odgovoril že v naslednji številki, in sicer na kratko (in brez težav) spodbil vse Kotnikove argumente, ter na koncu navedel predloge sprememb, s katerimi bi lahko izboljšali razmere.

V zvezi z obema člankoma (Rugljevimi in Kotnikovimi) se je v tretji številki TiP iz leta 1971 oglasil Dragiša Kocić. Kocić je okrcal tako Kotnika, ki je zavrnil vsakršno kritiko JLA, ki jo le-ta potrebuje, kot Ruglja, ki naj bi hotel spremembe čez noč, čeprav tudi v drugih družbenih segmentih še ni vse urejeno. Njegov sestavek lahko povzamemo s citatom (str. 448): "Ne zago-varjam Kotnika in tudi ne napadam Ruglja, kajti eden in drugi "ima prav" po svoje in svojega stališča. Sodim pa, da oba govorita o preteklosti, ki je neljuba epizoda armadne stvarnosti. Glede tega nista aktualna, ker interpretirata "zgodovino". Njuna temeljna napaka je v tem, da nepoučeni bralec vse to postavlja v čas **danes** in sklepa o JLA ...".

Seveda tudi nepoučenemu bralcu ni treba posebej poudariti, da je večina teh "zgodovinskih" problemov ostala nerešena tudi do samega konca JLA, štejemo pa jih tudi med vzroke njenega konca.

Polemika se je počasi umirjala s "konstruktivnimi" prispevki o reformnih premikih v organizaciji in delovanju JLA. Prvi je prispevek Voje Vukičevića z naslovom "Koherentnost narodnih kultur v kulturnem življenju JLA", v katerem poudarja poseben, "ljudski" značaj armade v socialističnih družbah, ki nima samo funkcije obrambe, temveč tudi širšo, kulturno funkcijo. V tem času (to je bil tudi čas uvajanja samoupravljanja) je bila posebej poudarjana širša družbena vloga JLA, ki naj bi imela tudi integrativno vlogo in vlogo krepitve bratstva in enotnosti vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti, kar naj bi se doseglo s kulturnim sodelovanjem enot in armadnih kulturnih institucij z nacionalnim in kulturnim okoljem, v katerem enote živijo in delajo. Avtor ugotavlja, da je treba presegati nacionalne bariere, da se je treba pri organiziranju kulturnega življenja bolj poglobiti v dejansko nacionalno in socialno sestavljenost vojakov. Na koncu ni podal kakšnih konkretnih predlogov, ampak le ugotovil, da je kulturno življenje v JLA zamotan proces in pomirja bralca z dejstvom, da "živimo v času vsestranskega reševanja narodnih kulturnih potenc ... na jugoslovanski in svetovni ravni.". V Armadi so v zgodnjih sedemdesetih letih resnično uvajali spremembe, s katerimi so poskušali doseči njeno približevanje ljudstvu in njeno vključevanje v širšo družbeno skupnost, o čemer priča prispevek Dušana F. Likarja (TiP št. 8-9/1971). Naj povzamem bistvo teh reform z naslednjim citatom (str. 1241). "V socialistični družbi se začenjajo bistvene reforme v armadi. Poleg objektivnih ustvarjamo tudi subjektivne pogoje za reformiranje armadnega bistva. Armada kot organiziran sistem začjenja sodelovati tudi pri javnih delih, vzgoji in izobraževanju in pri ustvarjanju gospodarskih pa tudi negospodarskih kadrov. Posebno pomembna je njena vzgojna vloga v družbenih, političnih, zdravstvenih in moralno etičnih razsežnosti, zlasti pri mladini. Armada deluje v socialistični družbi v prvi vrsti kot vzgojno-izobraževalna struktura, kar je v miru dejavnost negospodarske narave."

Kritične polemike o stanju in razmerah v nadaljnjih letih, se pravi, v obdobju zlate dobe kreditov in hkrati svinčenih časov demokracije, so praktično zamrle in so se z vso intenzivnostjo spet pojavile šele v osemdesetih letih.

B) DRUGI VAL. 80. leta so se začela s smrtjo maršala Tita, ki ga prav gotovo lahko štejemo med najbolj integrativne faktorje naše bivše domovine ter z dotedaj najhujšo ekonomsko krizo. Politiki in ekonomisti so začeli ugotavljati, da tako ne gre več naprej in na veliko se je (kot že tolikokrat prej) govorilo o nujnosti reform. Naj nam osvežim spomin na duh tistega časa z omembo nekaterih nepriljubljenh ukrepov stabilizacije, "zategovanja pasu", redukcij električne energije, sistema par-nepar pa pomanjkanja kave, toaletnega papirja, čokolade in pralnih praškov v trgovinah. V tem času so se začele pojavljati tudi nacionalistične ideje, ki do tedaj "niso obstajale". Mnogi celo trdijo, da do nacionalizmov ne bi prišlo, če ne bi prišlo do ekonomske krize. Ker tudi reforme niso prinesle kakšnih uspehov, so postale vedno glasnejše kritike iz vrst civilne družbe. Počasi se je lahko začelo bolj odkrito kritizirati celoten obstoječi sistem in začeli so se rušiti tabuji o "prepovedanih temah". Cilj kritike je tako postala tudi JLA. Analitično jih lahko ločimo na dva tipa, čeprav akterji niso delovali nepovezano.

C) KRITIKE STROKE. Najintenzivneje se je o JLA pisalo v tedniku Mladina, tedaj še glasilu Zveze socialistične mladine Slovenije, in v Tribuni. Med najbolj plodovitimi pisci prispevkov na temo JLA je bil obramboslovec Janez Janša, ki bo kasneje postal prvi obrambni minister Republike Slovenije. Kritike so črpale argumente ponavadi iz uradne ideologije, ki naj je JLA ne bi dovolj pravoverno spoštovala. Nanašajo se na togost in zbirokratiziranost sistema obrambe in

slabo prilagajanje JLA spremembam v družbi ter prinašajo kup predlogov za izboljšanje učinkovitosti obrambnih vrst v okvirih obstoječega sistema. Mednje so sodili predlogi za skrajšanje vojaškega roka, boljšo izrabo znanja, s katerim rekruti k vojakom že pridejo, ponovno uvedbo možnosti odslužena vojaškega roka po končanem študiju, spoštovanje enakopravnosti jezikov in pisav, problematičnost programa predmeta SLO in DS SFRJ na univerzi ipd. Ostrrost prispevkov se je z leti stopnjevala. Pisati se je začelo o primerih drila, nespoštovanja človekove osebnosti, izkoriščanja položaja (primer, ko so vojaki gradili zasebno vilo generala Mamule), o alkoholizmu in korupciji med oficirji pa tudi o vprašanju primernosti vojaške parade in o možnem kršenju nevtralnega oz. neuvrščene položaja Jugoslavije.

Kritike so vodilne vojaške in politične strukture okarakterizirale s skupno oznako "napadi na JLA" (in bile temu primerno odbite po principu napad je najboljša obramba). Zaradi vse hujših javnih polemik je v bila raziskavo Slovensko javno mnenje vključena tudi problematika odnosa Slovencev do armade. Iz rezultatov te raziskave nikakor ne moremo sklepati (Roter, 1988) na negativen odnos slovenske javnosti do JLA, svojo legitimnost je namreč izgubila šele z vojaškim procesom proti "četverici" oz. legendarno afero "JBTZ".

D) MIROVNO GIBANJE. Jeseni leta 1978 je skupina študentov izdala letak s sloganom mednarodnega pacifističnega gibanja: **"Vojna je zločin proti človeštvu. Zato izjavljam, da ne bom sodeloval/a in ne z ničemer podpiral/a priprav na katerokoli vojno"**. Nekateri izmed njih so v letih 1983-84 sodelovali pri ustanavljanju Delovne skupine za mirovna gibanja pri RK ZSMS. Leta 1985 so se mirovniki najbolj intenzivno ukvarjali z ugovorom vesti in s problemi oporečnikov – sodelovali so npr. z Jehovinimi pričami. Organizirali so plenum, izdali bilten, s problematiko so začeli seznanjati javnost, in sicer v glavnem prek Mladine in Radia Študent. Tega leta so oblikovali koncept projekta (Hren, 1989), v katerem so predvideli glavna področja, ki jih je pri argumentaciji pobude treba upoštevati in obdelati, in sicer:

- a) humanizem, religija, filozofija, etika, človekove pravice pri utemeljevanju svobode vesti;
- b) psihologija, psihiatrija in medicina pri obravnavi rekrutov/oporečnikov;
- c) zgodovina in pacifizem, marksizem, civilna družba;
- d) koncept SLO in DS, Ustava SFRJ, podzakonski akti;
- e) civilna družba kot socialna družba;
- f) mednarodno pravo;
- g) mednarodne izkušnje v prizadevanjih za priznavanje ugovora vesti.

Pobudo so predstavili tudi Komisiji za SLO in DS pri RK ZSMS, ki jo je sicer pozitivno sprejela, vendar vnaprej dvomila v njeno uspešnost, kajti "opraviti imamo s SFRJ". Pobudo je v celoti podprl strokovni kolegij Centra za mentalno zdravljenje. Z njo so seznanili tudi svet za SLO in DS pri SZDL ter Zakonodajnoopravno komisijo pri Skupščini SRS, ki na mirovniško pobudo nista odgovorili. Prvi napad z označitvijo kontrarevolucionarnega delovanja mirovnikov je prišel iz Slovenije, in sicer ga je leta 1986 podal republiški sekretar za notranje zadeve Tomaž Ertl v poročilu Skupščini SRS o varnostnih razmerah. Istega leta so mirovniki na jugoslovanskem mirovnem plenumu, ki ga je organizirala mirovna skupina iz Ljubljane, sestavili peticijo o ugovoru vesti, ki jo je pozneje podpisalo več tisoč ljudi. Po pozitivnih reakcijah na predstavitev pobude na kongresu ZSMS v Krškem, so jih razgrnili še na kongresu ZSMJ, kjer so naletele na velik odziv in zaznamovale celoten potek kongresa. Kljub ostrim odporom nekaterih delov ZSMJ so na koncu vendarle sprejeli sklep, da "pro-

blemi obstajajo, da jih je treba reševati drugače kot doslej in da mora pri tem aktivno sodelovati tudi ZSMJ". Mirovno gibanje je doživelo prvi uspeh, ko je po intenzivni mednarodni solidarnostni akciji doseglo izpustitev iz zapora oporečnika Ivana Čečka, ki je bil po sedmih letih zapora še tretjič obtožen na pet let.

Leta 1986 so teze mirovnikov obravnavali: CK ZKS so se zdele problematične, ker pojma "ugovor vesti" in "civilna družba" izvirata iz zahodne Evrope, vendar ni menil, da so usmerjene proti JLA; Svetu za ljudsko obrambo Predsedstva SFRJ so se zdele nesprejemljive in protiustavne; Komite ZKJ v JLA pa je še dodal, da so usmerjene proti JLA (s tem so si pridobile domovinsko pravico v množici konstruktov "napadov na JLA"). ZSMJ se je odločila, da do nadaljnjega o temi ne bo razpravljala, SZDL pa se je priključila večinskemu mnenju že zaradi "poenotenja stališč", in s tem enostransko končala razpravo o ugovoru vesti in civilnem služenju. Naslednjo akcijo so mirovniki usmerili na apel vodstvu države, naj Jugoslavija glasuje za sprejem resolucije OZN o ugovoru vesti, vendar se je jugoslovanska delegacija glasovanja vzdržala. Na poslansko vprašanje v slovenski skupščini v zvezi s tem je delegatka dobila pojasnilo, da je Jugoslavija tako glasovala glede na stališče zvezne vlade, vprašanje o morebitnem upoštevanju resolucije pa je ostalo brez odgovora. Leta 1987 so mednarodne organizacije za pomoč oporečnikom svojo pozornost usmerile na SFRJ. 15. maja 1987, na mednarodni dan oporečnikov, je mirovna skupina pripravila posvet, na katerem so spet pozvali oblast k spremembi stališč in predlagali, naj na Dan mladosti amnestirajo vse zaprte oporečnike in ustavijo kazenski pregon proti njim. Kljub 157. členu ustave, ki je obvezoval k odgovoru, je javnost ostala brez le-tega. Konec leta je potekala mednarodna gladovna stavka v podporo oporečnikom. V letu 1988 so se razmere še bolj zaostrile in oblast je začela uporabljati represivne metode. V javnost so pričrkljale informacije, na podlagi katerih je jasno, da SFRJ pripravlja "noč dolgih nožev". Na Mikro Adi (kjer sta bila zaposlena tudi mirovnika Marko Hren in Janez Janša) so opravili preiskavo in aretirali Janeza Janšo. Začel se je proces proti četverici.

Zaradi pritiskov javnosti je Predsedstvo SFRJ sklenilo, da verski oporečniki lahko služijo "dvojno porcijo" v vojski brez orožja, kar so nekateri napačno interpretirali kot možnost civilnega služenja.

V vrtincu dogodkov, ki so sledili ob razpadanju države in armade, so mirovniki odigrali pomembno vlogo, v novi državi pa je Janez Janša postal celo obrambni minister.

Naj prvi del sklenem s ponovno navedbo glavnih kritik na račun JLA:

● *vprašanje jezika, eksteritorialnost*. Slovenski predlogi za uveljavitev enakovrednosti jezikov (od Jake Avšiča naprej) so bili, da bi se vzpostavile enonacionalne enote na nižjih ravneh (vsaj v četah), JLA je svoje kritike obtoževala, da želijo vzpostaviti nacionalne vojske. Kritike na račun eksteritorialne organiziranosti in zahteve po nacionalnih vojskah pa so se pojavile šele konec osemdesetih let.

● *odnos JLA - civilna oblast - ZK*. JLA je bila v Jugoslaviji zelo samostojen državni in politični subjekt. Kljub temu, da so generali in admirali ostro zavračali teze, češ da je JLA od družbe odtujen del, je vse kazalo prav na nasprotno. Struktura je bila povsem centralizirana, imela je lastno partijsko (med oficirji je bilo nad 90% članov ZK) in mladinsko organizacijo, ločeno šolstvo in sodstvo (ki je imelo pristojnosti tudi nad civilisti), pretežno ločeno vojaško industrijo, posebna pravila obnašanja in posebne moralne norme.

Civilna oblast je imela nadzor nad imenovanjem generalov in potrditvijo obrambnega ministra (ki ni bil civilist) ter nad sprejemanjem deleža proračunskega denarja, namenjenega za vojsko, vendar je bil ta nadzor le formalen.

● *JLA - civilna družba.* V osemdesetih letih so se pojavile mnoge zahteve in pobude civilne družbe po spremembah v JLA, naj omenim zahtevo po pravici do ugovora vesti in možnosti alternativnega služenja vojaškega roka. Te zahteve je JLA zavračala in jih navadno označevala kot "napad na JLA". V istem času so se tudi v Sloveniji pojavile nacionalistične težnje kot odgovor na ignoriranje slovenskih zahtev po globalnih reformah. Vsa ta hotenja, ki so se končno izkristalizirala v zahtevo po odcepitvi danes poimenujemo "slovenska pomlad".

● *JLA - profesionalna ali politična in ideološka organizacija?* Pogosto so ideološki argumenti prevladali nad strokovnimi, in to od ustanovitve armade naprej, saj je prišlo do prvih čistk v oficirskih vrstah kmalu po koncu vojne. Jugoslovansko armado so namreč morali zapustiti vsi oficirji, ki so kdaj služili v enotah okupatorja ali njegovih sodelavcev. In tako je moral vojsko zapustiti marsikateri oficir, ki je bil ob okupaciji prisiljen mobiliziran v nemško vojsko, ne glede na svojo strokovno usposobljenost. Se posebej po letu 1948 so oficirje odpuščali že ob sumu, da so naklonjeni zahodu, "dokaze" o tem pa so pridobivali s pomočjo provokatorjev.

II. DEL INTERVJUJI

Opravila sem 40 poglobljenih strukturiranih intervjujev s fanti, ki so služili vojsko v 80. letih. Intervjuji so potekali v jeseni leta 1993. Zaradi ustrezne starosti sem zanje prosila kar svoje kolege. Večinoma so potekali pri meni doma in videti so bili bolj kot prijeten in sproščen pogovor. Odgovore sem si (če je bilo le mogoče) zapisovala.

Na 80. leta sem se omejila predvsem zato, ker bi bila raziskava preobsežna, če bi želela intervjuvati predstavnike vseh generacij vojakov (kar pa bi bilo vsekakor korektno), tako sem si postavila časovni okvir 80. leta. To obdobje se mi zdi tudi najbolj zanimivo, ker so se prav v tem času dogajale v JLA in celi Jugoslaviji najbolj izrazite družbene spremembe. Pozitivna stran te časovne omejitve je ta, da so spomini bivših vojakov bolj sveži in zato bolj zanesljivi.

Preko pogovora z akterji sem poskušala odkriti razliko med tistim, kar naj armada bi bila, in tistim, kar se je znotraj nje zares dogajalo. Želela sem dobiti subjektivna mnenja in izkušnje tistih, ki so služenje doživeli na lastni koži, nekakšen pogled na vsakdanje življenje v JLA "od spodaj", saj so bili navadni vojaki prav zadnji klini hierarhične lestvice.

m e t o d o l o š k i z a d r ž k i

a) "vzorec", ki ni vzorec

Zaradi narave teme sem se odločila za kvalitativno in ne kvantitativno raziskavo oziroma anketo. Zato tudi izbor respondentov nikakor ni reprezentativni vzorec, saj je njihovo število premajhno. Pazila pa sem, da so se čim bolj razlikovali med seboj. Izbrani so iz vse Slovenije, služili so v vseh jugoslovanskih republikah in vseh rodovih. Skoraj vsako leto služenja zastopa vsaj en respondent. Problematična je edino izobrazba vprašanih, saj sem intervjuvala le dva, ki imata nižjo izobrazbo od srednje šole.

b) časovna distanca

Od leta služenja vojaškega roka do intervjuja je preteklo kar nekaj let, pri nekaterih več kot desetletje. Zato se intervjuvanci marsikatero podrobnosti

niso več spomnili, pa tudi spomin je selektiven (lastnost človekove narave je da si bolj zapomni prijetne, kot neprijetne dogodke, razen če le-ti niso posebno travmatični). Brez izjeme se vsi spomnijo datuma odhoda v vojsko in vrnitve domov, prvih vtisov ob prihodu v kraj služenja in vojašnico ter raznih zanimivih zgodbic (ki so z leti le še pridobile zabavne podrobnosti).

Upoštevati je treba tudi, da so se nekdani vojaki vmes postarali in se spremenili, zato je tudi njihov osebni odnos do služenja drugačen, kot je bil v času služenja ali takoj po odpustu iz armade.

p o z i t i v n e s t r a n i m e t o d e

Služenje vojske je tema, o kateri se moški še posebej radi razgovorijo. Tako nisem imela nikakršnih problemov, kako priti do informacij, pogosteje se je zgodilo, da so se celo preveč razgovorili. Med pogovorom sem jih le delno usmerjala na želene teme.

Ta metoda, ki zahteva osebni pristop in čimbolj sproščen pogovor, se mi zdi pravzaprav edina primerna pri raziskovanju teme. Osrednja tema je namreč vsakdanje življenje vojakov, katerega najzanimivejši deli so pripovedi o običajnih dogodkih in povsem subjektivni pogledi na objektivne razmere in dogajanja, česar pa se ne da poenotiti do te mere, da bi bilo možno korektno sestaviti anketni vprašalnik brez izgube velike količine informacij. Že po polovici opravljenih intervjujev sem opazila, da se nekateri odgovori ponavljajo ali so si vsaj precej podobni, vendar je vsaka nova zgodba po svoje vplivala na končno podobo. Pri večini podvprašanj s poenotenjem zgodb nisem imela problemov, zato se mi tudi sama velikost "vzorca" ne zdi sporna.

Naj omenim še mojo vlogo spraševalke, ki sama nisem služila vojske in nimam tovrstnih lastnih izkušenj. Po eni strani se zaradi tega nisem mogla povsem živeti v pripovedi o vojaškem življenju, po drugi strani pa sem lahko na problem gledala bolj objektivno, saj me lastne izkušnje niso ovirale pri končnem rezultatu, ki je nekakšna povprečna zgodba povprečnega vojaka. Včasih se mi je med spraševanjem zazdelo, da morda obstaja nekakšna "moška zarota", saj fantje o nekaterih stvareh z mano enostavno niso želeli govoriti (na primer o spolnem življenju, ali bolje sanjarijah, ali pa o kakih ponižujočih delih, ki so jih bili prisiljeni opravljati). Moj spol je bil tako hkrati prednost in slabost.

v p r a š a l n i k

Vprašalnik je bil razdeljen v tri časovne sklope in sicer čas pred služenjem v armadi, med njim in po njem. Najprej sem opravila tri "pilotske" intervjuje, da sem dobila čim bolj popolno sliko o poteku služenja. Nato sem odgovore in teme, o katerih so bivši vojaki govorili, združila v zaokrožene sklope in pri "pravem" spraševanju po njih postavljala podvprašanja. V bistvu ni šlo za pravi vprašalnik, temveč bolj za oporne točke na osnovi katerih so bili intervjuji poenoteni glede vsebine. Intervjuvanci so odgovarjali prosto in sem jih prekinila le, če so res preveč zašli s teme pogovora.

Sam pogovor je običajno trajal od pol do ene ure.

Naj zabeležim še eno podrobnost, ki sem jo zasledila in sicer jezik, ki so ga uporabljali pri opisovanju vojaškega življenja. Le-ta je bil namreč dosti bolj "sočen", kot v običajnem govoru, začenjen s premnogimi kletvicami in v katerem je mrgolelo srbohrvaških izrazov. Kar precej izrazov, ki se prav gotovo

ne ujemajo s pravili lepega in pravilnega slovenskega izražanja, sem ohranila, saj se mi zdi, da poudarjajo duh opisanih doživetij in občutkov.

Analiza posameznih odgovorov, dobljenih z intervjuji

1. ČAS PRED ODHODOM V JLA

A) ODNOS DO JLA PRED VPOKLICEM. V jugoslovanski ustavi je bilo med drugim zapisano tudi načelo o splošni vojaški obveznosti. Prav tako do konca niso nič zalegle zahteve po možnosti alternativnega odsluženja vojaškega roka. Tako je bil vsak odrasel državljan Jugoslavije obvezan pod orožjem odslužiti določen čas domovini, čeprav bi se marsikdo tej časti prav rad odrekel.

Boštjan je rekel: "Že sam postopek od prejema prvega vabila na pogovor na krajevno skupnost pa do prihoda v vojašnico je bil takšen, da ni dopuščal niti priložnosti, da bi kdo rekel, da ne želi služiti. Nekaj sem slišal, da so se nekateri posamezniki uprli in se preprosto niso javili, vendar so pristali v zaporu, dokler si niso "premislili". Sam tega nisem hotel tvegati."

Ko so fantje dobili domov vabilo, da se zgledajo v določeni instituciji, so se morali nanj odzvati, drugače je prišlo do prisilne policijske privedbe. Če se nabornik niti po tem ni "spametoval", ga je čakal zapor. Prepričevanje je trajalo, dokler morebitni oporečnik ni odšel na služenje. Edini način, da bi se izognili služenju, so bili zdravstveni razlogi in intervjuvanci so mi izpričali kar nekaj primerov, kako so sami ali njihovi kolegi poskušali "blefirati" pred vojaško zdravniško komisijo. Vendar je uspelo le redkim. Naj dodam še to, da so na tiste, ki so se le uspeli izogniti služenju ali priti domov predčasno, gledali s spoštovanjem in zavistjo.

Slovenci služenja tudi niso jemali kot dokaz moškosti ali zrelosti izpit kot v nekaterih drugih republikah. V Srbiji, pa tudi V Bosni in Hercegovini, je veljal rek: "Jadna majka, kojoj sin ne ide u vojsku."

Slovenci so v glavnem čutili odpor do nje. Pravzaprav niso videli kakega posebnega smisla v "branjenju domovine" daleč stran od doma, kar naj bi bil namen vojske. Služenje so jemali bolj kot "izgubo časa", "nujno zlo" ali "nekaj, kar je pač treba odslužiti", bolj radikalni pravijo celo, da so se počutili, kot da so bili "poslani v zapor, ne da bi bili česa krivi". Odpor do vojske pa bi lahko le delno pripisali odporu do institucije JLA kot take, ampak bolj predolgemu času služenja in prisilnemu bivanju daleč od doma, v "tujih" krajih, do katerih Slovenci niso imeli posebnih patriotskih čustev. Po znanih slovenskih predsodkih (civilizacija se neha južno od Kolpe) so si "jug", kamor so večino tudi poslali, predstavljali kot kulturno zaostal in povsem drugačen od sveta, ki so ga bili vajeni. Te predstave so se pozneje ponavadi pokazale kot pretirane.

Večji odpor do služenja so imeli izobraženci oziroma fantje, ki so nameravali študirati ter tisti, ki so si že ustvarili družine. Njim se je zdela izguba enega leta življenja še dosti hujša kot tistim, ki so hodili v službo ali niso nameravali nadaljevati šolanja. Nekateri med le-temi so vojsko jemali celo kot zanimivo spremembo.

Služenje vojske bi lahko prineslo vojakom tudi osebne koristi. Vojaki so namreč imeli možnost pridobiti si nekatera znanja (naučili so se pisati ali naredili šoferski izpit). Vojska je tudi nudila obleko zastonj in redno prehrano. Vendar le redkokateri tega ni imel doma, tako da jim je vojska pomenila prej hud padec standarda in kulturne ravni, zato tudi kakih osebnih koristi niso pričakovali.

B) NABOR. Cel postopek se je začel pri približno šestnajstih letih, ko je bodoči vojak dobil vabilo, da se zgleda na občinskem ali krajevnem uradu za

ljudsko obrambo, kjer so ga vpisali v evidenco vojaških obveznikov. Postopek se je nadaljeval čez približno eno leto z zdravniškim pregledom. Ta pregled so opravili vojaški zdravniki in ni bil posebno natančen. Obstajal je točno določen spisek bolezni, zaradi katerih so lahko koga služenja oprostili. Večina je dobila oceno "spособen". Ali kot pravi Nejc: "Moral si biti skoraj invalid, da nisi dobil ocene sposoben +5".

Vojaki so v tem času izpolnili anketo glede svojih želja o mestu in rodu služenja, o posebnih znanjih in zanimanjih.

Naslednja faza je bila podelitev vojaških knjižic, na kateri so se zbrali vsi naborniki iz krajevnne skupnosti. Ponekod so ob tem organizirali tudi manjšo slovesnost, druge pa so podelitev opravili čisto formalno.

Organizacija tega postopka je bila v rokah civilnih organov občin ali krajevnih skupnosti za ljudsko obrambo in se v nekaterih podrobnostih razlikuje med sabo. V nekaterih krajih po Sloveniji (primeri: Logatec, Cerknica, Ajdovščina, Vipava) je bil ohranjen star običaj, da so se vsi naborniki na okrašenem kmečkem vozu vozili po domačem kraju in pozdravljali dekleta, ki jih bodo zapustili, prijatelje in sokrajane. Običajno se je ta vožnja sprevrgla v pijančevanje, vendar so bili ljudje do pijanih nabornikov prizanesljivi, zdi se, da jih niso obsojali iz usmiljenja.

Najbolj pomemben pa je bil prejem vpoklica ("poziva"). Ta je prišel 20 do 10 dni pred datumom, na katerega so nabornika že pričakovali v vojašnici. Na vpoklicu sta bila napisana rod in kraj služenja, ki se praktično nikoli nista ujemala z željami, ki so jih naborniki izrazili v anketi. Pri določitvi rodu so se upoštevala le nekatera znanja kot, npr. radiotelegrafiranje ali šofiranje, pa tudi fante, ki so končali medicinsko šolo, so praviloma določili za sanitejce.² Možnost usposabljanja so imeli tudi redki amaterski piloti. Zelo redko pa so upoštevali znanje smučanja ali plezanja, kajti Slovenci so si kar pogosto želeli služiti v gorskih enotah. Zelja glede kraja služenja - Slovenci so si v glavnem vsi želeli služiti v Sloveniji ali vsaj čim bliže doma - niso upoštevali. "Upoštevale" so se (razen redkih izjem) le v primeru, če je imel bodoči vojak oziroma njegovi starši ali prijatelji "veze" pri občinskih organih ali prijatelje med oficirji. "Veze" pri občinskih organih so imele celo večjo težo kot tiste pri vojaških oficirjih. Razpored vojaka so namreč odredili občinski organi. Ti so za vsak paket vpoklicev dobili seznam možnih razporedov z republiškega organa za ljudsko obrambo, ti pa od vrhovnega poveljstva v Beogradu.

C) OBČUTKI OD PREJEMA VPOKLICA DO ODHODA V JLA. V tem času so se bodoči vojaki na razne načine poslavljali od civilnega življenja. Okolici so se v glavnem smilili, sorodniki so jim pogostejše dajali denar, tudi pogostejše popivanje se je dopuščalo.

Iztok: "Sorodniki, še posebej starši so postali zelo prijazni, skoraj osladni, ampak vseeno prepričani, da je vojsko treba odslužiti. Dajali so denar in s prijatelji smo tiste dni še posebej veliko popivali. Oni so me tolažili, da bo hitro minilo tisto leto, čeprav jim je bilo bolj ali manj vseeno."

Miha: "Zadnje tri tedne od prejema poziva sem porabil za žuranje. Sorodniki so dajali denar in bilo je prav prijetno, da sploh ni bilo časa razmišljati o vojski. Zadnji dan pa sem začel razmišljati o tem, če ne bi bilo bolje, da bi kam ušel, ker res nisem našel kekega pametnega razloga, da bi zapravlil leto življenja za ne vem kaj."

Nekateri so ta čas izkoristili za počitnice na morju ali izlet v hribe ali kak drug hobi. Vsi odhoda v vojsko tudi niso doživljali tako travmatično in so se z

dejstvom, na katerega se ne da vplivati, že prej sprijaznili. Zelo težko pa bi se našel kdo, ki se je služenja vojske veselil.

S približevanjem trenutka odhoda so se povečali tudi strahovi. Delno so izvirali iz pripovedovanja tistih, ki so vojsko že odslužili. Povedali so jim npr., da jim bodo starejši vojaki takoj na začetku pokradli obleko in jih na razne načine maltretirali. Obstajale so posebne torture, značilne za vojsko, ki so jih poznali vsi ("vožnja bicikla", podiranje postelj), čeprav so jih le redki izkusili. Govorilo se je tudi o maltretiranju oficirjev in o možnih nevšečnostih s civilnim prebivalstvom v kraju služenja. Tem strahovom so se pridružili še iracionalni, oziroma strah pred neznanim. Večini je pomenilo to leto daleč od doma največjo spremembo v načinu življenja, predvsem pa najdaljšo odsotnost od doma, sorodnikov in prijateljev.

D) POTEK ODHODA V JLA. Vojake, ki so na pot odhajali zjutraj ali pa z letališč, so pospremili starši ali pa so se odpravili celo sami, tako da je bil sam odhod bolj podoben običajnemu slovesu.

Do posebnih, čeprav žalostnih slavic tik pred odhodom pa je prihajalo na železniških in avtobusnih postajah ob množičnih odhodih, ko so se na isti vlak ali avtobus naenkrat odpravljale večje skupine vojakov. Spremljali so jih starši, dekleta, prijatelji. Ponavadi se je v množici znašel tudi harmonikar. Vsaj kako uro pred odhodom se je na postaji dogajala nekakšna splošna razglašena veselica. Vendar bolj, ko se je približeval odhod, manj glasen je bil smeh in bolj vlažne oči. Velika večina vojakov je bila vinjenih, nekateri celo tako hudo, da so skoraj zamudili vlak. Dogajalo se je, da so bodoči vojaki skakali na vlak, ko je ta že speljal in so se materam na postajah od strahu ježili lasje. (Peter: "Še dobro, da ni bilo več nesreč!"). Na poti so se jim na vsaki postaji pridruževali novi in novi naborniki, ki so se med sabo takoj spoprijateljili. Nekateri so še naprej popivali, drugi so pri sebi premlevali trenutek odhoda kot "eni so ostali tam, mi pa smo morali oditi". Spet tretji so slovo jemali kot nekaj normalnega in so vse skupaj stoično prenašali.

2. BIVANJE V JLA

A) PRIHOD V JLA, ČAS DO ZAPRISEGE. Peter se spominja, da je bil na vhodu v vojašnico izobešen velik transparent, na katerem je pisalo: "Dobro nam došli drugovi mladi vojnici", na drugi strani pa: "Ala ste ga najebali, gušteri". To je bila seveda dobrodošlica starejših vojakov.

David: "Sele ko se za tabo zaprejo vrata vojašnice, vidiš, da gre zares. Da si dejansko noter. Da je še hujše, kot si pričakoval. Prvi občutek ob vstopu v to mašinerijo je bil totalna zmedenost. Mislil sem, da sem prišel v norišnico. Vsi smo morali nekaj početi, nekam iti, pa nihče ni vedel točno kaj in kam."

Uvajanje v vojaško življenje se je začelo v dnevni ali dveh ali pa kar takoj po prihodu v vojašnico. V tem času so namreč prispeli vsi novi vojaki.

Prvi večji dogodek je bilo striženje. Ponavadi so postrigli tudi tiste, ki so že prišli primerno ostriženi. Seveda tega ni opravil kak modni frizer, ampak je vojake strigel kar kakšen navaden vojak, ki ni imel nobene zveze s frizerskim poklicem. Rezultati so bili seveda temu primerni.

Nato je prišlo na vrsto tuširanje, ki je bilo strogo odmerjeno in dosti manj udobno kot doma. Jure: "Kakih dvajset so nas strpali pod neke primitivne tuše, nato spustili vodo za 30 sekund, dve minuti za miljenje, nato še dve minuti vode. Večina nas je ostala še namiljenih, samo debelo smo gledali sebe in druge ter presenečeno razmišljali, kaj naj storimo." Nato so vsakemu dodelili obleko. To seveda niso bile obleke "po meri", saj so ocenili velikost posameznika bolj od daleč.

Nazadnje so civilno obleko pospravili v posebno vrečo, ki so jo prinesli s sabo, da so jo lahko poslali domov, in to je bil trenutek, ko so se dokončno poslovili od civilnega življenja.

Matej: "S tem dejanjem je konec vsake zasebnosti in postaneš številka v množici enakih. Ampak mene je kar tolažilo, saj sem videl, da smo vsi v istem dreku".

Nato je bilo vsakemu dodeljeno mesto v spalnici. Desetar (to je bil navaden vojak višje "klase") je razložil pravila, ki se jih je treba držati glede pospravljanja postelje in omarice in na splošno osnovna pravila namestitve.

Počasi so se začeli seznanjati z osnovnimi pravili vsakdanjega življenja. Formalna pravila so jim razložili nadrejeni, neformalna so opazili sami ali pa so jim jih razložili starejši vojaki.

Med osnovna pravila je spadalo: "Prvo izvrši naređenje, pa se tek onda buni". To je pomenilo, naj vojak sploh ne misli, ampak samo izpolnjuje ukaze nadrejenih v strogo hierarhični organizaciji. Ni treba posebej poudariti, da so bili naši "gušterji" ("zelenci") čisto na dnu te hierarhije. To zanikanje vsakršne individualnosti pa je imelo tudi svojo dobro stran, in sicer, da vojaki za učinek izvršenih ukazov ali za morebitne nezaželene posledice niso bili odgovorni.

Uroš se spominja tudi precej direktne "razlage" položaja vojaka: "Oficir nas je vprašal, če vemo, zakaj je okrog vojašnice ograja in sam odgovoril, da ne zato, da vojaki ne bi šli ven, ampak da ne bi logika prišla noter". Bojan pravi, da: "Prej, ko si ugotovil, da si možgane in "jajca" pustil na "kapiji" (=pri vratarju), laže si prišel skozi".

Prilagajanje je trajalo do slovesne zaprisege. Pred njo je nastopil še posebno slovesen trenutek, ko so vsakemu vojaku posebej izročili orožje. Ob tem dogodku mu je tudi čestital komandir čete in tedaj so fantje postali pravi oboroženi vojaki. Nato so se začele priprave na ritual ob slovesni zaprisegi.

B) SLOVESNA ZAPRISEGA ("ZAKLETVA"). Vojaki so zaprisegli približno tri tedne po prihodu v vojašnico. Na zaprisego so bili vabljeni tudi starši. Starši Slovencev so prihajali gledat svoje sinove manj pogosto kot starši vojakov z drugih predelov Jugoslavije, delno zaradi oddaljenosti in kratkega roka od odhoda, pa tudi prisega kot taka jim ni pomenila česa pomembnega.

Na ta dan so oblekli "gradsko" uniformo in nosili puške. Zbrali so se na večjem mestu na prostem, ali na kraju, če je bil v bližini, kjer se je med NOB zgodil pomemben dogodek. Na vidnem mestu je morala biti izobešena jugoslovanska zastava, zastava KPJ in Titova slika. Na povelje so izvedli "pozdrav z orožjem" častni četi, nato pa v en glas ponavljali za poveljujočim oficirjem slovesnosti naslednje besedilo (PS:226):

"Jaz, vojak (ime, priimek) slovesno prisegam, da bom branil neodvisnost, ustavno ureditev, nedotakljivost in celovitost Socialistične federativne republike Jugoslavije ter varoval in razvijal bratstvo in enotnost naših narodov in narodnosti. Vselej bom vestno in disciplinirano izpolnjeval obveznosti in dolžnosti branilca svoje socialistične samoupravne domovine in bom pripravljen bojevati se za njeno svobodo in čast, ne da bi mi bilo žal žrtvovati v tem boju tudi svoje življenje."

Nekaj intervjuvancev je izpričalo tudi svoj tihi upor pri zaprisegi. Med ponavljanjem besedila za poveljujočim oficirjem so držali figo ali pa so med splošnim kričanjem, kjer niti sosed sosedu ni mogel slišati, povedali drugo ime (npr. "Ja, Džejms Bond ...") ali pa na koncu na ves glas namesto: "... ne žaleči..." "... ne želeči da u toj borbi dam i svoj život." Priseglo se je namreč v srbohrvaščini.

Nato je vsak vojak potrdil opravljeno s podpisom v posebnem seznamu in dobil v roke izvod te prisege s svojim imenom. Natisnjena je bila na belozlatem papirju, napisana z rdečimi črkami in na vrhu okrašena z rdečim doprsnim likom maršala Tita v partizanski uniformi in v vencu ter z jugoslovanskim grbom, pod besedilom pa je bila narisana v ozadju Jugoslavija, tank, dve letali, vojaška ladja, mejni kamen z napisom SFRJ in jugoslovanskim grbom ter vojak s čelado in puško čez ramo.

V čast temu dnevu so vojaki dobili tudi (prvi) izhod v mesto.

C) ČAS "OBUKE", TEHNIČNA IN ORGANIZACIJSKA PRIPRAVLJENOST JLA. Šolanje, oziroma usposabljanje je trajalo od treh do šestih mesecev. Dolžina je bila odvisna od roda služenja. Zalednim enotam in pehoti se je, na primer, usposabljanje končalo po treh mesecih, daljši čas pa je trajalo v specializiranih enotah ali v tistih, ki so za opravljanje nalog uporabljale zahtevnejšo tehniko.

To je bil tudi edini čas, ki je služil svojemu namenu in v katerem so se vojaki res usposabljali za vojaške naloge. Po lastni oceni vojakov bi bilo dovolj služiti vojsko (glede na to, kaj so se naučili) od dveh do šestih mesecev, kar pa je bilo več, pravijo, je bilo popolno zapravljanje časa in denarja.

Jugoslovanska armada se je sama večkrat hvalila, in kar so vojaki pogosto slišali tudi iz ust oficirjev, da spada med najboljše oborožene armade na svetu. Kakšen pa je pogled navadnih vojakov na opremljenost in organiziranost JLA?

Pravijo, da je armada načeloma bila odlično oborožena. Vojaki potrjujejo obstoj zelo kvalitetnega in dragega orožja, in to z vseh koncev sveta. Opreme tudi ni primanjkovalo, saj so bile vojašnice hkrati skladišča orožja in druge opreme za primer mobilizacije. Tako so vojaki poleg svoje opreme vzdrževali opremo in orožje za rezerviste, ki bi bili vpoklicani v primeru morebitnega vojaškega spopada. V primeru mobilizacije bi se namreč število vojakov v vojašnici povečalo za tri do štirikrat.

Vendar se z opremo ni ravnalo tako skrbno, kot bi bilo potrebno, da bi vzdrževali prvotno kvaliteto. Pogosto je prihajalo do okvar zaradi prezahtevnosti opreme same, ki ji vojaki enostavno niso bili kos, večkrat tudi iz malomarnosti in bolj izjemoma namerno.

Za vsak del opreme je bil zadolžen določen oficir, ki je za okvaro seveda vedel in se je sam kar najbolj potrudil, da bi se prikrila. Zanj namreč ni bilo dobro, da ima v svoji kartoteki tako "črno piko", ki bi ga lahko ovirala pri napredovanju ali pa vplivala na naslednjo premestitev. Vojašnice po Jugoslaviji so se namreč delile na "boljše" in "slabše" tudi za oficirje. Zato je bilo v njihovem interesu, da okvar in pomanjkljivosti ni bilo, kar je seveda pomenilo, da so jih čim bolj uspešno prikrivali. Prikrivanje je bilo tudi možno deloma zaradi solidarnosti oficirjev, v glavnem pa zato, ker ni bilo nobenega pravega nadzora.

Fantje se spominjajo, da je veljalo: "Vojska je najbolj poštena stvar na svetu. Zato nihče ne krade. In če ti kaj manjka, si sam kriv. In če si sam kriv, za to tudi odgovarjaš." Ker seveda nihče ni hotel za primanjkljaj odgovarjati, in zato celo plačati, je prišlo do stalnega "kroženja" opreme, in to od spodnjega perila do delov orožja. Stalno je namreč obstajal nek manjko, kar se je v primeru kontrol, ki seveda niso mogle potekati povsod naenkrat, rešilo tako, da so se deli medsebojno in po potrebi "sposojali".

Starejši vojaki so morali ob odpustu vrniti kompletno obleko in če so jim nekateri kosi manjkali, so jo pač popolnili z oblekami vojakov, ki so prišli na novo. Manjkali pa so jim zato, ker so jih tudi njim kot mladim vojakom "sunili"

starejši, marsikdo pa si je kakšno malenkost odnesel tudi domov kot spominek (med najbolj popularne so spadale zvezde s kap in pasovi).

Bolj kritičen pa je (eden od mnogih) primer 18 topov v enoti protizračne obrambe v Tuzli. Topovi so bili opremljeni z elektronskim, tehnološko dokaj zahtevnim sistemom za "nišanje". Vojaki so med vajami, sicer nehote, pri osmih topovih poškodovali nek, za ustrelitev nujen del. Ker nikoli niso uporabliali vseh topov naenkrat, so manjkajoče dele prikrili tako, da so si v času uporabe (in v času kontrole) pokvarjeni del "sposodili" pri še nepokvarjenih topovih. Samo enkrat je prišlo do poskusa hkratne ustrelitve iz vseh topov in ustrelila sta le dva (preostali niso ustrelili zaradi slabe kvalitete granat).

Fantom sem tudi postavila vprašanje, kaj bi se, po njihovem zgodilo, če bi res prišlo do vojaškega napada na Jugoslavijo. Zanimivo je, da so ločevali med tehnološko pripravljenostjo in oceno obnašanja samih vojakov. Glede tehnološke pripravljenosti so menili, "da bi verjetno vseeno kar šlo", glede reakcije vojakov pa niso bili preveč optimistični in "da bi bilo odvisno, kdo bi nas napadel". Sicer pa resne nevarnosti vojne tako ni nihče pričakoval.

D) BIVANJE V JLA PO OPRAVLJENI "OBUKI". Razen tistih, ki so imeli stalne dolžnosti (npr. kuharji in telegrafisti), vojaki v drugi polovici služenja niso imeli kaj početi in so se zelo poleenili. Naučili so se že tudi vseh trikov čim učinkovitejšega izogibanja dolžnostim ("hvtanja krivina"). Tako so si ta čas precej po svoje organizirali. Nekateri so pijančevali, drugi so spali kolikor se je le dalo, spet tretji so veliko brali ali igrali šah. Bralo se je predvsem šund in le redki so kljub poprejšnjim visokoletnim načrtom zbrali še dovolj energije za branje bolj zahtevne literature, čeprav so možnosti za to bile. V vojašnicah so bile namreč knjižnice, ki so poleg obilne vojaške in politične literature vsebovale tudi klasične leposlovne knjige, poleg tega so si ponekod vojaki lahko sposojali knjige v krajevnih knjižnicah, lahko pa bi jim knjige poslali tudi od doma. Nekateri pa so čas ubijali tudi, npr. z lepljenjem stotin vžigalic v maketo Eiffelovega stolpa.

Čeprav so imeli bistveno več prostega časa, kot na začetku, so dosti redkeje pisali pisma. Poglavitno jim je bilo ubijanje časa in največje veselje vsak dan narediti še en križec na "dombometru".

E) IDEOLOGIJA, INFORMIRANJE IN POLITIČNO IZOBRAŽEVANJE. Prvih šest mesecev je bila obvezna "politička nastava", ki se je izvajala tri do štirikrat na teden. Pozneje so se je vojaki morali udeležiti le ob posebnih dogodkih ali celo kot lažjo obliko kaznovanja. Vodil jo je višji oficir. Namenjena je bila učenju jugoslovanskega političnega sistema ter temeljnih vrednot, ki jih brani vojska, in je bila popolnoma ideološko zastavljena. Temeljne vrednote so bile: bratstvo in enotnost vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti, socializem in samoupravljanje, vodilna vloga zveze komunistov. Učili so se tudi zgodovino nove Jugoslavije ter pridobitve revolucije, o delu in življenju Josipa Broza, marksizem, ... Stene vojašnic, spalnic, celo WC-jev so bile bogato opremljene s parolami, ki poveljujejo Tita, ZKJ, bratstvo in enotnost, socializem. ipd. Posebej so poudarjali nadnacionalni oziroma jugoslovanski značaj. Nekateri vojaki se spominjajo tudi zemljevidov Jugoslavije brez začrtanih republiških mej.

Do dodatnih lekcij je prihajalo ob pomembnih neprijetnih političnih dogodkih zunaj JLA. Takrat so oficirji še posebno skrbno razložili "pravi" odnos do dogodkov (npr. kosovska dogajanja, primer albanskega vojaka Kelmendija, ki je streljal na sovojake, zahteve slovenske mladine po drugačnem praznovanju Dneva mladosti in štafeti, odpor do velike vojaške parade v Beogradu, jasnejše zahteve po večstrankarskem sistemu, ipd.).

JLA je posvečala veliko pozornosti ideologiji, ki jo je zastopala in branila. Nekateri so mnenja, da celo bolj, kot vojaškim veščinam. Za potrebe politične vzgoje so jo poenostavili, da bi bila razumljiva vsem vojakom. Navajam zelo kratek povzetek vsebine.

‘Vojska je zato, da brani Jugoslavijo pred sovražniki. Obstajajo zunanji in notranji sovražniki. Zunanji so kapitalizem, NATO pakt, Varšavski pakt. Armada brani komunizem pred kapitalizmom. Taktično pa so zunanji sovražnik sosednje države (odvisno od tega, bliže kateri meji je stala vojašnica). Obstaja pa tudi notranji sovražnik, ki pa je (nujno) infiltriran od zunaj, emigracija.’

Za vse teme iz političnega izobraževanja je bila na voljo tudi literatura - posamezne knjižice in to v vseh jezikih.

Vsaj na začetku (do konca “obuke”) je bilo obvezno tudi gledanje TV Dnevnika, najraje TV Beograd, redkeje se je gledal dnevnik republike, v kateri se je vojašnica nahajala.

V večini vojašnic so imeli naročene vse glavne jugoslovanske dnevne in nekatere tedenske časopise in vojaki so imeli normalen dostop do njih.

Dotok informacij “od zunaj” pa se je navadno kar prekinil, kadar se je izven vojašnice dogajalo kaj, kar bi lahko škodovalo ugledu JLA, kar bi majalo ideološke temelje političnega sistema ali kar bi škodilo morali vojakov.

Zanimiv je primer iz Prištine, ko so v času enega izmed “dogodkov na Kosovu” gledanje TV Dnevnika in branje časopisov enostavno prepovedali, verjetno zato, da ne bi prišlo do splošne panike. Vojaki so vedeli le to, da je v mestu neka “frka”. Dejansko so takrat iz neke druge vojašnice na ceste zapeljali tanki in zastraševali civilno prebivalstvo. Veljale so tudi “izredne razmere”.

Seveda je bil prekinjen vsak dotok informacij od zunaj tudi, ko se je začela vojna v Sloveniji in na Hrvaškem. Začelo se je že v času slovenskega plebiscita. Vojaki so bili zaprti v vojašnicah brez možnosti izhoda. Tudi oficirji, ki so normalno hodili po službi domov, so ves čas prebili v vojašnicah. Zaradi stalne bojne pripravljenosti je vladala splošna psihoza. Vojak, ki je služil v Varaždinu, se spominja, da so bili že v januarju 1991 pripravljeni, da “bodo šli naslednji dan ven naredit red” (kar bi pomenilo vojaški udar), vendar so ponoči problem politično uredili. “Bezbednjak” (=oficir vojaške varnostno-obveščevalne službe) jim je politične spremembe pojasnil takole: “Janša hoče, da se Slovenija priključi ZDA in Tuđman hoče NDH. Nastale so neke nove stranke, ampak na volitvah bodo zmagali komunisti in spet bomo imeli enopartijski sistem.” Vojaki so opazili tudi, da oficirji ideološko niso bili več enotni. Del jih je zagovarjal “trdo linijo”, drugi pa so bili skeptični do tega, da vojska nasilno obvaruje Jugoslavijo pred razpadom, in še posebej, da se obrne proti civilnemu prebivalstvu.

F) TEŽAVE SLOVENCEV V JLA, UPORABA SLOVENŠČINE. Slovenci so že pred služenjem praviloma vsaj razumeli srbohrvaško (ali vsaj, kar so mislili, da je srbohrvaščina), v vojski pa se je uporabljala srbsčina. Tako so imeli na začetku nekaj težav, še posebej z vojaškimi izrazi in poimenovanjem različnih delov opreme. Vendar so se kmalu prilagodili in uporabljali slovenščino le pri pogovorih med sabo. V glavnem se jim “uradni jezik” niti ni zdel sporen.

Zanimivo je, da skoraj nihče ni niti poznal z ustavo iz leta 1974 zagotovljene enkopravnosti vseh treh jezikov (poleg srbohrvaškega še slovenskega in makedonskega), po kateri velja srbohrvaščina za uradni jezik le v primeru poveljevanja. Našel se je tudi kak oficir, ki ni dopustil privatnih pogovorov v slovenščini ali celo branja slovenskih časopisov, ker mu je neznanje jezika onemogočalo nadzor.

Tudi zaprisega je bila v srbohrvaščini s končnim potrdilom o zaprisegi vred. Bilo je nekaj primerov, da so vojake vprašali, v katerem jeziku bi radi prisegli, a je bilo to izvedeno na način, da se vojaki za to raje niso odločili (hkrati z vprašanjem so jih podučili, da bi s tem, npr. kvarili enotnost čete). Vendar pa sta vsaj zadnji dve generaciji potrdilo o zaprisegi dobili v slovenščini, s čimer se je armada verjetno želela vsaj malo prilagoditi pritiskom javnosti.

Kljub splošnemu prepričanju, da (v nasprotju s Srbi in Črnogorci) niso "vojaški narod", so Slovenci veljali za dobre vojake. Sicer so čutili do vojske odpor, a so naloge vdano izpolnjevali.

G) ODNOSI MED OFICIRJI IN VOJAKI, OBLIKE PRITISKA. Navadni vojaki so imeli z oficirji zelo malo stikov. Sistem poveljevanja je potekal strogo hierarhično od zgoraj navzdol, tako da so vojaki prejeli ukaze praktično samo od desetarjev. Ti so bili navadni vojaki, vendar "klaso" ali dve starejši od desetine, ki so ji poveljevali. Vojaki pravijo, da so bili oficirji odlični psihologi in da so pri izbiri desetarjev imeli kar srečno roko. Izbirali so vojake, za katere so ocenili, da bodo imeli dovolj avtoritete, da bi jih preostali spoštovali, po drugi strani pa so morali biti zagnani za vojsko. Intervjuvanci so povedali, da so manj pozornosti posvečali inteligenci izbranih. Desetarjeva vloga je bila precej nehvaležna, saj so bili posredniki med poklicnimi oficirji in navadnimi vojaki, ki so bili v številčni premoči. Prek desetarjev so oficirji tudi nadzorovali vojake in dobivali informacije o njih. Nadzor je bil seveda dosti lažji, če so bili vojaki skregani med sabo, kar so oficirji dosegali tudi prek desetarjev.

Obstajali so različni triki, kako razbiti homogenost vojakov. Npr., za desetarja so postavili fanta brez vsake izobrazbe in ki je svojo vlogo vzel zares vsaj kar se tiče ene stopničke višje; z velikim užitkom se je izživil nad "intelektualci", ki so ga le neradi poslušali ("V sobo stopi desetar in vpraša: 'kdo zna angleško?', javi se nekaj naivnežev, ki dobijo za nalogo pometanje listja okrog vojašnice").

Desetarji so si včasih nekatere vojake vzeli tudi "na piko" in so jih imeli pravico maltretirati 24 ur na dan zaradi pravila 'najprej izpolni povelje, potem se pritoži'. Vojaki so imeli pravico do pritožbe pri oficirju nad desetarjem, vendar je niso izkoriščali, ker je bilo to nezaželeno. Oficirji so namreč želeli imeti čim manj problemov. V primeru pa, da bi se kdo pritožil, bi se mu desetar spet lahko takoj maščeval z novim ukazom, ki bi ga (pred pritožbo) vojak spet moral izvršiti³.

Veljal je tudi sistem "kolektivne odgovornosti", ko je zaradi napake enega vojaka nosila posledice cela desetina. To je bila kar huda neformalna oblika skupinskega pritiska, saj so se vojaku, ki je bil česa kriv, preostali maščevali - ponoči so ga "čebovali" ali mu dali "voziti bicikl", ter ga izolirali iz svoje skupine.

Homogenost vojakov se je kvarila tudi zaradi "cinkarošev" in "provokatorjev". Oficirji so namreč pridobili nekatere vojake, da so ovajali svoje tovariše. Tako so pridobivali informacije, kaj se med vojaki dogaja, kaj si o kom mislijo itd. Predvsem jih je zanimalo politično mišljenje. "Provokatorji" so se izdajali za vojakovega najboljšega prijatelja in se z njim čim več pogovarjali o politiki. Vsak sum o nestrinjanju z uradno ideologijo so takoj sporočili naprej. Vojak, ki je služil v Tuzli, se spominja celo, da so v sobi za prosti čas odkrili mikrofone. Najhuje pa je bilo to, ker nihče ni vedel, kdo je provokator oziroma komu lahko zaupaš.

Med oblike pritiska moramo šteti tudi vsako možnost zasebnosti. Vojaki niso imeli nobenega prostora, kjer bi varno lahko spravili osebne stvari, in tudi nobenega, kjer bi bili lahko sami. Pripovedujejo o WC-jih brez vrat, tako da so tudi najintimnejše potrebe opravljali na očeh drugih⁴.

Redko pa je bil kdo kaznovan z zaporom, in to iz preprostega razloga, ker je hotel oficir imeti čim manj problemov. Vojaki pravijo, da so bile druge oblike kaznovanja dosti bolj učinkovite in da bi šli včasih raje v zapor kot pa, npr. z zobno krtačko poribati pod.

H) ODNOSI MED VOJAKI, DRUŽENJE, NACIONALIZEM. Odnosi med vojaki so bili kar poštene, saj ni imelo smisla, da bi si še med sabo povzročali probleme. V nekaterih vojašnicah so starejši vojaki izraziteje maltretirali mlajše. Veljala so nenapisana pravila, da imajo starejši vojaki (dombe) več "pravic" od mlajših. Mlajšim se je to na začetku zdelo krivično, a ko so sami postali starejši, pa čisto normalno. "Smeli" so, npr., mlajšim ukazati, da kaj naredijo namesto njih, jih poslati po pijačo in cigarete, lahko so zahtevali "davek" od paketov.

Slovenci so se na začetku (prvih nekaj dni) sicer bolj družili med sabo, vendar bolj zaradi jezika. Pozneje so si praviloma vsi našli prijatelje glede na skupne interese in ne na nacionalni podlagi. Brez izjeme vsi pa so opazili, da se Albanci družijo izključno med sabo. Druženje glede na narodnost je bilo sicer prepovedano ali vsaj nezaželeno, vendar so ga do neke meje tolerirali. Problematično je postalo šele konec 80. let, ko so oficirji precej postrani gledali na vse oblike nacionalnega grupiranja, razen če so se med seboj družili Srbi ali Črnogorci.

Vojaki si niso izbirali prijateljev glede na nacionalnost, je pa vseeno obstajala solidarnost med "zemljaki". Npr. kuhar - Slovenec je svojim dajal obilnejše porcije, "čato" jih je razporedil na manj neprijetne naloge...

Zanimivi so tudi stereotipi, ki so veljali za vojake določenih narodnosti. Srbi in Črnogorci so veljali za izrazito vojaški narod. Vojska jim je pomenila vrednoto, želeli so si tudi pridobiti značko "primeran vojak", s katero bi se doma lahko postavljali. Veliko jih je tudi imelo sorodnike oficirje in zato so se jih oficirji v vojašnicah malo bali. Verbalno so bili za vojsko zelo zagnani, a so večkrat odpovedali poslušnost, če se jim česa ni zdelo vredno opraviti. Bosanci so bili zagreti vojaki, tudi oni so bili ponosni, če so dobili pohvalo. JLA so res jemali kot "svojo" vojsko in kot Jugoslavijo v malem. Hrvatje, Makedonci in Slovenci vojske niso marali in so cel čas samo čakali, da je bo konec. Slovenci so veljali za dobre vojake, saj so običajno zelo poslušno in vestno izpolnjevali naloge. Albanci so vojsko sovražili. Imeli so največ jezikovnih problemov, oficirji so bili večinoma Srbi, s katerimi se že po definiciji niso marali. Med Albanci in Srbi je včasih prišlo do konfliktov, ki so se praviloma končali na škodo Albancev.

I) ODNOSI MED VOJAKI IN CIVILNIM PREBIVALSTVOM. Znotraj vojašnic je bilo vojaško življenje praktično enako, ne glede na to, kje se je vojašnica nahajala. Odnos prebivalcev do vojakov pa je bil po republikah popolnoma različen. To sicer ni veljalo za vsa glavna mesta, kjer so bili ljudje do vojakov "niti ne prijazni, niti ne neprijazni". Podobno je bilo tudi v krajih z zelo velikimi vojašnicami, ko je bilo vojakov celo več kot prebivalcev. V Skopju, na primer, vojske še posebej niso marali, vojakom pa je bil prepovedan vstop v večino lokalov; vojak, ki mi je to pripovedoval, se spomni celo izveska na nekem lokalu "vojakom in psom vstop prepovedan".

Najbolj prijazni in spoštljivi do vojakov so bili v Bosni in Hercegovini. Na cesti so jih pozdravljali, jim v gostilnih plačevali pijačo, zgodilo se je, da so vojaka v trgovini spustili prek vrste ali mu odstopili sedež na avtobusu. Vojakom ni bilo težko navezati stikov s civili in neredko so si med njimi našli prijatelje in tudi prijateljice (kar je bilo za fante, celo leto zaprte s samimi moškimi, še posebej pomembno).

Do Slovencev so imeli posebno dober odnos Albanci (kar pa ni veljalo za vojake drugih narodnosti), in sicer iz dveh razlogov. Prvi je bil ta, da je bila slovenska politika prva, ki je nehala za kosovsko krizo obsojati le "albansko iredento", drugi pa, da je večina Albancev imela sorodnike, zaposlene v Sloveniji, in so imeli Slovence kar za rojake svojih sorodnikov. Slovence so vabili v svoje kavarne in kioske, kjer so jih zalagali s pijačo, bureki, baklavami in drugimi specialitetami. Vabili so jih celo, naj pridejo na obisk k njim domov, kar pa je bilo vojakom strogo prepovedano.

Prijazni in spoštljivi do vojakov so bili ljudje tudi v Srbiji in Črni gori. Vendar so Slovenci opazili velike razlike v načinu življenja in v odnosu do žensk, zaradi česar je včasih prišlo do konfliktov (kar je veljalo tudi za Kosovo). Vojakom so ponavadi že v vojašnici povedali, da ni dobro navezovati stikov z ženskami: "če boste kaj imeli s kako žensko, se boste morali z njo tudi poročiti, če ne, boste do smrti imeli na vratu celo njeno moško sorodstvo".

V Sloveniji in na Hrvaškem so bili prebivalci "niti ne prijazni, niti izrazito neprijazni". Bolj prijazni so bili le do Slovencev.

J) TIPIČEN VOJAKOV DAN. Kakor vse drugo, je bil tudi dnevni red dejavnosti strogo določen s PS. Za vsak dan posebej je moral odgovorni pripraviti dnevni plan usposabljanja in nalog.

Tak urnik seveda ni veljal, kadar so imeli vojaki večdnevne vaje zunaj vojašnice ali v stanju splošne pripravljenosti.

Vojaki so tudi izpričali, da so oficirji poneverjali plane. Ti so namreč morali pripraviti plan usposabljanja za vsak dan, ki se je moral držati določenih normativov (v primeru kontrole so preverjali tudi plane). Vendar če je oficir določil streljanje na prostem, se je vojakom seveda moral pridružiti. In če se mu ni ljubilo tega početi, so vojaki ob planu "streljanje" cel dan pometali listje okrog vojašnice.

Aktivnosti, ki so jih vojaki opravljali ob delovnih dnevih so bile:

1. vstajanje ob 5h (ob nedeljah in praznikih uro do dve kasneje)
2. jutranja telovadba
3. umivanje in britje
4. zajtrk
5. dviganje zastave
6. postrojitev in pregled urejenosti vojakov in njihovega orožja
7. usposabljanje po dnevnem planu
8. kosilo
9. popoldanski počitek
10. popoldansko usposabljanje
11. večerja
12. spuščanje zastave
13. gledanje TV Dnevnika
14. spanje

K) POZITIVNE STRANI IN OSEBNE PRIDOBITVE V ČASU SLUŽENJA. Pri naštevanju osebnih pridobitev sem dobila precej skromne odgovore. Nekaj tipičnih navajam.

"Spoznal sem nekaj dobrih kolegov."

"Nekajkrat smo se ga dobro napili."

"Dobil sem življenjske izkušnje, ki jih drugače ne bi mogel."

"Naredil sem vozniški izpit za tovornjak."

"Postal sem bolj zrel - ampak do tega bi lahko prišel tudi na bolj human način."

“Celo leto sem bil na morju in sem si pozdravil bronhitis.”

L) ZDRAVSTVENA OSKRBA. Vsi intervjuvanci so se pritožili nad slabo zdravniško oskrbo. Na začetku služenja so vsi vojaki dobili nekakšno “koktejl” injekcijo, po kateri se praktično ne glede na okoliščine (mraz, veter ali premalo obleke) ni dalo zboleti. Pred odhodom so dobili antiserum. Drugače pa so soglasno izpričali dva tretmaja, ki sta obstajala: proti bolezni injekcija penicilina in proti zobobolu puljenje.

3. ČAS PO VRNITVI IZ JLA

Vsi se brez izjeme spominjajo datuma prvega dneva vojske in datuma odhoda iz vojske. Tega zadnjega se spominjajo kot najsrečnejšega v življenju. Bolj ko je šlo služenje proti koncu, bolj se je čas vlekel. Proti koncu so si ta zadnji dan v fantaziji podrobno izdelali. Kaj bo kdo oblekel, od koga se bo poslovil, kaj bo komu rekel ob odhodu... Vojaki so si tudi med seboj izmenjali naslove z obljubo, da se bodo zagotovo še srečali ali si vsaj pisali, vendar se večina s starimi vojaškimi kolegi nikoli več ni srečala, pa tudi dopisovali so si redko. Tik pred koncem so se reševali še problemi z manjkajočimi kosi opreme, ki so si jih seveda “sposodili” od mladih vojakov. Ko je končno nastopil dan odhoda, se je vse odvijalo zelo hitro in “kot v sanjah”. Zadnje dejanje je bilo preoblačenje v civilno obleko, pridobitev tako zaželenega zadnjega žiga v vojaško knjižico, potem pa čim hitreje ven, na svobodo, da si slučajno ne bi kdo premislil.

A) OBČUTKI PO ODPUSTU IZ JLA.

Marko:

“Sprejem doma je bil topel, vsi so me trepljali po rami, pa tudi sam sem bil kar ponosen, da sem vojsko preživel.”

Vojaki so bili polni vtisov, ki so jih na vsak način hoteli povedati vsem, ki so jih bili vsaj malo pripravljeni poslušati, vendar je bila okolica kar odkrito nezainteresirana za razne vojaške zgodbe. Razen kolegov, ki so vojsko služili istočasno, in s katerimi so še nekaj mesecev obujali spomine na tisto leto ali več v nekem drugem svetu.

Fantje, ki so pravkar prišli iz vojske, so delovali nekako bolj zrelo, polni so bili tudi načrtov, kaj vse bodo počeli v civilnem življenju. Nekaj dni so še občutili spremembo bioritma, vendar so se na civilno življenje brez težav prilagodili najpozneje v dveh do treh tednih. Slabi spomini so se počasi umaknili dobrim.

Prav nihče pa ni izjavil, da bi vojsko rad še enkrat služil.

SKLEP

1. RAZLIKE MED ODGOVORI

V glavnini besedila sem poskušala čim bolj poenotiti izkušnje, ki so jih imeli intervjuvanci. V sklepu pa najprej navajam, po čem so se mnenja vojakov najbolj razlikovala.

● *Izobrazba.* Bolj kritičen odnos do vojske so imeli izobraženci. Pri pogovorih so se bolj spuščali v interpretacije in ne samo opisovanje dogodkov. Hujša se jim je tudi zdela izguba enega leta, kar je vplivalo na njihovo študijsko kariero in druge življenjske načrte. Po letu 1984 je izobrazba vplivala na mesec služenja, saj so vse, ki so končali srednjo šolo in nameravali študirati poslali v vojsko naenkrat (t.j. v začetku avgusta). To je pozitivno vplivalo na razumevanje vojakov, saj so imeli podobne življenjske interese ter podobne poglede na vojsko in služenje le-te.

☉ *Leto služenja.* Skozi 80. leta je na političnem področju prišlo do idej in dogodkov, ki so vplivali tudi na dogajanja v JLA. Dogodki, zaradi katerih so bili Slovenci deležni dodatne "politične nastave", so, npr. kongres ZSMS v Krškem, nasprotovanje vojaški paradi v Beogradu, nasprotovanje Titovi štafeti in načinu praznovanja Dneva mladosti. Globalno pa se je v 80. letih začel pojavljati nacionalizem, začenski z dogodki na Kosovu, ki se je razširil po vseh republikah, ter nastanek političnih strank. Tako sta se omajali temeljni vrednoti, ki ju je JLA branila: bratstvo in enotnost ter samoupravni socialistični enopartijski sistem.

☉ *Velikost kasarne.* O bistveno večji disciplini in izrazitejših hierarhičnih odnosih govorijo vojaki, ki so služili v večjih vojašnicah (enote s približno 700-2000 vojaki). V teh vojašnicah je seveda bilo tudi več oficirjev z višjimi čini. V manjših enotah pa je bilo vzdušje dosti bolj sproščeno in odnosi med vojaki in starešinami bolj prijateljsko, niso se točno držali vstajanja, tudi drila je bilo manj.

Na splošno pa bi lahko rekli, da so se napake, o katerih govori prvi del, zelo jasno izkazale tudi pri pogovorih z vojaki. Poleg tega se je vzdušje v civilnem življenju zrcalilo tudi v JLA. Skozi intervjuje se je dalo spremljati skozi 80. leta naraščanje odpora do te institucije, povečevanje pritiskov na Slovence, izgubljanje vere v "svetle pridobitve revolucije".

Očitno so problemi, ki so se nerešeni kopičili desetletja vplivali tudi na bojno pripravljenost JLA, kar se je pokazalo tudi v razpletu slovenske vojne, ko je JLA premagala skromna teritorialna obramba - in to tudi zaradi nizke morale vojakov, ki niso več vedeli koga in kaj branijo. Armada je namreč do konca zagovarjala režim in ideologijo, ki je bila v civilni sferi presežena.

Konflikt med JLA in civilno sfero je v 80. letih v javnosti stalno prisoten. Lahko ga spremljamo tudi s podatki raziskave Slovensko javno mnenje. V vprašalnikih se je namreč vsako leto pojavljajo več vprašanj v zvezi z JLA. Vendar analize vse do afere "JBTZ" niso potrdile niti ene od treh sintagem, katerih tvorci so bili visoki vojaški funkcionarji in sicer: a) protiarmadno razpoloženje v Sloveniji, b) napadi na JLA in c) kontrarevolucija oz. specialna vojna v Sloveniji (Roter, 1988).

Vsekakor si upam trditi, da Slovenci na splošno niso imeli negativnega odnosa do armade. Služenje vojske so jemali kot nujno zlo in ji razen redkih izjem niso množično nasprotovali. Tudi odgovori vojakov kažejo v 80. letih na stopnjevanje napetosti, nacionalizmov in nezaupanja iz leta v leto. Na začetku 80. se namreč niti problem jezika ni izpostavljal kot moteč faktor. Na odpor javnosti so vplivale šele splošno zaostrene politične razmere, na katere je JLA odgovarjala povsem neprimerno. Kljub temu, da se je o problemih v JLA veliko pisalo, je armada to ignorirala, kvečjemu se je branila z obtožbami svojih kritikov. če se zdaj postavimo v vlogo generala po bitki, lahko rečemo, da je bilo to, kar se je zgodilo, edino mogoče. Vendar še vseeno ostaja odprto vprašanje: "So vojaški vrhovi vedeli, kaj se je dejansko dogajalo?" So bili res presenečeni, ali so pričakovali odpor slovenskega prebivalstva, so vedeli, da bo armada razpadla na nacionalni osnovi, ker so vojaki svoja patriotska čustva gojili bolj do lastnega naroda kot do Jugoslavije? Ali pa je bilo vse skupaj samo del načrta, ki ga mi ne poznamo?

¹ Po vojni je bil delež slovenskih oficirjev visok, toda čez leta se je začel zmanjševati. Leta 1990 je bilo med generali 12,4%, med majorji 2,5% med nižjimi starešinami 2,2% Slovencev. Janez Janša piše, da so vsaj med generali nacionalno razmerje ohranjali umetno, kar pa je lahko pomenilo, da so pri povišanju bolj upoštevali nacionalni izvor kot strokovne kriterije.

² Janez Janša je v enem od člankov v Mladini, zbranih v knjigi Na svoji strani (Janša, 1991), kritiziral zakon iz leta 1984, ki ni več dopuščal možnosti odsluženja vojske po končanem študiju. Zaradi tega je drastično upadlo število strokovnjakov, ki so jih prej lahko določili za opravljanje strokovnih nalog (npr. zdravniki, tehniki, inženirji računalništva).

³ Naj pripomnim, da tak sistem poveljevanja ni bil nikakršna posebna značilnost v JLA, ampak velja v vseh vojskah.

⁴ Tudi teh dejstev ne moremo pripisati le inovativnosti JLA, ampak tovrsten psihološki pritisk izvajajo v vseh vojskah.

⁵ Naj pripomnim, da tak sistem poveljevanja ni bil nikakršna posebna značilnost v JLA, ampak velja v vseh vojskah.

⁶ Tudi teh dejstev ne moremo pripisati le inovativnosti JLA, ampak tovrsten psihološki pritisk izvajajo v vseh vojskah.

SLOVARČEK VOJAŠKIH IZRAZOV

BEZBEDNJAK - oficir vojaške varnostno obveščevalne službe, ki je skrbel za politično in moralno neoporečnost vojakov in oficirjev

BICIKL - spečemu vojaku se med prste na nogah zatlači papir ali kosme vate, nato se mu med prsti prižge ogenj

BROJITI SITNO - pomeni, da ima vojak še malo dni do konca roka

CIFRA - število dni, ki jih mora vojak še odslužiti; v kontekstu: "koja si cifra danas?" odgovor: "Danas putujem za Zagreb" pomeni, da ima vojak še 41 dni do konca, "Džejms Bond" pomeni še sedem dni

CINKAROS - tisti, ki ovaja sovojake nadrejenim

ČATO - četni evidentičar; navaden vojak, ki je opravljal nekatera administrativna dela (vodil sezname dežurstev, popisal posteljnino pri pranju, razdeljeval pošto, žepnino ipd.)

ČEBOVANJE - vojaka-žrtev se pokrije z odejo čez glavo, nato ga vsi tepejo

DEŽURNI - vojak ali oficir, ki določen čas odgovarja za red v določeni enoti (po PS obstaja 24 različnih dežurnih)

DŽOMBA - star vojak, vojak starejše klase

DŽOMBOMETER - koledarček, na katerem si vojak vsak dan prekrži pretekli dan in s tem meri oddaljenost odhoda domov

ESEMBEJAC - vojak v uniformi sivo maslinaste boje (olivno zelene barve), take uniforme je nosila kopenska vojska

GRADSKA DOZVOLA - dovoljenje za izhod v mesto

GRADSKA UNIFORMA - "ta boljša" uniforma, ki so jo vojaki oblekli za izhod v mesto in ob slovesnostih

GUŠTER ali FAZAN - mlad vojak, vojak novejše klase

HVATATI KRIVINE - čim bolj zvito se izogibati dolžnostim

IZLAZ - izhod iz kroga kasarne

KAPIJA - vratarница, vhod v vojašnico

KASARNA - vojašnica

KITARA - isto kot bicikl, le da gre za prste na rokah

KLASA - vsi vojaki, ki so v vojsko prišli istočasno, klase so imele imena po mesecih, npr. oktobarska klasa, majska klasa

KRUG KASARNE - zemljišče, ki spada h kasarni, navadno obdano z ograjo

NAGRADNO (ODSUSTVO) - dopust, ki ga je vojak zaslužil, če se je posebno izkazal pri opravljanju nalog, tudi če se je udeležil krvodajalske akcije

NOČENJE - dovoljenje za prenočitev zunaj kasarne ob obisku svojcev

OBUKA - usposabljanje, časovno so to prvi trije ali prvih šest mesecev služenja

PLAVAC - vojak v modri uniformi; nosili so jih v letalskih enotah in enotah protizračne obrambe

POSETA - obisk

PREKO ŽICE - odhod v mesto brez dovoljenja

PREKOMANDA - premestitev v drugo vojašnico (praviloma v drugem kraju) po končanem usposabljanju; premeščeni so bili tisti, ki so "obuko" opravili v vojašnicah, ki so bile rekrutni centri

PROVOKATOR - vojak, ki so ga pridobili za to vlogo oficirji in se je s sovojaki pogovarjal o politiki, nato pa o tem poročal oficirjem

REDARSTVO - zadolžitev, praviloma enodnevna, za čiščenje določenega objekta

REDOVNO (ODSUSTVO) - redni dopust; vsakemu vojaku je pripadalo 18 dni rednega dopusta in en vikend

SKINITI SE - dokončno oditi iz vojske

SKRAČENJE - skrajšanje roka služenja

STACIONAR - bolnišnica ali ambulanta v sklopu kasarne

TARZAN - spečemu vojaku se dlake po prsih namoči s kakšno gorljivo snovjo (npr. z Brionom - najcenejšo vodico za po britju) in zažge

UVLACITI SE - s svojimi dejanji čim bolj ugajati nadrejenim in od tega pričakovati osebne koristi

UZBUNA - preplah in poziv k orožju

VIKEND - dovoljenje za bivanje zunaj vojašnice za cel konec tedna

VOJNIČKI KLUB - prostor, ki je bil namenjen preživljanju prostega časa vojakov, kjer so brali časopise, igrali šah ipd.

ZAKLETVA - slovesna zaprisega armadi

ZEMLJAK - vojak iz iste republike

LITERATURA

- Avšič Jaka (1970):** Nekatera odprta vprašanja vseljudske obrambe, Teorija in praksa št. 8-9, Ljubljana
- Bebler Anton (1992):** Jugoslovanska ljudska armada in razpad Jugoslavije v: Razpotja nacionalne varnosti: Obramboslovne raziskave v Sloveniji; sestavek, FDV, Ljubljana
- Bunta Stjepan (1970):** Zakaj slab odziv v vojaške šole in akademije?, Teorija in praksa št. 5, Ljubljana
- Cijan Štefan (1971):** Objavljanje zakonov v jezikih narodov in narodnosti, Teorija in praksa št. 6-7, Ljubljana
- Hren Marko (1989):** Svoboda misli je sicer vsem zagotovljena, kar pa še ne pomeni, da je izražanje te misli tudi vedno dovoljeno v: Kompendij za bivše in bodoče politike (ur. Bojana Leskovar), ČKZ, Ljubljana
- Janša Janez (1988):** Na svoji strani, ČKZ, Ljubljana
- Kocić Dragiša (1971):** Polemike o odnosih v JLA, Teorija in praksa št. 3, Ljubljana
- Kotnik Stane (1970):** Polemika o stanju in razmerah v JLA, Teorija in praksa št. 12, Ljubljana
- Likar Dušan F. (1971):** Reformni premiki v armadni organizaciji in njeni dejavnosti, Teorija in praksa št. 8-9, Ljubljana
- Makarovič Jan in sodelavci (1986):** Slovenci in vojaško obrambni in obramboslovni poklici, raziskovalno poročilo, RI FSPN, Ljubljana
- Pravilo službe oružanih snaga:** Savezni sekretariat za narodnu odbranu, biblioteka Pravila i udžbenici, Vojna štamparija, Beograd, 1985
- Roter Zdenko (1988):** Slovenci in vojaštvo: Ali obstaja v Sloveniji protiarmačno razpoloženje?, Nova revija št. 80, Ljubljana
- Rugelj Janez (1970):** Še enkrat: zakaj slab odziv v vojaške šole in akademije?, Teorija in praksa št. 10, Ljubljana
- Rugelj Janez (1971):** "Polemika o razmerah v JLA - še enkrat", Teorija in praksa št. 1, Ljubljana
- Slovenski utrip:** Rezultati raziskav slovenskega javnega mnenja 1988-1989, FSPN, Ljubljana, 1989
- Slovensko javno mnenje:** Pregled in primerjava rezultatov raziskav SJM 1968-1988, raziskovalno poročilo, RI FSPN, Ljubljana, 1988
- Statut ZKJ:** Komunist, Ljubljana, 1986
- Švajncer Janez (1992):** Vojna in vojaška zgodovina Slovencev, Ljubljana, Prešernova družba
- Timotić Milorad V. (1970):** Raziskovanje javnega mnenja v JLA, Teorija in praksa št. 8-9, Ljubljana
- Ustava SFRJ 1964**
- Ustava SFRJ 1974**
- Zakon o služenju v oboroženih silah 1986**
- Vojna v Sloveniji: (zbornik)** Od napadov na JLA do zmage nad JLA, Mednarodno tiskovno središče, Ljubljana, 1991
- Vukičević Voja (1970):** Kulturno življenje v Jugoslovanski ljudski armadi, Teorija in praksa št. 5, Ljubljana
- Vukičević Voja (1971):** Koherentnost narodnih kultur v kulturnem življenju JLA, Teorija in praksa št. 5, Ljubljana

Sašo Gazdić

VOJAŠKI DRUŽBENI PODSISTEM IN ENOTNOST SLOVENSKE DRUŽBE

VOJNA KOT INTEGRATOR ČASA

Zgodovine kakor da ni več. Če pa že je, je podobna strgani ogrlici iz umetnih kamnov. Kristalizirani drobci zgodovine so se s pretrgane nitke linearnega časa usuli v medijski prostor, od koder se brez pravega reda leskečejo z umetnim sijajem. Prav nič nenavadnega ni, če nam časopis, ki ga prebiramo iz dolgočasje na eni strani priporoča prehranjevalne navade egipčanskih vladarjev, že na naslednji pa nas napeljuje na to, da vsakodnevno sedenje za volanom primerjamo z udobjem v vesoljskih plovilih prihodnosti.

Med ljudmi, ki se kar najbolj trudijo, da bi njihove vizije preteklosti in prihodnosti prišle v medije, so tudi politiki. Če medijskega omrežja ne bi poskušali čim bolj natrpati z zapeljivo shrljivimi kristali vojn, z edinimi podobami, ki zares osmišljajo politiko, bi utegnil njihov poklic prav kmalu postati odveč. Kaže pa, da ima grozljivost vojne magično privlačno moč, da povsod, kjerkoli se zasvetlika, priklene nase medijsko pozornost.

Konzumiranje "vojn v medijih" je nasledek žrtvenih ritualov, ki gledalcem zagotavlja identiteto. Vojna je Duh, ki se hrani s človeškimi življenji in ki vse kristalčke zgodovine zopet naniza na smiselno ogrlico časa. Toda: Ali je vojna, ki se v istem hipu, ko se dogaja, preseli v medijsko podobo, še vedno dogodek, ob katerem se odprejo premisleki o preteklosti, prihodnosti in smislu bivanja? Mar ni vojna danes le še poročilo o politični nesreči, podobno kot poročilo o razlitju tankerja nafte v morje? Popolnoma brez smisla!

Elektronski mediji ne proizvajajo metafor, temveč fascinirajo. Kljub temu pa vojne ni mogoče ustvariti brez magičnega zaklinjanja, ki mobilizira neizmerne energije. Čeprav je brez smisla in namena, jo še vedno obudi ali prepreči edinole beseda. Beseda, zapisana v zakon, časopis ali knjigo. Beseda, ki jo elektronski zaslon medijev spremeni v dogodek.

Morda pa je vojna le še postopek družbene reciklaže. žrtveni ritual, ki je izgubil vso auro svetosti. In če je tako, potem je tudi ves proces zaklinjanja, vsega besednega čaranja, ki vedno znova oživlja vojno, moč opazovati na zaslonu hladne teorije. Si upaš staviti, da bo sploščena in zbanalizirana čarovnija izgubila svojo moč?

SISTEMSKA TEORIJA O DRUŽBI

Najbolj umetna od vseh teorij, ki jih je proizvedla (vojaška!) znanost, se imenuje sistemska teorija. Možnost sistemske teorije o družbi, da smisel obravnava kot nekaj proizvedenega, torej do skrajnosti profanega, me je navedla k poskusu, da iz usedlin, ki so se nabrale po raznih arhivih in dokumentacijah časopisnih hiš, aktivističnih organizacij in knjižnic, zberem drobce zgodovine, ki so se že malce ulegli in strdili. To kar se je uleglo, so namreč dogodki, ki jih sistemska teorija šteje za osnovne elemente družbenega diferenciranja, ki ustvarja vedno nove družbene meje. V upanju, da bom iz besed in stavkov, ki so inicirali nastanek avtonomne slovenske vojske in njen konflikt z Jugo-

slovansko ljudsko armado, razbral na kakšen način se proizvaja smisel vojne (da bi videl, ali je, morebiti, razgradljiv), sem jih razvrstil v skladu s pravili systemske teorije.

Ko sem iz zbranega in urejenega gradiva razbral, kako so se v jugoslovanski družbi pojavili avtonomni pod sistemi, ki niso upoštevali avtoritarne pozicije političnega podsistema, kako so restrukturirali svoje okolje in kako so proizvedli pogoje za nadaljnji obstoj še bolj diferenciranega sistema, pa seveda nisem našel nobenega Smisla, ampak le množico nasprotujočih in celo izključujočih si smislov. S tem se je potrdila domneva systemske teorije, da se enotnost družbe (danes je o družbi bolje govoriti kot o nečem planetarnem kakor pa o posameznih državah) izraža le še skozi oblike systemske diferenciacije. To me je navsezadnje pripeljalo do sklepa, da se, v kolikor se enotnost globalne družbe organizira politično, njen avtopoezis kaže ravno v množici lokalnih vojn, ki nimajo nobenega končnega smisla.

Tak odgovor je v nasprotju z normativnim. Vendar pomaga razložiti, kako sistem nove, neobvladljive oblike neenakosti (asimetrije) eliminira ali pa/in jih vzpostavi za izhodišče diferenciacije. Konkretno: Na primeru razpada Jugoslavije lahko systemska teorija pokaže, kako je politični družbeni pod sistem (s semantiko komunistične kozmologije) poskusil nove oblike strukturalne kompleksnosti najprej usmeriti nazaj v sistem in potem, ko mu to ni uspelo, še eliminirati, ter kako je s tem sprožil notranjo diferenciacijo v slovenski družbi, kar je slednjo razmejilo od njenega okolja. Ob tem pa teorija zamolči, da je takšna - moderna - oblika diferenciacije v svojih osnovnih lastnostih identična predmodernim in arhaičnim ter zato neprimerna za reševanje postmoderne krize, s katero je soočeno človeštvo kot celota.

Kljub temu se mi zdi, da si je veljalo proces, ki je pripeljal do vojne v Jugoslaviji, podrobno ogledati. Prav tako kot Kafkov. Če ne zaradi drugega, potem zato, ker je iz njega jasno razvidno, kakšne stavke izgovarjajo rablji in kakšne žrtve. Prav razlikovanje med prvimi in drugimi je namreč to, kar kljub morebitni neizbežnosti eksekucije in njeni nesmiselnosti človeku vendarle omogoča uzreti smisel zgodbe..pa

PROCES DIFERENCIRANJA

ali

ZGODBA V JEZIKU SYSTEMSKE TEORIJE

Za osnovne elemente, ki predstavljajo mejnike v procesu družbene diferenciacije, smatra systemska teorija o družbi dogodke. Dogodki, ki zamejujejo posamezna poglavja zgodbe (ob katerih so se izoblikovali novi družbeni pod sistemi) so: 1) sprejetje odloka o ustanovitvi Štaba za splošni ljudski odpor Socialistične republike Slovenije, 2) ustanovitev mirovnega gibanja, 3) proces proti četverici, 4) volitve leta 1990, 5) junijska vojna leta 1991 in 6) odstavev Janeza Janše z mesta obrambnega ministra Republike Slovenije.

SEDEMDESETA LETA

ali

OBDOBJE, V KATEREM SE JE OBLIKOVALA STRUKTURA TERITORIALNE OBRAMBE

Takoj na začetku bi rad poudaril, da se je zanimanje za dogodke v zvezi s teritorialno obrambo (v nadaljevanju TO) iz sedemdesetih let pojavilo šele v procesu osamosvajanja Slovenije. Pred tem so bili, kot kaže, zgodovinsko relativno nepomembni, kar sklepam iz dejstva, da so navedeni podatki še

danes težko dostopni. O njih sem se poučil iz prispevka, ki ga je časopis Delo priobčil 13. julija 1991 (enega maloštevilnih člankov o TO, ki jih hrani dokumentacijski center časopisno-založniške hiše Delo, ki nekatere od navedenih datumov eksplicitno navaja) ter iz diplomske naloge z naslovom Mejniki vojaškega razvoja v zgodovini Slovenije (Vrečar, 1993), ki jo je leta 1993 izdelal študent obramboslovja. Kakšne resnejše analize teh dogodkov pa nisem našel niti v specializirani ustanovi, kakršna je knjižnica Obramboslovne katedre na Fakulteti za družbene vede. To smatram za dokaz, da do pred kratkim Slovenci TO niso obravnavali ločeno od jugoslovanskih Oboroženih sil in da so jo imeli za manj pomembno strukturo svojega vojaškega podsistema (o Jugoslovanski ljudski armadi - v nadaljevanju JLA - je namreč v slovenščini bistveno več literature). Simbolno sta TO od JLA ločila le drugačna kapa s ščitnikom in slovenski poveljevalni jezik, v katerem so se pripadniki TO učili "strojevo pravilo" (Delo, 5.10.1974). Uniforma je bila sicer enaka uniformam vojakov v JLA, v primerjavi s svečanimi uniformami poveljujočih komandirjev pa je bila vseeno videti sila neugledna. (Vrečar, 1993)

Ceprav se je pozneje v igri znašlo več datumov, je bil brž po vojni za rojstni dan TO proglašen 20. november 1968, ko je predsednik Izvršnega Sveta SRS Stane Kavčič podpisal odlok o ustanovitvi Štaba za splošni ljudski odpor (v nadaljevanju SLO) Socialistične republike Slovenije (v nadaljevanju SRS) (Slovenske novice, 13.7.1991). Prvi načelnik štaba je bil Bojan Polak-Stjenka.

Sam odlok pa, seveda, ni avtomatično vzpostavil tudi celotne institucionalne strukture TO. Vzpostavil je le izhodiščno točko za oblikovanje nove difference v vojaškem podsistemu jugoslovanske družbe, na podlagi katere se je pozneje ta struktura izoblikovala.

Bolj natančno je to razmejitev določil Zakon o SLO iz leta 1973. V njem piše: "Obseg in sestavo TO določa Predsedstvo SRS na predlog komandanta TO Slovenije" in še "Poveljevanje in pouk v štabih enotah in zavodih TO se izvajata v slovenskem jeziku". Ti zakonski določili sta TO že definirali kot element slovenske družbe, kar je sprožilo tudi prve konflikte med republiško politiko in vojaškimi organi JLA, vendar enotnost jugoslovanske družbe s tem še vedno ni bila ogrožena. Ohranjala jo je namreč semantika komunistične ideologije.

Dejanska vsebina spora pa je bila naslednja: Ker je bil Zvezni sekretariat za ljudsko obrambo (v nadaljevanju LO) šele naknadno seznanjen z uvozom orožja za potrebe TO, je bil leta 1974 (ob politični eliminaciji Staneta Kavčiča) z mesta načelnika TO odstavljen Bojan Polak-Stjenka, na mesto poveljnika TO pa imenovan Rudolf Hribernik-Svarun.

Istega leta je pristojnosti TO določila tudi nova Ustava SFRJ, iz katere je jasno razvidno, na kakšen način je jugoslovanski vojaški podsistem ohranjal svojo enotnost. V njej je jasno navedeno, da "Oborožene sile SFRJ tvorijo celoto in jih sestavlja JLA (...) in teritorialna obramba". Zagotavljal jo je torej z razvojem notranje kompleksnosti. Določila, da se v delih Jugoslavije uporabljajo jeziki narodov in narodnosti in da imajo občine, avtonomne pokrajine in republike pravico in dolžnost voditi teritorialno obrambo, pa niso bila v nikakršnem nasprotju s temi prizadevanji, saj so bila "v skladu s sistemom ljudske obrambe", ki je temeljil na marksistični kozmologiji. Kot taka se lahko kažejo šele iz današnje perspektive.

Sprememb, ki so v sedemdesetih letih izoblikovale kolikor toliko razpoznavno strukturo slovenske TO, pa s tem še ni bilo konec. Ena se je zgodila leta 1976, ko se je Glavni štab SRS za SLO preimenoval v Republiški štab za

teritorialno obrambo (kar je bilo v veljavi do začetka leta 1995) in ko je namesto conskih dobila pokrajinske štabe, druga pa leta 1980, ko je zvezni sekretar za LO izdal ukaz, da je treba prenehati s formiranjem velikih enot TO. Približno takšno strukturo je TO ohranila vse do volitev 1990.

OSEMDESETA LETA

ali

OBDOBJE INSTITUCIONALIZACIJE AVTONOMNIH POBUD

A) O POLOŽAJU TO. V osemdesetih letih je z uporabo vojaškega podsistema politični sistem Socialistične federativne Republike Jugoslavije (v nadaljevanju SFRJ) sprožil številne reakcije v civilni družbi. Naj omenim le nekaj tistih iz Slovenije, ki so pomembne z vidika te raziskave, torej v zvezi z nastankom mirovnega gibanja: demonstracije proti vojaški paradi v Beogradu, Mladinino pisanje zoper gradnjo razkošne vile generala Mamule v Opatiji, gladovna stavka pripadnikov Mednarodne radikalne stranke v znak podpore obsojenim pripadnikom Jehovih prič, ki so zavrnili urjenje v JLA, pobuda za ukinitvev predmeta SLO in DS v Dolah itd.

Vsi ti in še nekateri drugi dogodki so prispevali k "udomačitvi" protivojaškega razpoloženja v Sloveniji. V analizi tega obdobja pa se osredotočam zgolj na komunikacijo med JLA in mirovnim gibanjem, in sicer zato, ker ta najbolj nazorno ponazarja, kako so se začele oblikovati nove meje med političnim, kulturnimi in societalnimi podsistemi jugoslovanske družbe, ki so privedli do avtonomije slovenske družbe.

Kljub temu ne bi bilo prav, če bi pozabil omeniti kaj se je ta čas dogajalo s TO Slovenije. V časopisih se o njej ni veliko pisalo. O tem, da se njena (politična) vloga v okvirih političnega sistema SFRJ in v strukturi OS ni bistveno spremenila, priča že dejstvo, da je (poleg specializirane revije Naša obramba) o njej še največ pisal časopis Komunist. že bolj jasna pa ta njena vloga postane v luči izjav komandanta TO, generalmajorja Miha Petriča, ki jih je dal v intervjuju za omenjeni časopis. Tako je leta 1981 izjavil, da je TO branik varnosti in samoupravnega razvoja, še posebej pa je ob tem poudaril vlogo političnega dela in podružbljanja obrambe. (Danes bi temu rekli: militarizacije družbe, op. S.G.). Leto pozneje je to vizijo še izostril: "Bistvo koncepta SLO in DS, s tem pa tudi TO, je v tem, da se naša družbena skupnost opira na socialistično zavest in samoupravno vlogo človeka". (Komunist, 17.12.1982)

Izjava je, seveda, v popolnem skladu z zakonom o SLO in DS iz leta 1982, kjer sta ti opredeljeni kot "vsebina in oblika varnostne organiziranosti socialistične samoupravne družbe". Naloga TO je bila torej še naprej nespremenjena, se pravi v tem, da je branila socialistično obliko družbene organizacije. Po tem zakonu so delavni ljudje in občani sodelovali v TO tudi zato, da "sami ali v sodelovanju s pristojnimi državnimi organi odkrivajo in preprečujejo sovražne ali družbeno škodljive pojave in dejanja".

O uporabi TO so, po tem zakonu, odločali Komiteji za SLO in DS, ki so jih vodili predsedniki, "praviloma sekretarji osnovne organizacije oziroma predsedniki komiteja oziroma sekretarji predsedstva Zveze komunistov". Na podlagi njihove ocene je predsedstvo SRS lahko izdalo ukaz za izvedbo mobilizacije, izjemoma pa je to lahko storilo tudi v skladu z odlokom predsedstva SFRJ. Komandanta TO je predlagalo Predsedstvo SRS, načrt materialnih nabav pa IS SRS. Tudi poveljevanje in pouk sta se še vedno izvajala v slovenskem jeziku. Kdor še ni dal slovesne zaveze jo je dal ob vstopu v TO. Ta se je glasila:

“Jaz (ime in priimek) slovesno prisegam, da bom branil neodvisnost, ustavno ureditev, nedotakljivost in celovitost SFRJ ter varoval in razvijal bratstvo in enotnost naših narodov in narodnosti. Vselej bom vestno in disciplinirano izpolnjeval obveznosti in dolžnosti branilca svoje socialistične samoupravne domovine in bom pripravljen bojevati se za njeno svobodo in čast, ne da bi mi bilo žal žrtvovati tudi svoje življenje”

Vojaki in gojenci so prisegli ustno, nižji oficirji, oficirji in vojaški uslužbenci pa tudi pisno (Zakon o službi v oboroženih silah, Uradni List SFRJ, 15.2.1985) V izrednih razmerah je bil komandant TO odgovoren Predsedstvu SRS in Komiteju za SLO in DS SRS. V stalni sestavi TO pa so lahko služile tudi civilne osebe, ki so imele pravico nositi uniformo in strelno orožje. (Vse navedbe - razen prisege - so iz Zakona o SLO in DS, Uradni List SRS, 11.10.1982)

Kljub razmeroma majhnemu številu časopisnih člankov na temo TO iz tega obdobja pa je njihova vsebina zgovorna. Dokumentacija Dela hrani krajšo notico iz leta 1984 o pobudah RK ZSMS, da bi se TO bolje opremila. To pa “seveda ne pomeni, so poudarili (mladinci, op. S.G.), da nasprotujemo krepitvi JLA (Delo, 11.12.1984). Kaj se je dogajalo v TO je možno sklepati iz občasnih poročil o tem, da je imela TO težave z nizkim odstotkom članov ZK v svojih vrstah (Dnevnik, 14.4.1981) in z nizko izobrazbeno strukturo, zaradi česar je bilo podeljenih tudi več štipendij za študij obramboslovja (priloga Skupščinskega poročevalca; Razvoj TO SRS v obdobju 1981-1984, 25.6.1985) Starostno in spolno strukturo pa so sestavljalci poročila ocenili za ugodno. žensk je bilo v TO 19%, večinoma v strukturi civilnih oseb.

Se posebno zanimivo pa se mi zdi poročilo o pogovoru v Pekrah, kjer je leta 1986 Janez Švajncer izrazil željo, da bi na RTV in v tisku več pozornosti posvetili bodočim aktivnostim teritorialne obrambe, saj to pozitivno vpliva na njihovo delo (Delo, 17.12.1986). Ta novička je presenetljivo preroška.

Kljub omenjenim “težavicam” bi težko ocenil, da se je v strukturi TO ali v zvezi z njo v osemdesetih letih pripetilo kaj pomembnega. Edino omembe vredno spremembo, ki se bo zgodila v prihodnje, nakazuje govor Predsednika Predsedstva SRS Janeza Stanovnika. Ta je leta 1988 ob imenovanju novega poveljnika TO Slovenije generalmajorja Ivana Hočevarja dejal: “da se bo TO (...) razvijala v moderno in učinkovito teritorialno vojsko”.

B) O VLOGI MIROVNEGA GIBANJA. V osemdesetih letih so različni družbeni podsistemi jugoslovanske družbe kot reakcijo na informacije iz vojaškega podsistema začeli proizvajati lastne protiinformacije (pobude), ki jih politični sistem ni uspel predelati, kar je sprožilo proces oblikovanja novih meja. Ko so se v različnih kulturnih podsistemih pojavile možnosti za **javno artikuliranje** politično nesprejemljivih pobud in zahtev, se je začel proces oblikovanja **kon-senzualnih odločitev v nacionalnih jezikih**.

Razmerja med političnimi in kulturnimi podsistemi so bila bolj kot od stopnje razvitosti medijev odvisna od medijske politike v posameznih jugoslovanskih okoljih. Eden izmed predpogojev politične modernizacije - primerna stopnja razvitosti tehnologije komuniciranja - je bil namreč izpolnjen v vseh jezikovnih okoljih, zato je bila odločitev, ali bodo avtonomne pobude v medijski prostor spuščene ali ne, odvisna predvsem od politične volje. V Sloveniji so svoj prostor za artikulacijo našle predvsem v revijalnem tisku. Ker so kulturni podsistemi v jugoslovanski družbi opravljali tudi nekatere politične funkcije, se je avtopoetično definiranje novih meja začelo predvsem v strokovnih in tistih revijah, ki niso bile podrejene neposredni transmisiji Zveze komunistov. (Nova Revija, Časopis za kritiko znanosti, Revija 2000, Mladina, Tribuna...)

Komunikacija o vprašanjih vojske, ki se je iz omenjenih medijev selila najprej v časopisje, nato pa še v elektronske medije, ponazarja kako se je avtonomija slovenske družbe začela oblikovati v komunikaciji med njenim societalnim in kulturnim podsistemom. Ker je bila vojska privilegirani in reprezentativni subjekt jugoslovanskega političnega sistema (ta pa celotne jugoslovanske družbe), nam analiza pobud, mnenj in poročil v medijih, ki so bili z vojaške strani sprejeta kot nesprejemljiva, ter sočasna analiza njihove institucionalizacije, pokaže tudi, kako se je v osemdesetih letih oblikovala meja med političnim in civilnim. Še bolj natančno: hkrati z analizo protivojaških pobud lahko spremljamo tudi proces nastajanja institucij, ki so odločilno vplivale na oblikovanje avtonomne societalne skupnosti. Pobude Janeza Janše in strukture, ki so njegovim pobudam nudile institucionalno kritje (in ki so osrednji predmet naslednjega dela raziskave), gre torej meriti v tem kontekstu.

Janševe prve pobude glede vojske so se v medijskem prostoru pojavile leta 1983. Analize, mnenja, pobude in celo akcije, ki so bile usmerjene k selekciji nekaterih vojaških funkcij v družbi, so se seveda v različnih ezoteričnih enklavah pojavljale že prej. Primera s skrajnih polov te lestvice iniciativ sta recimo: raziskava dr. Antona Beblerja, ki je pod naslovom "Družbenopolitična vprašanja LO" za Raziskovalni inštitut Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo izdelal študijo o razoroževanju (Bebler, 1979) in trošenje letakov, ki jih je leta 1978 natisnila skupina študentov, na katerem je pisalo:

"Vojna je zločin proti človeštvu. Zato izjavljam, da ne bom sodeloval/a in z ničemer podpiral/a priprav na katerokoli vojno". (Bakše & Leskovar, 1989, 47)

Vendar so jim dotlej politične strukture preprečevale dostop v medijski prostor. Leta 1983 pa je v glasilu Republiške Konference Zveze socialistične mladine Slovenije (v nadaljevanju RK ZSMS) Mladini Janez Janša začel objavljati svoja razmišljanja o vojski in obrambnem sistemu. Ti prispevki v osnovi niso bili naperjeni proti vojski ali vladajoči ideologiji, saj se je zavzemal za njeno večjo učinkovitost in podružbljanje (Mladina št. 8, 1983), zato ni čudno, da jih je v začetku absorbiral tudi politični podsistem. Celo uradno glasilo starešin in vojakov Ljubljanskega armadnega območja Naša vojska, ki je priobčilo zamisli, ki jih je Janša izrazil na problemski konferenci ZSMS o podružbljanju varnosti in obrambe, jih je ocenilo pozitivno (Mladina št. 16, 1984). Kljub temu so se nanj negativno odzvali nekateri vplivni predstavniki vojske, kar je bilo v tedanjem političnem sistemu dovoljšen razlog za (politično) eliminacijo. General Terzić je v skladu s hierarhično strukturo jugoslovanske družbe menil, da ZSMS kot strukturno podrejen element političnega sistema ne sme vplivati na spremembe v JLA. (Mladina št. 15, 1984) Kvečjemu obratno.

V letih 1983/84 je bila zato, da bi si prizadevanja za zmanjšanje vojaškega vpliva na civilno sfero družbe vendarle utrla pot v politični sistem, pri RK ZSMS formalno ustanovljena Delovna skupina za mirovna gibanja. V njenem institucionalnem okviru so se znašle tudi Janševe pobude. Institucionalna zaslomba na eni in nasprotovanje na katerega so pobude naletele z druge strani, pa sta Janšo pripravila do tega, da je svoja razmišljanja zradikaliziral. Tako je leta 1984 za Mladino napisal, da je "Vsako resnično mirovno gibanje, gibanje proti lastni politični oblasti" in, da je "boj za mir v resnici boj za odpravo oblasti" (Mladina št.21, 1984).

Mirovnemu gibanju je torej uspelo vzpostaviti družbeno nišo, v kateri so preživela tudi mnenja, ki so se politiki postavljala po robu. Zato institucionalizacijo mirovnega gibanja štejem za enega izmed zametkov nove meje med političnim in societalnim.

Leta 1985 je bilo gibanje že dovolj močno, da je izdalo svoj bilten (marec 1985), na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo organiziralo okroglo mizo z naslovom Nevarnost pacifizma (2.4.1985) in za 33. številko Mladine pripravilo posebno prilogo z naslovom Ugovor vesti in civilna služba. Slednje je vzpodbudilo javno razpravo. Ker je bila pobuda za zakonsko priznanje ugovora vesti in civilno služenje vojaškega roka "eno najbolj ambiciozno in dosledno izvedenih pobud Neodvisnih družbenih gibanj v Sloveniji" (ZSMS je medtem tudi drugim proti- in nepolitičnim oblikam združevanja ponudilo svoj dežnik pod imenom NDG, op. S.G.), "predstavlja dobro ilustracijo možnosti avtonomnih pobud nastalih v javnosti znotraj podpornega političnega sistema jugoslovanskega socializma". (Tomc, 1987, 264)

Vprašanje o spoštovanju človekove vesti je vzpostavilo os, okoli katere se je začela odvijati razprava o individualizmu, človekovih pravicah in modernizaciji. V semantiki tega diskurza pa se je pozneje dokončno izoblikovala tudi avtonomija kulturnega podsistema slovenske družbe.

Reakcija Predsedstva SFRJ je bila razmeroma hitra. 11.decembra 1985 je dopustilo možnost, da se osebe, ki odklanjajo sprejem orožja, ne kaznujejo ponovno, temveč se jih pri naslednjem vpoklicu razporedi na dolžnost v JLA brez orožja. Sklep je začel veljati avgusta 1986. (Bakše & Leskovar, 1989, 50)

Mirovniki pa s takšno rešitvijo niso bili zadovoljni. Zato so se potrudili, da je RK ZSMS 27.oktobra 1986 njihovo pobudo tudi formalno sprejela kot svojo. Že 24.decembra 1986 pa je bila zavrnjena na vseh političnih ravneh v državi (Tomc, 1987, 275). Edini razlog za zavrnitev je bil v tem, da pobuda ni spoštovala hierarhične strukture političnega sistema v katerem se je porodila, ne pa v strokovnih ali celo zdravorazumskih argumentih. To potrjujeta tako argument Komisije Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (v nadaljevanju CK ZKS), ki je ugotovil, da pojma "ugovor vesti" in "civilno služenje" izvirata iz Zahodne Evrope (Bakše & Leskovar, 1989, 52), in argument komisije CK ZK Jugoslavije za SLO in DS, ki je ugotovil, da je pobuda protiustavna, ker ni usklajena z "načeli našega vojskovanja" (Tomc, 1987, 275). Zato bi morala biti odstranjena iz javnega obtoka.

Vendar so se v tem času mirovne pobude že do te mere povezale z drugimi pobudami avtonomnih skupin v slovenskem družbenem prostoru, da politika njihovega kroženja v javnosti ni mogla preprečiti. Tako je, denimo, februarja 1986 Medškofovska komisija za pravičnost in mir zahtevo za spoštovanje ugovora vesti uvrstila med temeljne točke svojega programa, zagovarjale pa so jo tudi feministične, duhovne, skupine homoseksualcev itd.

Za namen posveta o NDG, ki ga je pripravila RK ZSMS, so mirovniki leta 1986 izdali tudi publikacijo z naslovom "Hladni mir in druge vroče teme". V njej – pa tudi na drugih mestih, npr. Časopis za kritiko znanosti št.91/92, Mednarodni mirovni bilten, jesen 1986 – je Janša izpostavil problem jezika v JLA. Zahteval je bistveno prilagoditev vojaškega podsistema na kulturne spremembe. S tem dejanjem so nekatere pobude, ki so pred to intervencijo komajda presegale prostor intimnega, začele zadevati cele kulturne (jezikovne) skupnosti. In šele na tej podlagi so Janševe zahteve po Alternativnem varnostnem konceptu postale **nacionalno legitimne**. Naj jih naštejemo nekaj: nadzor civilne družbe nad oboroženimi silami, nacionalna enakopravnost v oboroženih silah, depolitizacija in demokratizacija oboroženih sil, priznavanje ugovora vesti in skrajšanje vojaškega roka (Janša, 1988, 174).

Leta 1987 je postala nujnost prilagoditve političnega sistema na družbene spremembe neizbežna. Začela se je razprava o ustavnih spremembah. Janša je kot izvedenec za odnose med vojaško in civilno sfero družbe napisal tudi

prispevek za številko Nove Revije, v kateri so neodvisni slovenski intelektualci poskusili inducirati vizijo ustavnih sprememb, ki ne bi bila obremenjena z vladajočo ideologijo. Ker so mirovne pobude s tem dobile močne politične konotacije, so začeli nekateri pripadniki mirovnega gibanja opozarjati, da je mirovno gibanje s tem, ko se je popolnoma prepustilo zgolj reagiranju na poteze države, zapadlo v politično logiko razmišljanja, ki je gibanju nasprotna – o tem je govoril Tomaž Mastnak – (glej v Bakše & Leskovar, 1989, 64), in da se je ob pobudah izoblikovana avtonomija gibanja v fazah mobilizacije in realizacije začela razblinjati (Tomc, 1987, 279).

Pritiski gibanja na vojaški podsistem pa so v resnici krepili, namesto da bi slabili vlogo slednjega v političnem. Primer mirovništva dobro ilustrira politične načine instrumentalizacije civilnega in sicer na dveh ravneh. Prvo obliko ilustrira instrumentalizacija mirovnih pobud od RK ZSMS, ki jih je "vzel kot vlečnega konja s tem, da zanj ni skrbel več kot toliko, da ga je branil pred zakolom" (Bakše & Leskovar, 1989, 65). Drugi kompleksnejši vidik instrumentalizacije pa predstavlja medijska komunikacija med Janšo in predstavniki vojske.

Janša, ki se je pred očitki, da se zavzema za oblikovanje republiških armad, branil na različne načine ("z vidika družbene vsebine ne vidim nobene razlike med JLA in SLA", "enakopravnost jezikov nima nič opraviti z bojem za oblast", "ne odobravam nobenega boja za oblast niti nobenega revolucionarnega nasilja" (Mladina, št.1, 1987), je nehotе pomagal vzdrževati podobo o potrebnosti in smiselnosti vojaške organizacije. Vloga notranjega sovražnika, ki jo je zaigral, ko je zagovarjal zahteve slovenske kulture, ga namreč ni postavila na okop med civilnim in političnim. Narobe! Njegove zahteve so postale politične. Čeprav takrat to morda še ni bilo očitno, je s svojimi nastopi vendarle že eliminiral vprašanje: "Ali Slovenci vidijo kake smiselne razloge za obstoj vojske ali ne?" in ga nadomestil z vprašanjem: "Ali je vojska lahko tudi slovenska ali ne?". Čeprav je zatrjeval, da se ne zavzema za republiško vojsko, je pomagal vzdrževati predstavo o njej (na nasprotni strani pa tudi strah pred njo) in jo nazadnje tudi institucionalizirati.

Ko so se torej leta 1987 mirovne in mnoge druge vsebinsko in akcijsko sicer silno heterogene vendar avtonomne skupine, ki so vzniknile v slovenskem družbenem prostoru, povezale v prizadevanju za modernizacijo in demokratizacijo političnega sistema, je slednji reagiral tako, da jih je okarakteriziral kot vojno napoved. Že v prejšnjih letih se je dalo v medijih zaslediti interpretacije, da se mirovno gibanje zavzema za razorožitev JLA iz sovražnih namenov (Pavič, Delo, 15.12.1986; Rušovec, Mladina št.8, 1986), februarja 1988 pa je Vojni svet pri Predsedstvu SFRJ izdal še poročilo, ki so ga priobčili vsi pomembnejši mediji, v katerem je ocena, da gre v Sloveniji za "usklajene in odprte napade, ki so začeli specialno in subverzivno vojno", postala uradna politična ocena. Kot dokaz so bili navedeni domala vsi članki, ki so jih spisali pripadniki mirovnega gibanja (Bakše & Leskovar, 1989, 58).

SDV je aretirala Janeza Janšo zaradi domnevnih napadov na JLA. To se je zgodilo 31. maja 1988 še pred koncem javne razprave o dopolnilih k zvezni in republiškim ustavam. SDV je Janšo kmalu predala vojaškemu organu, ki so ga postavili pred vojaško sodišče. Ko se je začelo sojenje Ivanu Borštnerju, Janezu Janši, Davidu Tasiću in Franciju Zavrlu, ki so bili obdolženi kraje vojaških dokumentov, je vojska izpolnila še zadnji pogoj, ki ga je Tomc leta 1987 (po Smelserju) povzel kot manjkajočega, da bi se konstituiralo zares avtonomno družbeno gibanje. S priprtem četverice in sojenjem je priskrbelo odločilni dogodek, ki je sprožil kolektivno akcijo.

OD 1988 DO 1990

ali

OBDOBJE OBLIKOVANJA NACIONALNEGA DRUŽBENEGA KONSENZA

Tudi v teh dveh letih se je pripetilo veliko dogodkov - od množičnih protestov pred vojaškim sodiščem na Roški ulici in kasarno poveljstva JLA v Ljubljani na Metelkovi ulici (kjer je bil zaprt Janša), do zborovanj na Kongresnem trgu (kjer je bila prebrana Majniška deklaracija) -, ki so bili za oblikovanje novih meja odločilnega pomena, pa jih v raziskavi ne obravnavam. Njihova podrobna obravnava bi gotovo pripomogla k razjasnitvi različnih psiho-socialnih motivov in strategij, a bi bila za obseg pričujoče raziskave preširoka. Poleg tega za sistemsko analizo procesa ni nujna. Tudi v TO Slovenije se v teh dveh letih ni zgodilo nič takega, kar bi bistveno vplivalo na potek dogodkov, ki jih opisujem. Naj omenim le to, da jo je slovenska javnost še vedno obravnavala kot jugoslovansko politično institucijo in se je zaradi tega vse bolj izogibala sodelovanja z njo. Izogibanje je bilo še posebno očitno v urbanih okoljih (glej Komunist, 8.1.1988, Pogovor s pomočnikom komandanta teritorialne obrambe za politično pravno delo Zdravkom Krvino).

Aretacija Janše in vojaški proces proti četverici sta torej vzpodbudila mobilizacijo javnosti, kar je pripeljalo do avtonomne reakcije slovenske societalne skupnosti. Formirala se je v skladu s kulturnimi zahtevami po spoštovanju človekove individualnosti, njegovih pravic in vesti. Kot odločilna simbolna dejavnika sta se vzpostavila jezik in institucija procesa. Obstoječi politični sistem se je branil na vojaškem sodišču in v srbskem jeziku - kar je definiralo mejo med kulturno in politično sfero - na stran obdolžencev pa se je kot organizirana sila postavil Odbor za varstvo človekovih pravic - kar je vzpostavilo mejo med politično in societalno sfero.

V neposredni komunikaciji, ki se je vzpostavila leta 1988 po aretaciji Janše med avtonomnim kulturnim in avtonomnim societalnim podsistemom slovenske družbe, se je, poleg novih meja, izoblikovala tudi nova oblika enotnosti. Informacije societalne skupnosti je proizvajal predvsem Odbor za varstvo človekovih pravic (v nadaljevanju Odbor) s svojimi številnimi akcijami, informacije kulturnega podsistema pa Nova Revija (v nadaljevanju NR) s svojimi poskusi, da bi se na njenih straneh izoblikovala konsenzualna odločitev o prihodni družbeni ureditvi. Neposredna komunikacija med tema institucijama je ponazorila **prehod iz stratificiranega v funkcionalni model družbene diferenciacije.**

Kakor se je Odboru s 70 000 individualnimi in 900 kolektivnimi podpisi uspelo legitimirati za osrednje gibalno in korektorja politike, je Nova Revija temu množičnemu gibanju uspelo ponuditi ustrezno teoretsko osmiselitev. V njej se je artikulirala široka paleta avtonomnih pobud in njihovih teoretskih refleksij, od katerih so bile mnoge sprejete in pozneje tudi institucionalizirane. Zato je v obdobju od Janševe aretacije do volitev leta 1990 bila najprimernejše mesto za analizo komunikacijskega procesa, v katerem se je oblikoval nov tip enotnosti, prav Nova Revija. Na njenih straneh je prišlo do semantičnega sistematiziranja tem, ki je omogočilo nadaljnjo funkcionalno diferenciacijo slovenske družbe.

Vojsko je Nova Revija obravnavala v kontekstu politične oblasti in njene legitimnosti. Smiselnosti vojaških institucij pa nobeno nasprotovanje ni postavilo pod vprašaj bolj kot tisto, ki ga je leta 1988 po Juretu Deteli povzela Spomenka Hribar. Ta je na enem od protestnih večerov v Društvu slovenski pisatelj dejal:

“Za svetovne procese demilitarizacije je (torej) nujno, da se formirajo skupnosti, ki pristanejo na vojaško premoč eventualnih agresorjev in so pripravljene zamenjati oboroženi upor proti napadalcem z nenasilnim uporom. Z uporom, v imenu katerega se raje pustimo ubiti, kakor, da bi sodelovali z napadalcem pri kakršnem koli nasilnem, izdajalskem ali zatiralskem dejanju” (S.Hribar, NR št.78/79, 1988, 1601-1602).

Takšno izrazito kulturno utemeljeno stališče ni bilo splošno sprejeto, zato ga vojski ni bilo težko ignorirati in svoje dejavnosti raje usmeriti proti tistim, ki so se odzvali na njene konstrukcije o kontrarevoluciji in specialni vojni. Takšna komunikacija je namreč smiselnost njenega obstoja potrjevala.

Iz raziskav Zdenka Roterja je izhajalo, da je JLA potrebovala ustrezne odzive na svoje konstrukte predvsem zato, da bi ohranila svoj privilegirani položaj. Njegova interpretacija meritev javnega mnenja, ki so jih opravili leta 1988, je namreč pričala, da večina Slovencev ne nasprotuje ne oboroženi sili JLA ne sistemu SLO, pač pa temu, da se (ta/ti) pojavlja(ta) kot samostojen, neodvisen, nadnacionalen in federalen politični faktor (Roter, NR št. 80, 1988, 1947-1953), zato je zaključil, da so se predstavniki JLA, namesto da bi se podredili korekturam civilne družbe, odločili za vsako ceno ohraniti na oblasti.

Nadalje je - zato, ker so slovenski organi pregona ravnali v skladu z razsodbami vojaških organov, ne pa v skladu z občo voljo slovenskega naroda in so Janšo maja 1989 odpeljali na prestajanje kazni - Tine Hribar zaključil, da oblast v Sloveniji ni slovenska (legitimna) oblast (T.Hribar, NR št.83-84, 1989, 586-587). Spomenka Hribar pa je k temu dodala, da so Slovenci okupirani v lastni deželi (S.Hribar NR št.85/86, 1989, 838-843). Februarja 1990 je France Bučar identificiral še glavni razlog za to, da je JLA svojo vlogo v vodenju države vsilila “z ozračjem militarizacije, določanjem zunanjih in notranjih sovražnikov, z zakonodajo, ki je odrazila posebne zahteve vojske in z načinom financiranja” (Bučar, NR št. 93/94, 1990, 230 -239). Po vseh navedenih analizah in sklepih o vojski res ni bilo več daleč do Bučarjevega sklepa, da vojska brani le še status quo, ki ji zagotavlja vlogo, kakršna pripada vojski v predmodernih družbah. Tako je NR, v skladu s svojimi kodi, informacije iz societalne skupnosti prevedla v jezik, ki ga je razumela tudi politika.

Marca 1990, tik pred prvimi večstrankarskimi volitvami v Sloveniji po drugi svetovni vojni, pa je Nova Revija izdala še tematsko številko z naslovom, “Samostojna Slovenija”, ki je, med drugim, odražala tudi konsenz o tem, da je politična modernizacija sistema, ki ga zastopa JLA, nemogoča in, da mora zato slovenski narod vzpostaviti lasten politični sistem. Odgovor na vprašanje, katere institucije bo Slovenija definirala kot elemente svojega političnega sistema, pa takrat še zdaleč ni bil na dlani. Glede vojske sta se v tej številki pojavili dve različni viziji prihodnosti. Janez Janša se je zavzel za takšno reformo JLA, ki bi slovenski politiki omogočila nadzor nad vsemi vojaškimi institucijami v Sloveniji (NR št. 95, 1990, 591-593), Marko Hren pa za njihovo konverzijo za civilne potrebe oziroma za njihovo ukinitvev (Hren, NR št. 95, 1990, 594-597).

Ob vprašanju o prihodnji vlogi vojske v slovenski družbi se je torej nakazala še ena razlika, ki je doslej še nisem obravnaval. **Razlika med slovenskim političnim in societalnim podsistemom, kamor se je po volitvah preneslo težišče komunikacije.**

Prvi jo je tematiziral Tomaž Mastnak, ki se je zavzel za jasno razmejitvev med logikama slovenske države in njene civilne družbe. Da bi se ločila od jugoslovanske države, bi se, po njegovem mnenju, Slovenija v procesu doseganja politične suverenosti morala ograditi od nasilja na katerem je temeljila prva.

Glede suverenosti Mastnak piše: "Sama nacionalna država (pa) ne zagotavlja ne popolne suverenosti ne demokracije. Slovenska država bo lahko suverena le tedaj (...), ko bo pluralistična civilna družba na slovenskem omejevala lastno državo kot suverena." "Zame je pomembnejše, da je državna oblast legitimna, kot da je preprosto slovenska." (NR št. 95, 1990, 456) In še: "Politika, ki prevladuje na Slovenskem - prizadevanje za vzpostavitev suverene nacionalne države - doslej ni vzpostavila mehanizmov, ki bi preprečevali njeno iztekanje v nacionalizacijo civilne družbe" (NR št. 95, 455).

Po volitvah (marca 1990) se je torej začela oblikovati nova ločnica. Oblikovanje te meje pa zopet najbolje ponazarja prav komunikacijski proces med vojaško strukturo, ki jo je politika definirala za svoj konstitutivni element in mirovnimi prizadevanji civilne sfere.

OD 9. MAJA 1990 DO 25. JUNIJA 1991

ali

OBDODBJE OBLIKOVANJA POLITIČNIH MEJA

V tem delu obravnavam notranjo diferenco, ki se je izoblikovala v komunikacijskem procesu med mirovnim gibanjem in vojsko. Kot glavna vira za analizo (medijskih) dogodkov, ki so jih proizvajale: JLA, TO in Gibanje za kulturo miru in nenasilja (v nadaljevanju GKMN), sem uporabil dokumentacijo ČZP Delo in dokumentacijo GKMN. V posebnem poglavju pa z analizo revije (Naša) Obramba skušam ponazoriti tudi (semantično) strategijo TO, ki je vojaškemu podsistemu zagotovila privilegiran politični položaj.

Poleg meje, ki jo je v osemdesetih letih med seboj in političnim sistemom SFRJ izoblikovala slovenska civilna družba, sta se torej po volitvah nakazali vsaj še dve novi - med političnima sistemoma RS in SFRJ ter med slovenskim societalnim in političnim podsistemom. Avtopoetična konstrukcija notranje kompleksnosti slovenske družbe se je dogajala v komunikaciji vojske in mirovnega gibanja o vprašanju demilitarizacije.

A) ANALIZA MEDIJSKIH DOGODKOV. Devetega. maja 1990 so v Skupščino Republike Slovenije, prvič po drugi svetovni vojni, sedli poslanci različnih strank, 16. maja pa sta bila imenovana Izvršni Svet Republike Slovenije in Predsedstvo Republike Slovenije. Janez Janša je postal Republiški sekretar za ljudsko obrambo. Sočasno, med 15. in 19. majem, je JLA iz skladišč večine enot in štabov TO Slovenije odpeljala orožje v vojašnice.

S tem(a) dogodkom(a) se je začelo oblikovanje novih razmejitev. Linijo bodoče notranje razmejitve v slovenski družbi je ponazorila polemika med Janezom Sodrznikom (poznejšim ljubljanskim sekretarjem za LO), ki se je pod svoj prispevek podpisal v imenu ZSMS-Liberalne stranke, in Stojanom Sorčanom, ki je na njegovo reakcijo odgovoril v imenu GKMN.

Pred volitvami sta se oba zavzemala za demilitarizacijo. Takoj po njih pa se je prvi, ki je vstopil v polje političnega, distanciral od pobude "Slovenija demilitarizirana dežela" in poudaril pomembnost obrambnega organiziranja za doseg slovenske suverenosti (Delo, 26.5.1990), drugi, ki je ostal v polju civilnega, pa je poudaril, da je vojska samo eden od načinov in ne nujno najpomembnejši način zagotavljanja varnosti ter, da vojaško vprašanje ne more biti samo politično vprašanje. "Primarno je to kulturno vprašanje vsakega naroda in vseh ljudi, tako žensk kot moških, otrok in starejših, živečih v določeni državi." (Delo, 9.6.1990)

Vendar je do 27. septembra 1990, ko je skupščina RS sprejela amandmaje k Ustavi RS, razlika ostala latentna. Tako sta član Predsedstva RS Dušan Plut,

kot visok funkcionar Sekretariata RS za LO Jelko Kacin še vedno trobila v skupni rog o demilitarizaciji in se zavzemala za to, da nikomur, ki tega noče, ne bi bilo treba služiti vojske (Dnevnik, 26.9.1990). Demilitarizacija je bila torej tudi politična opcija.

Vendar se je v slovenski politiki kmalu pokazala potreba po avtonomni reakciji na dejanja JLA. Zato je slovensko Predsedstvo kot odgovor na ukrepe JLA razrešilo komandanta TO Slovenije generala Hočevarja, ki je ravnal v nasprotju s konsenzualno zahtevo slovenske civilne družbe, da sama odloča o vojaških vprašanjih. Iz nasprotujočih si odločitev vlade, da ne bo več financirala RSTO (Delo, 7.9.1990) in da bo še naprej financirala TO (Delo, 27.9.1990) ter iz spora med predsednikom vladajoče koalicije Jožetom Pučnikom in predsednikom Predsedstva RS Milanom Kučanom glede pravočasnosti odziva na ukrepe JLA (Dnevnik, 22.9.1990 - očitek prvega; Dnevnik, 24.9.1990 - odgovor drugega), pa že lahko razberemo tudi nasprotujoče si politične težnje glede osamosvojitvene strategije.

V ta kontekst sodijo tudi ugovori z ustanovitvene seje skupščinske komisije za mirovno politiko, da bi bilo za vlado predrago ustanavljati posebno telo (sekretariat ali inštitut), ki bi se ukvarjalo z mirovno politiko, in nasprotna mnenja, da takšna institucija države ne bi stala niti polovice tanka. (Dnevnik, 14.9.1990)

Po sprejemu Ustavnih amandmajev k ustavi RS s katerimi je: 1) Predsedstvo RS prevzelo pristojnosti vodstva in poveljevanja TO v miru in odločanje o uporabi TO v izrednih razmerah (člen 2.), 2) Skupščina RS odločanje o kadrovskem popolnjenju JLA (člen 6.) in 3), s katerimi se je določilo, da se vojaški rok služi praviloma v Sloveniji, da se ga lahko služi tudi v TO in organih za notranje zadeve, ter da se prizna pravica do ugovora vesti (člen 7) (Uradni list RS, 5.10.1990), je bil 28.septembra 1990 na mesto v.d. načelnika Štaba TO Slovenije imenovan rezervni major Janez Slapar. Delo ga je tedaj na fotografiji predstavilo v civilni obleki, v Temi dneva pa zapisalo: "Samostojna pa čeravno do skrajnosti racionalno organizirana vojska res ne more biti končni cilj. To naj bo le nekakšna prehodna stopnja od nacionalne osvoboditve do Slovenije kot dežele brez vojske in vojaških naprav." (Delo, 29.9.1990)

Vse od sprejema teh ustavnih dopolnil do podpisa Brionske deklaracije, si je JLA poskušala povrniti nadzor, ki ga je pred tem imela nad TO. Nove politične institucije v Sloveniji pa so nasprotovanje slovenske civilne družbe JLA izkoristile tako, da so inicirale dogodke, ki sta jih v medsebojni komunikaciji proizvedla politični sistem SFRJ in slovenska civilna družba ter jih definirala kot politične dogodke. Na ta način je slovenska politika (v komunikaciji s svojim okoljem) začela definirati svoje elemente in meje, kar je nazadnje izoblikovalo njeno avtonomijo.

Osnovno komunikacijsko shemo tega procesa ponazarja že prvi tovrstni dogodek. Zvezni organi so se odzvali na ukrep slovenske politike tako, da so poveljstvo slovenske TO administrativno prenesli na poveljstvo petega armadnega območja v Zagreb in (na zahtevo generala Hočevarja) ukazali zasedbo štaba TO Slovenije.

Na tem mestu velja še posebej poudariti vlogo, ki so jo v oblikovanju slovenske politične avtonomije odigrali mediji. Ko so, po izrecnem naročilu Sekretariata za notranje zadeve RS! (Delo 30.10.1990), izdatno poročali o zasedbi, se je pred štabom TO na Prežihovi ulici v Ljubljani zbrala množica ljudi, ki je na Hočevarja začela vpiti: "Izdajalec, izdajalec!" (Delo 6.10.1990). In tudi odziv javnosti je bil v hipu izkoriščen kot dokaz, da ima politika za svoje nadaljnje

odločitve legitimizirano. V tem primeru je šlo za izključitev toka poveljstvu JLA v Ljubljani in za selitev štaba TO v Kardeljevo vilo.

Ker formalna odločitev za vojaško strategijo političnega osamosvajanja ni bila nikoli sprejeta, je slovenska politika rešila problem tako, da je svoje ukrepe s pomočjo medijev prikazovala kot reakcije na zahteve slovenske societalne skupnosti. Da je šlo pri tem za zavestno strategijo uresničevanja ene od dveh enako legitimnih (političnih) opcij, dokazuje dejstvo, da IS RS nikoli ni uresničil zahteve Predsedstva RS, naj čim prej zagotovi sredstva za ustanovitev Mirovnega inštituta, ki naj bi preučil alternativno (nevojaško) osamosvojitveno politiko (Dnevnik, 7.11.1990). Edina institucija, ki se je s tem vprašanjem ukvarjala sistematično, je bil Inštitut za strateška raziskovanja pri RSLO.

Zato je začela TO kot komunikacijska struktura slovenske politike igrati vse pomembnejšo vlogo. V funkciji simbolne razmejitve političnih sistemov RS in SFRJ je začela TO samostojno organizirati vojaške vaje, avtomobile TO so prebarvali in jim dali civilne registracije (Delo, 20.10.1990), pripadnikom TO pa so razdelili nove uniforme in orožje (17. januarja 1991), ki ga je TO kupila "na črno" (Dnevnik, 5.12.1990).

Vendar so se v medijskem prostoru kljub temu znašli tudi dogodki, ki jih je iniciralo Gibanje za kulturo miru in nenasilja. Mnogi priznani intelektualci so ga argumentirano in javno podprli. Ob razpravi o slovenskem konceptu nacionalne varnosti in zakonu o vojaški dolžnosti pa se je prvič jasno pokazalo, da obstajata dve izključujoči se viziji prihodnosti. Konflikt med njima je ponazorila polemika o demilitarizaciji, ki se je na straneh Sobotne priloge Dela vlekla skoraj do intervencije JLA v Sloveniji.

Na eni strani je stal predlog Janeza Janše, da bi z ustavo določili, da Slovenija svojo obrambo **in varnost** (podčrtal S.G.) zagotavlja z oboroženimi silami (Delo, 17.12.90), na drugi pa zahteva mirovnikov, da bi v ustavi pisalo, da je Slovenija demilitarizirana dežela.

Leta 1991 je začela slovenska politika vse več svoje energije investirati v oblikovanje meje med sabo in jugoslovansko politiko (kar je ponazarjala tudi in predvsem z oblikovanjem lastne vojske), slovenska civilna družba pa v ohranjanje že izoblikovane meje med političnim in civilnim. Glede vprašanj odhoda JLA iz Slovenije med njima ni bilo razlik. Konflikt je obstajal le glede načina, kako doseči ta cilj. Zato se je vprašanje - ali je avtonomijo mogoče doseči brez lastne vojske ali ne - v letu 1991 postavilo kot osrednje vprašanje, okoli katerega se je oblikoval celoten prostor slovenske družbe.

Od politikov je demilitarizacijo najbolj odločno podprl član Predsedstva RS Dušan Plut, ki je nastopal z ekološko argumentacijo. Vendar so poslanci Zelenih, kljub načelnemu zavzemanju za demilitarizacijo, v skupščini glasovali za vse zakone, ki so TO konstituirali kot slovensko vojsko. Ekonomisti so se na stran demilitarizacije postavil z argumentom, da bi ustanavljanje lastne vojske slabo vplivalo na varnost Slovencev. Bilo bi, kakor je trdil Tomaž Košir, takratni predsednik Gospodarske zbornice Slovenije (Dnevnik, 3.1.1991 in IN, 7.1.1991) enostavno predrago. Ta argument je obveljal kot eden glavnih v vseh nadaljnjih diskusijah.

Motiva za nasprotovanje ekonomske sfere slovenski vojski pa seveda ne gre iskati v načelnem nasprotovanju vojaškemu aparatu (saj se tako politika kot ekonomija nahajata v sferi moči), ampak prej v trdni navezi slovenske ekonomije na jugoslovansko politiko, še zlasti v odvisnosti nekaterih velikih kapitalskih kompleksov od JLA (TAM, Iskra, Gorenje, železarni na Jesenicah in na Ravnah, Inštitut Jožef Štefan, Induplati itd...) Prav zaradi te naveze je

slovenska politika zavzemanja za demilitarizacijo interpretirala kot nasprotovanje njej sami.

Nazadnje pa je vprašanje demilitarizacije vplivalo tudi na kulturni podsistem. Ob njem se je kultura razdelila na del, ki je podprl ustanavljanje slovenske vojske (predvsem krog kulturnikov, ki so bili blizu Novi Reviji) in na del, ki je bil instrumentaliziran za potrebe demilitarizacije (kultura, ki so jo zastopali posamezniki in skupine, združeni v Mrežo za Metelkovo). Omenjena polarnost je bolj kakor na prihodnost slovenske družbe v celoti, vplivala na razvoj notranje kompleksnosti kulturnega podsistema.

V namerah slovenske politike, da bi zunanjo mejo slovenske družbe (ki se je izoblikovala v komunikaciji societalnega in kulturnega podsistema) definirala kot svojo, je morala tudi sama razčistiti vprašanje o demilitarizaciji. Zato se je prav ob njem je začela oblikovati njena binarna struktura. Na eni strani se je morala prilagoditi zahtevam svojega okolja, na drugi pa je morala najti avtonomno rešitev.

Dilemo je salomonsko rešil poslanec SDP, Lev Kreft, ki je predlagal moratorij na pošiljanje Slovencev v JLA. (Delo, 31.1.1991). Ker je predlog upošteval oboje, je brez vsakršnih zapletov dobil skupščinsko podporo, soglasno pa ga je podprla tudi razklana skupščinska komisija za mirovno politiko (Delo 13. 2. 1991). Predlog je bil do te mere sprejemljiv za obe strani, da ga je celo GKMN v svoji Deklaraciji za mir, s katero je začelo kampanjo za demilitarizacijo Slovenije, vključilo med temeljne točke. V deklaraciji je pisalo;

Zavzemamo se za:

Slovenijo kot suvereno, miroljubno državo, ki aktivno prispeva k svetovnemu miru, za Slovenijo brez vojske in vojaške industrije.

☉ Mirovni člen v novi slovenski ustavi naj se glasi: "Republika Slovenija je demilitarizirana država. Prehodno obdobje, ki je potrebno za demilitarizacijo se uredi z ustavnim zakonom."

☉ Prehodno obdobje do popolne demilitarizacije, v katerem bodo za varnost meja Republike Slovenije skrbela enote policije in obstoječe teritorialne obrambe.

☉ Zamrznitev vseh napotitev vojaških obveznikov iz Slovenije na služenje vojaškega roka v JLA kot sestavni del uresničevanja plebiscitarne odločitve.

☉ Zaustavitev nadaljnega oboroževanja v Sloveniji in Jugoslaviji.

☉ Začetek pogajanj s federacijo o odhodu enot in ustanov JLA iz Slovenije

☉ Izdelavo mirovne opcije za razrešitev jugoslovanske krize.

☉ Vpeljavo vrednot kulture miru in nenasilja v sistem vzgoje in izobraževanja, ter ustanovitev inštitucij miru, ki bodo preučevale in ustvarile nov varnostni sistem na temeljih socialne, ekološke, ekonomske in duhovne svobode in varnosti in na dobrih mednarodnih odnosih.

V Sloveniji naj bodo osamosvajanje, demilitarizacija in mirovna varnostna politika trije vzporedni procesi.

(Delo, 8.2.1991)

Ta deklaracija, ki je različne socialne, ekološke, ekonomske in kulturne (duhovne) težnje zvedla na skupni imenovalec demilitarizacije in ki je zahtevala njeno uzakonitev, je imela tudi svojo paradoksalno posledico. Vse kar je bilo prej nepolitično, je vpeljala v politično igro. To so dokončno zapečatili podpisi politikov na visokih položajih: Janeza Drnovška, Milana Kučana, Matjaža Kmecla, Dušana Pluta, Cirila Zlobca, Jožeta Mencingerja, Petra Venclja, Igorja Umeka, Matije Malešiča, Petra Tanciga itd. Tako je GKMN opravilo to, česar politika sama ni zmogla. Z Deklaracijo za mir so se vse dimenzije slovenske družbe znašle v mejah politike.

Učinek je bil dvostranski. Politika je bila prisiljena sprejeti določene ukrepe, vendar se je ob tem polje societalnega zopet skrčilo na individualno. Da bi vse meje civilnega dokončno definirali kot svoje, pa je politični podsistem nazadnje pritisnil tudi na individualnost. V začetku leta 1991 je Predsedstvo RS od GKMN zahtevalo naj preneha z akcijo vračanja vojaških knjižic (Delo, Dnevnik, 19. 2. 1991). Proti temu se je GKMN uspešno uprlo s sklicevanjem na intimnost, legitimnost in legalnost takšne odločitve. (Dnevnik, 20.2.1991)

To kar je torej, iz perspektive societalne skupnosti, omogočilo razlikovanje med političnima sistemoma Jugoslavije in Slovenije, je bilo dejstvo, da se je slednji v procesu svoje konstitucije prilagodil nekaterim njenim zahtevam. Legaliziral je, na primer, pravico do ugovora vesti, ki je mirovnim prizadevanjem omogočila nadaljnji obstoj.

Še več. Skupščina RS je 7.marca 1991 spremenila 13. člen ustavnega zakona, ki se je po novem glasil: "Republiški Sekretariat za LO zagotovi, da se od dneva uveljavitve tega ustavnega zakona naborniki ne pošiljajo na služenje vojaškega roka v JLA, razen če nabornik to sam zahteva". (Uradni List RS, 14.3.1991) Da bi poudaril razliko med političnim sistemom SFRJ in političnim sistemom RS, pa je bilo v 7. členu tega zakona zapisano še, da se "Obveznost služiti vojaški rok izvršuje v TO in organih za notranje zadeve"

Tako je TO dokončno postala osrednja institucija slovenske politike. Vzpostavila se je kot struktura, prek katere ta komunicira tako z jugoslovansko politiko kakor tudi s slovensko civilno družbo. Splošni protivvojaški naboj slednje pa se je zaradi reakcij zveznih institucij oblasti – predsednik IS SFRJ Ante Marković je zahteval podreditev TO JLA, v JLA pa se je krilo, ki ga je vodil general Blagoje Adič, zavzelo za uvedbo izrednega stanja – (Delo, 20.3.1991) dokončno prelil v nasprotovanje JLA.

Dejanje, ki je takšno stanje zapečatilo, je bil sprejem slovenskega Zakona o vojaški dolžnosti. Tik pred njegovim sprejemom je Marko Hren za Dnevnik napisal, da je ta zakon "epilog desetletnega dela za demokracijo pri nas" (Dnevnik, 16.4.1991) Vpliv civilne družbe nanj je bil res očiten kljub negodovanju Marka Hrena, da ni nič liberalnejši od vojaških zakonov primerljivih zahodnih držav, ki so svoje zakone sprejele že v začetku stoletja. Veljavnost zakona je po zasedaju v skupščini 18.aprila 1991 z ukazom razglasil predsednik Predsedstva RS Milan Kučan. Bistveni spremembi pa sta bili:

1. Vojaški rok traja (le) 7 mesecev (člen 22.).

2. Nabornik, ki nasprotuje uporabi orožja v vseh okoliščinah lahko uveljavlja ugovor vesti vojaški dolžnosti in vojaški rok služi brez orožja ali opravi nadomestno civilno službo (člen 38.). Civilna služba pa je časovno izenačena z vojaškim rokom (člen 41).

(Uradni list RS, 27.4.1991)

Sprejem tega zakona pa je pomenil tudi obrat v procesu demilitarizacije. To se je najbolje pokazalo ob imenovanju Jelka Kacina, uslužbenca Sekretariata RS za LO, na mesto republiškega sekretarja za informiranje. Poročilo o njegovem imenovanju je bilo v Delu (tedaj najvplivnejšem dnevniku) opremljeno z velikim novim grbom TO Slovenije. (Delo, 26.4.1991).

Hkrati s sprejemom zakona (Delo, 18.4.1991) je Sekretariat RS za informiranje v svojem sporočilu javnost obvestil, da Republiški Sekretariat za LO prevzema skrb (ne pa tudi odgovornosti! op S.G) za slovenske vojake v JLA. S tem je slovenska politika še za zadnje ostanke societalnega, ki dotlej niso bili podrejeni politiki - družinske odnose - umestila v svoj okvir. Začela se je sklepna faza instrumentalizacije societalnega za politične namene.

V odgovor na sprejem slovenskega zakona o vojaški dolžnosti so zvezni organi sprejeli Ukaz o razglasitvi zakona o spremembah in dopolnitvah (zveznega, op. S.G.) zakona o vojaški dolžnosti, ki sta ga podpisala predsednik Predsedstva SFRJ Borisav Jović in predsednik Skupščine SFRJ Slobodan Gligorijević. Zakon je bil z večino glasov sprejet, kljub temu da so slovenski delegati zapustili sejo Zveznega zbora, ko je o njem odločal. V skladu s tem zakonom bi se morale, najkasneje do 30. junija 1991, vse vojaške pristojnosti (vodenje evidence, naborno popolnjevanje...) z "organov družbenopolitičnih skupnosti, vojaških organov ter drugih državnih organov" prenesti na "vojaške teritorialne organe", ki jih določi zvezni sekretar za LO. (Uradni list SFRJ, 26.4.1991)

Kot protireakcijo na ta ukaz je 8. maja 1991 Skupščina RS sprejela ustavni zakon, ki določa, da v RS ne veljajo naslednji zvezni zakoni: o splošni ljudski obrambi, o vojaški obveznosti, o službi v oboroženih silah in zakon o zunanje-trgovinskem poslovanju, ki se nanaša na uvoz orožja in vojaške opreme (Uradni list RS, 17.5.1991).

Po teh dveh - izključujočih se - vojaških zakonih in po tiskovni konferenci IS RS, kjer je bilo objavljeno, da bo projekt osamosvojitve končan 26. junija 1991, je ostala odprta samo še vojaška opcija. Odprto je bilo le vprašanje, ali bo orožje uporabljeno šele ob koncu junija ali že prej.

Pisma bralcev so zasule prošnje svojcev vojakov v JLA, naj politiki njihovih sinov ne uporabljajo za svoje namene, mediji pa so začeli vse bolj pogosto poročati o njihovih zborovanjih. Problem se je še bolj zaostрил, ko je Predsedstvo SFRJ slovenske vojake po končanem usposabljanju pridržalo na orožnih vajah. Na ta ukrep je s protestom reagiral republiški sekretar za LO Janez Janša, ki je od generalpolkovnika Kadijevića zahteval, da se vsem, ki so že odslužili vojaški rok takoj omogoči vrnitev domov, vsem drugim pa najkasneje do 10. junija 1991 (Dnevnik, 14.5.1991). Odbor staršev so pozneje sprejeli trije slovenski predsedniki: predsednik slovenskega Predsedstva Milan Kučan, predsednik slovenske skupščine France Bučar in predsednik Izvršnega sveta Lojze Peterle (Delo, Dnevnik, 18.5.1991). Poleg njih pa tudi ljubljanski škof Alojzij Šuštar, ki jim je posvetil binkošno molitev. Po izteku Janševega roka jih je na pogovoru sprejel tudi predsednik Zveznega izvršnega sveta Ante Marković (Delo, 13.6.1991). Vsi so predstavnike odbora napotili k poveljstvu JLA, ki pa jih na razgovor ni sprejelo. (Delo, 15.6.1991)

Medtem ko je TO nove nabornike namesto v JLA napotila v dva obrambna centra na Ig in v Pekre (Dnevnik, 6.5.1991) in medijsko promovirala nove slovenske uniforme (Dnevnik, 21.5.91), so vsi poskusi predstavnikov GKMN, da bi vzbudili pogajalski proces, ki bi zavrl vojaško opcijo, ostali brez teže. Na podlagi 20.664 zbranih podpisov so zahtevali razpis referendumu za demilitarizacijo Slovenije (Dnevnik, 23.5.1991) in predložili Koncept aktivnega globalnega mirovnega varnostnega ustroja (Dnevnik, 8.6.1991). Ker so pobude ostale brez odmeva je Marko Hren dvakrat poskusil z apelom "Za vsako ceno mir", GKMN in Mreža za Metelkovo pa sta podprla tudi koncert skupine Borghesia Za demilitarizirano Jugoslavijo (sic!) in akcijo izobešanja belih zastav (Dnevnik, 3.6.1991 in 23.5.1991). Slednje se je v medijih tolmačilo kot znak kapitulacije. Edina poteza GKMN in nekaterih neodvisnih intelektualcev v tem času, ki se je kasneje potrdila kot smiselna, je bila ustanovitev Mirovnega Inštituta (Delo, Dnevnik, 21.6.1991)

Prevladalo je torej politično stališče, da brez vojaškega spopada ne bo šlo. Ko je 22. maja 1991 JLA začela popuščati in je slovenske vojake, ki so bili pridržani na vojaških vajah začela odpuščati, je 23. maja 1991 TO poskrbela

za ponovno zaostritev konflikta. V Pekrah je zajela dva pripadnika JLA, nakar je JLA z oklepniki obkolila učni center. Po izdatni pozornosti, ki so jo dogodku namenili mediji, se je na mestu dogajanja začela zbirati množica Mariborčanov. Dan kasneje, 24. maja 1991, pa je pod kolesa transporterja, ki se je iz vojašnice poskusil prebiti skozi blokado, ki so jo s svojimi telesi naredili ljudje, padel Josef Šimčik in umrl. Ko se je JLA umaknila za zidove kasarn je TO iz tovarne TAM odpeljala štiri vojaške oklepnike, ki jih je JLA v 80% že odplačala (Večer, 29.5.1991), za nameček pa so v Mariboru izvedli še mobilizacijo (Delo, 28. 5. 1991).

Ti dogodki so povsem zasenčili vsakršen poskus pomiritve. Zato ni čudno, da posvet o demilitarizaciji, ki je tekel v skupščini RS ob izidu knjige Demilitarizacija (Dnevnik, 28.5.1991) in celo miting Za mir, demokracijo in samostojno Slovenijo, ki ga je pripravila vladajoča koalicija (Delo, 1.6.1991), niso v ničemer vplivali na nadaljnji tok dogodkov. Ko je v centrih TO na Igu in v Pekrah z besedami:

“Slovesno prisegam, da bom branil samostojnost, neodvisnost, svobodo in ozemeljsko celovitost moje domovine Republike Slovenije ter vestno in odgovorno izvrševal svoje dolžnosti pri njeni obrambi” (Delo, 1.6.1991)

prisegla prva generacija slovenske vojske, je zavladalo zatišje, v katerem so mediji tehtali (predvsem ekonomske) posledice odcepitve in v katerem je Republiški komite za informiranje RS pripravil vse potrebno za medijsko kritje spopada. 24. junija 1991 so tuje novinarje, ki so bili povabljeni na slovesnost ob razglasitvi neodvisnosti RS, za uvod povabili v center za usposabljanje TO na Igu. V naslednjih dneh pa je iz virtualne resničnosti slovenskega medijskega prostora izginila sled vsega kar ni bilo podrejeno vojaškim smotrom.

B) ANALIZA REVIEJE (NAŠA) OBRAMBA. Revija Naša Obramba je bila kritična do togega ustroja JLA že pred volitvami leta 1990. Ne glede na to, da je general Kolšek vanjo še vedno pisal o enotnih oboroženih silah Jugoslavije, so bile teme, ki jih je revija pokrivala, naravnane v glavnem v kritiko obstoječe vojske. Kot najbolj pereči problemi, ki zahtevajo rešitve so nastopali: a) problem jezika v vojski, b) politizacija oziroma partizacija vojske in c) definiranje pojmov militarizem in militarizacija. V zvezi z njimi so bile izražene tudi precej jasne zahteve po: a) uvajanju slovenskega vojaškega izrazoslovja (Mojca Pešec, št 2, 1990, str. 50), b) po tem, da zvezni sekretar za LO postane civilna oseba, da se generalštab Oboroženih sil preimenuje v generalštab JLA (Janez Sodrznik, št. 1,2,4, 1990), Slovenci pa naj vojaški rok služijo v domačem kraju ter c) zahteve za demilitarizacijo družbe in s tem v zvezi odprava predmeta Obramba in zaščita v Dolah, ki naj se nadomesti s predmetom Kultura miru in nenasilja.

Skupni objekt kritike (JLA) je družil dva toka, ki sta si pozneje postala nasprotna. Konflikt med njima se je začel kristalizirati šele po volitvah leta 1990. Spremembo, ki se je zgodila, pa najbolje dokumentira intervju z novim obrambnim sekretarjem Janšo (NO št. 6/7, 1990).

Programu, ki ga je v tem intervjuju na hitro skiciral novi sekretar, so odsihmal v uredništvu revije skušali čim bolj zvesto slediti. Vsi dogodki, o katerih je odtelej pisala Naša Obramba, so bili namreč prikazani v luči načelnega ministrovega stališča, da “bomo pri reševanju vojaškega vprašanja izhajali iz polne suverenosti republike Slovenije nad svojimi oboroženimi silami” (ibid, str. 12), kar so v uredništvu razumeli precej togo. V želji, da bi privzeli optiko republiškega sekretarja za LO, so začeli vse odnose med Slovenijo in Jugoslavijo interpretirati kot razmerje med republiško in zvezno vojsko.

Vendar je treba reči, da je bil takoj po nastopu svojega mandata Janša precej skromen in je poudaril, da je vojska nekaj drugega kot nacija ali kultura in da je TO državna, ne pa ljudska vojska. Tudi prostor vojaškega podsistema v političnem je začrtal zelo ozko; na ubadanje z rabo slovenščine v vojski, z vprašanji nabora in s strateškimi študijami. Z vprašanji vojne in miru pa naj bi se, po sekretarjevem mnenju, ukvarjali drugi vladni resorji.

Kljub temu iz intervjuja ni težko opredeliti nastavkov, s katerih se je začel proces širjenja vojaškega vpliva na politiko in družbo. Minister si je namreč že v prvem intervjuju vzel pravico odločiti v prid enega in edinega načina nasprotovanja zvezni vojski (z neprofesionalno naborniško vojsko), ki ni bil le v neskladju z zahtevami societalne skupnosti, pač pa tudi z zahtevami po modernizaciji družbe (česar spremljevalni pojav je profesionalizacija vojske). V svojem nestrinjanju z referendumskim načinom izrekanja o demilitarizaciji pa je zanikal tudi kompetentnost ljudi, da bi soodločali o ureditvi lastne družbe.

Obe zasnovi sta bili v času, ko še ni bila sprejeta nova ustava in v kombinaciji s takratno institucionalizirano premočjo politične, znotraj nje pa vojaške nad civilno sfero, idealno izhodišče za širitev vojaškega vpliva. Edina bistvena razlika med TO in JLA je bila v tem, da je imela prva namesto komunističnega raja za svoj (metafizični) smoter Evropo. Takšna projekcija je omogočila odmaknitev demilitarizacije v idealno prihodnost, ko se bo Slovenija umestila v proces evropskega razoroževanja.

Kot rečeno, je od tega intervjuja dalje Naša Obramba zgledno izpolnjevala v intervjuju izraženo ministrovo željo, da bo kot samostojna revija nadomeščala del slovenske vojaške infrastrukture. Nekaj časa se je še posvečala problematiki ugovora vesti, civilnega služenja vojaškega roka in razoroževanja, vendar izključno v luči ločevanja od stalinistične prakse jugoslovanske vojske in prilagajanja svojih standardov evropskim. Prizadevanja za demilitarizacijo družbe pa so pisci prispevkov kmalu spoznali kot nekaj nepotrebnega Argument: "V Sloveniji vojaška oblast in vojaški interesi nimajo posebno velikega vpliva na civilno družbo" (sic!) (Zoran Klemenčič, NO št.11/12, 1990.,5).

Kanaliziranje protivvojaškega razpoloženja, ki je bilo v besedi demilitarizacija osmišljeno kot civilno in nenasilno nasprotovanje vojaškemu načinu reševanja družbenih problemov, v edino smislen vojaški konflikt z JLA, se je na straneh Obrambe izvršilo že pred letom 1991. Načelnik Republiškega štaba TO, Janez Slapar, ki se je do konca leta 1990 v reviji še vedno kazal v civilni obleki, je, denimo, demilitarizacijo družbe razumel kot krajo, ki jo je izvedla JLA (NO št.11/12, 1990, 11-13).

Sprememba pomena besede demilitarizacija v "vdaja okupatorju" je sovpadla z nekaterimi drugimi spremembami revije. Ob smrti glavnega urednika je revija iz svojega imena odstranila besedo Naša in se preimenovala v "Revijo Obramba" (V nadaljevanju RO), poleg tega pa je bila deležna še izdatne finančne injekcije (o kateri sklepam iz bistveno izboljšane kvalitete papirja in barvne atraktivnosti). Tako se je leta 1991 začela propagandna kampanja za "edini možni način vzpostavljanja politične suverenosti Slovenije", ki ga je že v letu 1990 najbolj jasno opisal Zoran Klemenčič: "Države nastajajo in izginjajo z ognjem in mečem. Če naključno nastanejo ali izginejo >za zeleno mizo< potem ogenj in meč prideta z malo zamude. Prideta pa vsekakor. (RO, št. 10, 1990, 19)

Tako je v prvi Reviji Obramba iz leta 1991 (ki je s to številko postala tudi slovenski obrambni Uradni list) Janez Švajncer objavil "Elemente za razpravo o bodoči vojaški organizaciji na Slovenskem" (RO št 1., 1991, 6-15). V uvodu tega članka je vojaški službi pripisal kar mitološke lastnosti. Po njegovem mnenju

naj bi vojaška služba namreč ne bila le eden od poklicev, temveč služba domovini. In ker ima domovina sovražnike, je zaključil Švajncer, je človekova naloga, da se **kot vojak** (podčrtal S.G.) postavi v bran "ozemlja in ljudi, kulture, naravnih zakladov, gospodarstva, ustanov" in celo "izročila preteklosti ter načrtov prihodnosti" (RO št 1., 1991, 6). Čeprav je bila v naslovu njegovega prispevka omenjena razprava, nisem o tako univerzalni nalogi vojaškega poklica zasledil nobene razprave.

V naslednjih številkah se je revija popolnoma poistovetila z vlogo angela varuha vseh prostorsko-časovnih dimenzij Slovenije. Dokler je Obramba vojaško organizacijo videla le v funkciji ključnega oblikovalca političnega sistema, jo je še lahko zagovarjala na racionalen način, totalnost njene nove naloge pa je postala za jezik racionalnih argumentov preširoka. Zato si je v naslednjem obdobju, še posebno ob prelomnih odločitvah, pogosto pomagala z jezikovnimi in vizualnimi prispodobami.

To ponazarja tekst Jelka Kacina, ki je že v drugi številki (iz leta 1991) za sedem kratkih odstavkov besedila dobil na voljo kar celo stran! V njem je med sovražnike, ki ogrožajo vse tisto, kar naj bi vsak človek branil kot vojak, poleg JLA uvrstil še vse tiste, ki podpisujejo Deklaracijo za mir. Zahtevo iz deklaracije - za postopno demilitarizacijo družbe - je prevedel v "zavzemanje za hitro enostransko razorožitev Republike Slovenije" (primerjaj z očitki na račun pobude za ugovor vesti v osemdesetih letih od zveznih organov, str.13), njene podpisnike pa, posredno, za izdajalce. Zaradi uglednih podpisnikov deklaracije (predsednika republike razglasiti za izdajalca vsekakor ni bila enostavna reč) je bilo takšno dejanje na moč kočljivo, zato je bil jezik prispodobe edino sredstvo, ki je dopuščalo tovrstno žigosanje.

Šesti, najdaljši odstavek omenjenega besedila, ponuja zelo jasno sliko mehanizma, ki (vsako potencialno) socialno inovacijo predstavlja kot brezumno početje in, ki obenem opravičuje tudi njeno eliminacijo. Zato ga v celoti navajam:

"Vedno se mi vsiljuje primerjava z naturistom, ki je pozabil na letne čase in hoče iz načelnih razlogov prodreti s pobudo, da je naturizem mogoč tudi pozimi v Alpah in na prostem. Ko drugi ljudje oblačijo kožuhe, sam pri nizki temperaturi lovi redke sončne žarke in pri tem >krepi svoj organizem<. Hkrati pa odklanja opozorila svojega okolja, da tukaj ta hip izpade, milo rečeno, čudak, ki bi ga veljalo čim prej >zavarovati<, ker škodi sam sebi in ni sposoben trezno razmišljati, odločati in ravnati. **Nič ne pomaga čudakovo upiranje, vseeno ga bodo >zavarovali< in poskrbeli zanj**" (RO, št. 2, 1991, 9) (podčrtal S.G.).

"Čudaka" seveda ni bilo potrebno eliminirati zato, da ne bi škodil samemu sebi, ampak zato, ker je bil njegov vpliv tolikšen, da niti "politične stranke niso več integracijski element, ki bi lahko zagotavljal konsenz o nacionalni varnosti" (Anton Grizold, RO št. 2, 1991, 11). Ne le civilna, kulturna ali ekonomska sfera družbe, tudi politična ni bila več tista, ki bi lahko zagotovila slovensko nacionalno varnost. Totalnost njene prostorsko-časovne integritete je lahko zagotovila, kot je v svojem članku zagotovil Marjan Fekonja, le še "strokovna" rešitev, ki so jo skreirali >civilni< (navednice so citirane) iz Centra za strateške raziskave RSLO in Obramboslovnega raziskovalnega centra (mag. Marjan Fekonja, RO št. 2, str.6). V uvodu tega članka, kjer je ob naslov "Med idealizmom in resničnostjo" postavljena slika vojaka, ki s strojnico meri v bralca, lahko preberemo: "Pri ponujenih rešitvah niso sodelovali doslej edini pristojni - aktivni generali JLA niti novi rešitelji slovenskega ljudstva - >mirovniki<. S tem je bila identifikacija sovražnikov slovenskega ljudstva dokončana.

V naslednjih dveh številkah se je RO osredotočila na raziskave javnega mnenja in jih zato, ker so bile za slovensko vojsko bolj ali manj neugodne, poskusila interpretirati v bolj ugodni luči. V teh interpretacijah je šlo predvsem za iskanje tistih družbenih segmentov, na katere se bo ob uprizoritvi vojne moč zanesti.

Uvodnik v 5. številko z naslovom "Popotnica za danes, jutri..." pa je obrambni minister napisal kar sam. Kljub vsem "strokovnim spoznanjem", ki jih je revija prinašala v zadnjem letu, se je v zadnjem hipu vendarle odločil zanesti na tiste naturiste, ki jih je Kacin sklenil »zavarovati«. Bralce je namreč, prav po filozofsko poskusil prepričati, da moč naroda vendarle ni "v tankih, oklepu in letalih" temveč "v volji". In ker mora subjekt, da bi se kot tak potrdil to moč nedvoumno izkazati, je zapisal tudi: "Storili smo vse, da do lastne države pridemo na miren način. (...) Ob izdaji naslednje številke Revije Obramba bi morali že skupaj ugotoviti, da smo prestopili tudi to oviro". (RO št. 5, 91. str. 4)

Vse kar so na RSLO in v Reviji Obramba storili, da bi do lastne države prišli na miren način, je bilo materializirano v vojaških simbolih, ki jih je revija pregledno prikazala v tej številki (čini, uniforme, gumbi, značke in druge vojaške oznake; Obramba je že nekaj časa v posebni rubriki z naslovom "Z vaj TO" spremljala tudi njeno oboroženost). Tedaj ko so ti (čeprav samo za ljudi, ki so upravljali najvplivnejšo družbeno strukturo) začeli predstavljati narodovo najvišjo vrednoto, za to da ne bi prestopili tudi ovire, ki se ji reče "miren način", res ni bilo več prav veliko možnosti. 27. junija 1991 so se ob 2:45h enote JLA s tanki in oklepniki napotile zavarovati jugoslovanske meje.

OD 27. JUNIJA 1991 DO 7. JULIJA 1991

ali

ŽRTVENI RITUAL

Politični družbeni sistemi že od vpeljave grške demokracije dalje uporabljajo vojsko za označevanje meja med seboj in svojim okoljem. Vojska je družbena struktura, ki nasilje institucionalizira zato, da ga usmeri navzven. Vojna kot dogodek, v katerem se obnovi notranja družbena solidarnost, torej obči principi pravnega reda in morale, izvira iz mitoloških predstav o svetu, ali še bolj natančno, iz žrtvenih ritualov, ki družbi zagotavljajo tradicijska jedra in identiteto. Dogodek, ki ga imenujemo vojna, opravlja v modernih družbah enako družbeno funkcijo, kot so ga opravljali žrtveni rituali v arhaičnih družbah - zagotavlja identiteto (zahodne) kulture.

Kljub enaki družbeni funkciji rituala - zagotavljanju identitete skozi označevanje difference - imajo družbene strukture, ki ta ritual opravljajo, v funkcionalno diferenciranih družbah drugačen status kot v tistih, kjer se družba diferencira po stratifikacijskem ali pa po ključu center/periferija. Predstavljajo element vojaškega podsistema, ki v družbi ne igra vrhovne ali centralne vloge. Podobe smrti, ki jih proizvajajo vojaški podsistemi, so namenjene različnim družbenim podsistemom kot simbiotični mehanizem njihove medsebojne komunikacije. Glede na to, ali je v določeni družbi možna interpretacija podob smrti le iz ene ali pa iz perspektiv več družbenih podsistemov, lahko sklepamo o modelu družbene diferenciacije določene družbe. Mogoče je trditi, da se družbe, kjer ima vojaški podsistem izključni monopol na interpretacijo podob smrti, ne diferencirajo po funkcionalnem ključu.

Večina publikacij o slovenski vojni, ki so bile (v slovenščini!) napisane do leta 1994, jo interpretirajo s stališča slovenske vojske. Obstaja pa tudi nekaj poskusov, da bi se osvetlila vojaška vloga medijev v njej.

OD 7. JULIJA 1991 DO 29. MARCA 1994

ali

KONTINUITETA IN SELEKCIJA NEKATERIH FUNKCIJ VOJAŠKEGA
PODSISTEMA

Podpis Brionske deklaracije (7. julija 1991) in odhod JLA iz Slovenije ne pomenita le dokončne razmejitve med jugoslovanskim in slovenskim političnim podsistemom, ampak hkrati tudi kontinuiteto glede (stratificirane) oblike njune notranje diferenciacije. Iz nje izhaja tudi podobnost slovenske družbe z jugoslovansko. Vendar podobnost ni isto kot enakost! Pomembna razlika, ki je oblikovanje difference med jugoslovansko in slovensko družbo sploh omogočila, je bila v avtonomnosti societalnega in kulturnega podsistema. Ker je slovenska družba v procesu diferenciranja že izoblikovala svoje avtonomne strukture, ki so pomembno vplivale tudi na spremembe političnega podsistema, se je težišče dinamike po osamosvojitvi preneslo na novo področje - k oblikovanju ekonomske avtonomije. Ta proces se zaradi vloge, ki jo je v političnem podsistemu igral vojaški, spet najbolj nazorno kaže prav v komunikaciji vojaškega in ekonomskega podsistema.

Zato se bom v analizi tega obdobja posvetil: najprej a) odhodu JLA iz Slovenije, potem b) splošnemu orisu vloge in pglavitnim značilnostim novega vojaškega podsistema v slovenski družbi in c) komunikaciji vojaškega z ekonomskim podsistemom, v kateri je prišlo do redefinicije njunih meja. Na koncu pa še d) dogodku, v katerem je prišlo do selekcije nekaterih političnih funkcij vojaškega podsistema.

Večje število sklopov, v katerih obravnavam to obdobje, odraža naraščanje notranje kompleksnosti slovenske družbe.

A) ODHOD JLA IZ SLOVENIJE. Ko so se na Brionih začela pogajanja med slovenskimi politikami in predstavniki JLA, so komentatorji beograjskih časopisov ugotovili, da je TO sicer res direktni in najbolj razvit potomec sistema SLO in DS ter JLA in da je bila vojna v Sloveniji, ustavno gledano, konflikt znotraj enih oboroženih sil, vendar so hkrati ugotovili, da slednje drži le ob predpostavki, da Jugoslavija še obstaja. (Belić, Borba, 6-7, 7.1991; Politika 11.7.1991). Ker pa je vojska le instrument politike, so zapisali v Politiki, se lahko Srbija, ki nima svoje vojske, postavi le na stran tistih, ki se trudijo obdržati vsaj preostanek Jugoslavije - torej na stran JLA. "Vse skupaj pa bo nekoč, v neki prihodnji vojni zgodovini evropskega jugovzhoda obravnavano kot čisti paradoks. Pravzaprav kot eden v nizu paradoksalnih obratov v načinu in času razpada dežele, ki je nekdaj obstajala na Balkanu in ki je skupaj s svojo vojsko in njenimi vzporednimi formacijami šla po dolgi in kaotični poti od totalitarizma do demokracije." (Belić, Borba, 6-7, 7.1991)

Po oboroženem konfliktu so torej v jugoslovanski prestolnici neformalno že priznali politično samostojnost Slovenije in se odločili JLA umakniti tja, kjer bo lahko varovala preostanek Jugoslavije. Vse do uresničitve te odločitve, zadnji vojaki JLA so slovensko ozemlje zapustili 25. oktobra 1991, je bila slovenska politika osredotočena skoraj izključno nanjo. Umik JLA iz Slovenije pa seveda ni pomenil tudi umika struktur in fizičnih sredstev (orožja in vojašnic), ki jih je uporabljal jugoslovanski vojaški podsistem. Večino teh je za svoje potrebe uporabil slovenski vojaški podsistem.

B) VLOGA VOJAŠKEGA PODSISTEMA V SLOVENSKI DRUŽBI IN SLOVENSKA VOJSKA. Ker so pred intervencijo JLA v Sloveniji predstavniki slovenskih obrambnih struktur zatrjevali, da Slovenija svojo vojsko potrebuje

predvsem za to, da se znebi JLA, so po odločitvi, da bo ta zapustila Slovenijo, začutili potrebo po njeni novi osmislitvi.

Vlogo, kakršno naj bi vojaški podsistem v prihodnje igral v slovenski družbi, je še pred dokončnim slovesom JLA predstavil obrambni minister Janez Janša. V intervjuju za Sobotno prilogo Dela je povedal, da bo vojska potrebna vsaj še toliko časa dokler Slovenija ne bo mednarodno priznana in dokler bo obstajala nevarnost, da JLA ponovno napade. Glede demilitarizacije, ki naj bi po prejšnjih izjavah postala aktualna z osamosvojitvijo, pa je dejal: "Moram pa reči, da je razen največjim naivnežem najbrž večini v Sloveniji jasno, da bo mogoče resno razmišljati o demilitarizaciji takrat, ko bo Slovenija del nekega širšega sistema varnosti - ali evropskega ali morda celo širšega." (Jež, Sobotna priloga Dela - v nadaljevanju SPD, 17.8.1991) Ker v slovenski ustavi takrat mesto vojske še ni bilo opredeljeno, je na vprašanje, ki se je nanašalo na možnost njene ustanovitve zatrdil: "Slovenija že ima lastno vojsko." (ibid.)

Slovenske vojske takrat seveda še ni bilo, obstajala pa je, delno prilagojena, zapuščina sistema SLO in DS ter JLA. Da je bil njegov odgovor sprejet kot dejstvo, govori le o položaju, ki ga je tedaj v slovenski družbi imel vojaški podsistem.

Obrambni minister se je prav zaradi takšnega - privilegiranega - statusa čutil tudi pristojnega, da je predlagal zamenjave predsednika vlade, predsednika parlamenta in predsednika ustavnega sodišča. Ker so se v zvezi s tem predlogom pojavili pomisleki, ga je pojasnil: "Bistvo mojega predloga je bilo v tem, da vlada ne bi bila sestavljena predvsem po strankarskih pravilih. To se pravi na podlagi takega razdelilnika, kot je bil izdelan po volitvah, ko vsaka stranka glede na število glasov v DPZ (Družbeno političnem zboru - ime za tisti del parlamenta, v katerem so sedeli na volitvah izvoljeni predstavniki strank, op. S.G.) dobi tudi število ministrskih mest." Obrambni minister je torej predlagal rešitev, ki bi zagotovila boljše obvladovanje političnih problemov, kot jih je zagotavljal tedanji legalni okvir.

Ker za elemente kakega sistema ne štejejo le njegove strukture, ampak tudi dogodki, ki jih ta definira za svoje, bom proces širitve in krčenja slovenskega vojaškega podsistema, ki ga nakazujejo zgornje navedbe, opisal v takšnem zaporedju dogodkov, kot ga beleži dokumentacijski center CZP Delo.

Prvi dogodek, ki ga je vojaški podsistem definiral za svoj element, je bil seveda julijski konflikt slovenske politike z okoliškimi podsistemi. Iz perspektive vojaškega podsistema se je dogodek, s katerim je slovenska politika definirala svoje meje in utemeljila svojo avtonomijo, kazal kot vojaška zmaga. Vendar to ni bila edina (možna) interpretacija! Iz perspektive politike je bila, denimo, vojska le en izmed elementov, ki jih je uporabila v pogajalskem procesu. Z vidika societalne skupnosti je bil za novo razmejitev slovenske družbe odločilen dolgotrajen nenasilni odpor prebivalcev, iz perspektive jugoslovanske societalne skupnosti pa odločitev vojakov JLA, da ne bodo streljali na "svoj narod i braču". Dejstvo, da se je v slovenskem (medijskem) prostoru kot edina pravilna uveljavila interpretacija, da je šlo za vojaško zmago nad JLA, govori le o položaju vojaškega podsistema v slovenski družbi.

Ko je torej dogodek uspelo osmisлити kot vojaško zmago, ki je posledica manj kot leta dni priprav TO, v kateri je ta institucija angažirala veliko mladih ljudi in ustvarila depolitizirano vojaško strukturo (Soban, Delo, 6.7.1991), se je vojaški podsistem predstavil kot zastopnik celotne družbe. Vendar ta interpretacija vsebuje paradoks, na podlagi katerega temelji vsa notranja kompleksnost slovenskega vojaškega podsistema.

Čeprav je privilegiran položaj vojaškega podsistema že sam po sebi v protislovju z načelom funkcionalnega diferenciranja, ki velja v modernih družbah, se je protislovje najbolj očitno pokazalo ob oblikovanju dveh različnih zgodovin: zgodovine TO in zgodovine slovenske vojske.

Tako je bilo za rojstni datum TO najprej postavljeno leto 1958, ko so bile ustanovljene partizanske enote JLA, za rojstni datum slovenske vojske pa čas po volitvah leta 1990, ko se je ta začela oblikovati pod imenom Narodna zaščita (IN, 22. 7. 1991). In tudi vršilec dolžnosti načelnika RŠTO Janez Slapar je zaradi te dvojnosti na vprašanje: "Ali TO vidite kot slovensko vojsko?" najprej odgovoril: "V tem trenutku vidim TO kot slovensko vojsko", nato pa še "Če bomo v Sloveniji vojsko imeli, in mislim, da jo bomo po tem, kar se je zgodilo, imeli, potem naj bi bila..." Hkrati je torej konstatiral dejstvo, da vojska že obstaja, in možnost, da bi se iz TO "z učinkovito izrabo sredstev, ki smo jih prevzeli od JA" in profesionalizacijo **lahko** razvila (moderna) vojska. "Ker se TO ni izoblikovala kot nacionalna vojska, (...) bo sestava slovenske vojske in poveljujočih v njej podobna nacionalni sestavi prebivalstva v Sloveniji". (IN, 22. 7. 1991)

Tudi v medijih, ki niso bili naklonjeni ustanavljanju slovenske vojske in so pisali, da "formalno gledano slovenske vojske ni" so morali priznati, da ("zaradi silovitega propagandnega pritiska") večina ljudi vendarle misli, da slovensko vojsko že imamo (Poglajen, Delavska enotnost, 20.9.1991). Vsekakor pa nihče ni dvomil o tem, da zakonsko neurejen status TO "ustavna razprava se še vedno vrti okrog treh različnih določil v zvezi z nacionalno vojsko)" (ibid.) pospešuje tako dejansko nastajanje slovenskih oboroženih sil kakor tudi "enega od najpomembnejših oblastnih centrov" in "vojaške oligarhije". (Lesjak, SPD, 22. 7. 1991)

Vojaški podsistem je začel oblikovati široko razvejan in piramidalno strukturiran organizacijski sistem, "na vrhu katerega stoji obrambni minister Janez Janša", ki "ni le minister, ki ga poslušajo predsedniki, ampak tudi civilist, ki se mu podrejuje generali. Njegov vpliv v obrambnem ministrstvu je brezmejen, avtoriteta pa neomajna." (ibid.). Tudi avtor članka, Miran Lesjak, ki je natančno popisal nastajajočo strukturo, je menil, da je sistem s svojimi pristojnostmi in rastjo prehiteval tako zakonodajo kakor tudi temeljni razmislek o obliki prihodnje obrambe. Nekatere zanimivosti nastajajoče strukture, ki jih je navedel, so: da se "častniki bolj kot svojih nadrejenih bojijo agentov sektorja 9" (tajne službe, op. S.G.), da imajo vsi ministri pomočniki in namestniki visoke čine TO, da kroži anekdota o zatiranju enakopravnosti slovenskih jezikov v Ministrstvu za obrambo (v nadaljevanju MO) na račun gorenjskega in dolenjskega narečja in da ima generalmajor Janez Slapar pravzaprav dve dolžnosti - dolžnost v.d. načelnika RŠTO in dolžnost poveljnika TO - "kar zakonsko pomeni, da kot v.d. načelnik štaba TO nadomešča poveljnika TO, ki je odsoten, ta pa je politično odsoten zato, ker ni bil nikoli imenovan". (ibid.)

Zaradi privilegirane pozicije vojaškega podsistema so ob koncu leta 1991 prišli na dan tudi podatki, ki prej javnosti niso smeli biti dostopni. Tako je bilo objavljeno, da je Anton Krkovič - častnik s sabljo, ki je na razglasitvi neodvisnosti raportiral predsedniku države - že med 17. majem in 20. oktobrom 1990 igral vlogo "individualnega štaba TO", iz baze v Kočevski Reki vodil priprave na vojno ter pod sabo organiziral veliko piramidalno strukturo, v kateri je sodelovalo 21.000 oboroženih ljudi. (Žerdin, Mladina, 3.12.1991) Prav na tej strukturi, ki je bila zasnovana na majhnih, modernih in učinkovito oboroženih enotah, pa naj bi slonela tudi prihodnost slovenske vojske. Po njenem zgledu naj bi se do leta 1993 v celoti vzpostavila kopenska vojska, ki bi vključevala tudi mornarico in letalstvo. (Odar, Delo, 16.12.1991)

Nekatere izjave vojaških predstavnikov pričajo, da je bil, kljub "bleščeči zmagi" odziv javnosti na vojaške postopke v tem času še vedno negativen. Tako je, denimo, Janez Švajncer menil, da civilni del družbe nima primernega odnosa do vojske, da premalo ceni napore, ki jih pripadniki vojske vlagajo v svoje vsakodnevne naloge in, da se želi vmešavati v vojaške zadeve tam, kjer to ni na mestu. (Švajncer, Mladina, 2.12.1991) Janez Slapar pa je bil "nekoliko presenečen, da se je TO znašla skoraj v vlogi preganjanca - tako kot bivša JA", kar se je po njegovem mnenju "najbolje odraža(lo) v borbi za objekte nekdanje armade". (Slapar, Slovenske novice, 6.1.1992) Po odhodu JLA je bilo namreč s posebnim zakonom določeno, da TO prevzame nadzor nad temi objekti - ne pa tudi, da ji pripadejo v last, kot je to interpretirala vojska. Zato je vlada v novembru 1991 sklenila, naj MO upravljanje z nepremičninami, ki jih TO ne potrebuje za svoje namene, prenese na občine. Ker MO tega tam, kjer ji to ni ustrezalo, ni storila, je prišlo do številnih negativnih reakcij kulturne, ekonomske in civilne sfere družbe. Predvsem zaradi Neslovencev v svojih vrstah pa so letele na TO tudi kritike skrajno desne politične stranke.

Kljub številnim kritikam, da pri svojem ravnanju ne spoštuje z zakonom določenih omejitev - ob koncu leta 1991 je bilo največ reakcij na prekoračitve pristojnosti vojaškega varnostnega organa - (Bavcon, Delo, 9.12.1991 in STA, Delo, 13.12.1991), se je vojaški podsistem v letu 1992 še naprej širil. Najprej je bilo poskrbljeno, da so redne letne rituale, ki so vzdrževali poseben družbeni status JLA nadomestili novi. Obletnica ustanovitve Manevrske strukture narodne zaščite (ki so jo medtem prestavili s 17. na 15.maj) je postala dan slovenske vojske, obletnica smrti Josefa Šimčika, pa obletnica začetka vojne.

Ob obletnici začetka vojne je civilnim in vojaškim udeležencem pekrskih dogodkov in novinarjem, ki so o njih poročali, spominske znake podelil obrambni - ne pa kak drug! - minister. Tako se je kljub pripombi, ki jo je izrekel ob tej priložnosti - da bi v primeru "če bi v Pekrah odločalo samo orožje, (potem) danes ne bi imeli časa proslavljati" - (B.V., Delo, 25.5.1992), tudi ta dogodek uvrstil v del zgodovine, ki pripada vojaškemu, ne pa societalnemu podsistemu.

Teritorialna obramba je torej, z maniro proslavljanja nekoč ilegalnih in konspirativnih dogodkov pa tudi z navezavo na Narodno zaščito, ki je bila ustanovljena med NOB, še naprej ohranjala revolucionarno tradicijo in položaj jugoslovanskega vojaškega podsistema. Kljub temu se je že začela sklicevati tudi na profesionalizem in se prilagajati okolju. V tem smislu so profesionalci posebne enote MORIS, ki je izšla iz manevrske strukture Narodne zaščite, predstavljali reprezentativno strukturo nastajajoče slovenske vojske. (Kranjec, Slovenec, 21.5.1992)

Tej novi vojski, ki, kakor je v Slovincu pisal Kranjec, v svojih rokah drži slovensko suverenost in samostojnost, je poveljeval polkovnik Krkovič. S šestintridesetimi leti je bil najstarejši po činu in po letih. Njegov princip je bil, da se iz ljudi ne dela robotov, temveč se jim omogoča samoiniciativnost, kreativnost in sproščenost. (ibid.) Zanimive specialnosti njegove enote so bile: "policijske strukture, protiteroristi, enote s hitrostnimi in cross motorji na katerih so protioklepne rakete, oklepni in klasični izvidniki, padalstvo, podvodni diverzanti in podobno". (ibid.)

Kljub tako atraktivnemu zgledu pa je imela TO z oblikovanjem prave vojske precej težav. Tudi vanjo se je, kakor nekoč v TO, prijavilo premalo kandidatov z ustrezno izobrazbo, iz prejšnjega obdobja pa so se vlekale tudi težave s slovenščino. Tako so za mnoge dele orožja vojaki še vedno uporabljali srbo-

hrvaške izraze, ker slovenskih ni bilo, častniki pa so bili svoje znanje slovenščine primorani dokazati s potrdili (v primeru namerne rabe drugih jezikov jih je čakal disciplinski postopek). Poleg tega je TO več kot polovico svojih sredstev namenila za adaptacijo vojaških objektov in opreme, kar je bil razlog, da več kot 10.000 nabornikov ni odslužilo vojaškega roka. In še načrtovanih letal niso kupili! (Hinič, Slovenec, 22.8.1992; Kuntarič, Svobodna misel, 11.9.1992)

Pojavili so se tudi hudi incidenti; samomori, poveljnik v učnem centru v Cerkljah je zagrešil trojni umor in samomor, iz vojašnice v Vipavi je dezertiralo 21 vojakov... (Hinič, Slovenec, 22.8.1992; Stojanov, SPD, 19.9.1992). Vsi ti, predvsem pa slednji dogodek, so sprožili javno razpravo o odnosu med vojaško in civilno sfero družbe. Na okrogli mizi, ki jo je organiziralo uredništvo SPD, sta bili dr. Ljubica Jelušič in dr. Mirjana Ule mnenja, da incidenti kažejo predvsem na civilni oziroma odpor mladine do vojske, predstavnika vojske Janez Švajncer in Janez Janša pa sta bila mnenja, da so incidenti predvsem posledica poskusov, da bi v vojski presegli distanco med častniki in vojaki. Menila sta skratka, da se incidenti pojavljajo zato, ker so nekateri napačno razumeli uvajanje novega duha v vojsko. Iz tega je sledila ugotovitev, da brez vojaških vrednot, kakršna je "držati besedo", in brez načel, kakršno je tudi tisto iz Bileče "za menoj", v vojski pač ne gre, da pa bi za nadzor morebitnih "krutosti" s strani civilne družbe bilo dobro uvesti zastopnika pravic vojakov v parlamentu.

Potem je, vsaj po medijih sodeč, obveljalo, da je "vojska pač vojska" in da so batine, ki jih vojak prejme od soborcev, ker so bili zaradi njegovega prekrška (če, denimo, jutraj ni hotel vstati) deležni posebnih popoldanskih urjenj (maltretiranj), da gre torej pri tem pač za vojaške šege in navade. (Bukovec, Dnevnik, 3.3.1993) Resnični problem naj bi bil le ta, da so slovenski fantje pomehkuzeni otroci, ki med služenjem jokajo po telefonu, po končanem služenju pa svojo neodraslost dokazujejo z razbijanjem in praznjenjem gasilnih aparatov. (Zakrajšek, Slovenske novice, 8.1.1993) Iz fantov "tenis generacije" torej, za katerimi po kasarnah pospravljajo sobarice, in od katerih "le vsak tretji zmore, v času, primernem za rekreativce, preteči 2000 metrov in kvečjemu vsak peti napravi na drogu več kot noben zgib", vojska ne naredi pravih mož. (Guzelj, Delo, 15.10.1992)

Novinar Dela Igor Guzelj je izumil tudi formulo, s katero je vse omenjene civilne učinke na vojaško življenje zvedel na skupni imenovalec. Formuliral ga je kot "slovensko posebnost - feministično obarvani pacifizem", zaradi katerega morajo komandanti učnih centrov in vojašnic prenašati telefonske in neposredne nalete rekrutskih mamic, ki tarnajo, da "naš Mitja ne more shajati brez svojih spodnjic, ker ga vse druge žulijo". Uradno so bili komandanti sicer zadržani (zaradi takega ukaza) neformalno pa so govorili o poženščenem pacifizmu in "celo o norih babah, ki bi rade iz služenja vojaškega roka naredile počitniško kolonijo". (ibid.)

Različni pritiski na vojaški podsistem so se v letu 1993 še okrepili. TO si je namreč, poleg vojaške, prisvojila tudi velik del civilne lastnine JLA (vojaška stanovanja, Rimske Toplice...). Zaradi negativnih informacij okolja so pobude za jasno in zakonsko omejitev vojaških funkcij prišle tudi iz same politike. (Nežmah, Mladina, 6.4.1993). V časopisih je bilo vse več člankov o nezakonitih transakcijah orožja, o tem, da se vse več pristojnosti prenaša s štaba TO na ministrstvo, vse več pa se je pisalo tudi o zapravljanju denarja, ki je namenjen TO. Porabljen je bil za razkošen vozni park Ministrstva za obrambo (v nadaljevanju MO), gradnjo "Pentagona", kot so novinarji imenovali stavbo, ki jo je MO začelo zidati v Ljubljani, kar tretjina proračunskega denarja, ki je bil

namenjen TO, pa naj bi šlo za vzdrževanje velikega, vse bolj zaprtega in zbirokratiziranega aparata (glej npr. Bukovec, Nedeljski Dnevnik, 13.6.1993).

Zaradi negativnega odziva se je torej pojavila potreba po korekciji statusa TO v družbi. Ker je politika TO smatrala za svoj element, je slednja postajala vse bolj izpostavljena vplivom dnevnopolitičnih razprtij, kar se je odražalo tudi na njeni bojni pripravljenosti. (ibid.) Kot reprezentativni primer negativnih vplivov političnega na vojaški podsistem lahko navedem zamenjavo načelnika RSTO, ki se je zgodila ob sporu o pristojnostih, ki jih imata glede TO predsednik države in obrambni minister. Prav zaradi vse bolj perečega položaja je ob koncu leta 1993 parlament vendarle začel obravnavati vojaško zakonodajo. Ker pa je bilo pripravljalec te zakonodaje MO, jo je seveda pripravilo tako, da bi si z njo zagotovilo izredne pristojnosti in privilegije, kar je kritike še okrepilo.

Komunikacijo političnega in vojaškega podsistema obravnavam v posebnem poglavju. Zato naj na tem mestu navedem le še nekatere podatke, ki dodatno osvetljujejo okoliščine v katerih je potekala modernizacija vojske.

Celotna civilna sfera se je v zadnjih štirih letih dobila zmlilitarizirala. V tej zvezi je zgovoren podatek, da civilna zaščita (nekakšna gasilska brigada) ni zbrala niti 50 oporečnikov vesti, ki naj bi služili v njej, ali pa podatek, da je Ministrstvo za pravosodje zaradi izredno majhnega interesa za "ugovor vesti" (0,7% vseh, ki so služili) ukinilo oddelek, ki se je s tem vprašanjem ukvarjal. (Hren, Dnevnik, 13.3.1993; Vasovič, Vreme, 17.1.1994) Svojevrsten kazalec širjenja vojaške mentalitete je bil tudi vse večja popularnost igre paintball, ki naj bi s simulacijo vojnih iger v živo "krotila agresivnost" posameznikov. (Vasovič, Vreme, 17.1.1994)

Če obrnem pogled navznoter, potem opazim, da je slovenska vojska v zelo kratkem času izredno popestrila svojo simbolno podobo. Začela se je ureničevati vizija Janeza Svajncerja, da bo v prihodnosti vsak pripadnik vojske imel več različnih uniform, kar naj bi simboliziralo odmik od jugoslovanskih zgledov in približevanje ameriškim (Roglič, Dnevnik, 5.1.1994) Po tej viziji naj se uniforme ne bi razlikovale samo glede na pripadnost kopenskim, letalskim ali mornariškim enotam, ampak naj bi svoje uniforme imeli tudi posamezni rodovi, službe in, seveda, posebne enote.

Te spremembe so na vojaški prireditvi ob dnevu slovenske vojske, zopet prvi in za zgled, izvedli pripadniki posebne enote MORIS. Oblečeni so bili v črne usnjene suknjiče, njihov poveljnik pa je nosil črn usnjen plašč, ki je spominjal na značilne dele nemške tajne policije in nemških SS enot med drugo svetovno vojno. (Žerdin, Mladina, 18.5.1993, Roglič, Dnevnik, 5.1.1994). Ob tej priložnosti je ob odru stala tudi garda v svetlih rjavkastih suknjičih, preostale enote v pisanih (maskirnih) uniformah pa so se med seboj ločile le glede na to ali so vojaki nosili črne ali zelene baretke ali pa morda navadne pisane kape. (Žerdin, Mladina, 18.5.1993) Na omenjeni proslavi je Godba slovenske vojske našigala svojo uradno popevko, koračnico Naprej zastave slave (bivšo republiško himno).

Opazen simbolni premik se je zgodil tudi na drugi "vojaški" slovesnosti, ko je TO pripravila parado v Pekrah. Centralna oseba slovesnosti ni bil civilist kot leto poprej, temveč novi poveljnik TO, polkovnik Albin Gutman, ki ni podelil spominskih znakov MO, ampak medalje in priznanja slovenske vojske.

Bolj ko se je bližal trenutek vključitve v Partnerstvo za mir (kar je Janša še kako leto prej smatral za trenutek, ki bo omogočil proces demilitarizacije, op.S.G.), bolj je obrambni minister govoril o tem, da je zaradi primerljivosti s strukturami NATO v slovensko vojsko potrebno vlagati več denarja. "Če bodo

v NATO videli, da blefiramo, nas bodo hitro pustili na cedilu.” (Žerdin, Luskovec, Mladina, 1994) En vidik omenjene primerljivosti naj bi se kazal tudi v humanizaciji vojske. Zato se poveljniki niso več smeli izživiljati nad vojaki, niso se smeli dreti nanje in jih žaliti. Če kdo tri ali štirikrat ni izpolnil povelja (vojak je povelje lahko zavrnil zato ker škoduje zdravju ali nasprotuje obćim humanim merilom) so ga za dve leti poslali domov. “In to je najhujša kazen.” (ibid.) Razen tega vojakom ni bilo treba salutirati vsakić, ko so srećali kakega ćastnika. Naslavljali so jih z “Gospod poveljnik”, ti pa so bili vojake dolćni vikati. Pri pouku vojaki niso već poslušali “politićke nastave” ampak domovinsko vzgojo, kjer so jim, recimo, povedali, da so se tako partizani kot domobranci po svoje borili za slovenstvo. Źe z ustavo je bilo ukinjeno vojaško sodstvo pa tudi kaznovanje s ćišćenjem stranišća je bilo zmanćšano na minimum. K prilagajanju amerićkim standardom je najbrć sodilo tudi svobodno izbiranje TV programov in videokaset (nekateri so ure in ure buljili v pornografske filme), vodica za po britju znamke Macho, ki jo je vsak dobil kot del opreme in, nazadnje, prepoved alkohola (v kantinah JLA se je namreć po zelo nizki ceni prodajalo pivo).

Glede slednjega pa so se nekatere navade vendarle prenesle tudi iz JLA. O tem govori primer, ko je zaradi vojaka, ki je v vojašnico pritihotapil alkohol, sredi noći cela ćeta stala na planem v samih spodnjicah. In tudi posledica takšnega treninga ni bila kakšna posebna novost. Po konćani torturi so tihotapca bojni tovariši pretepli, poveljnik pa mu je ob tej priloćnosti dejal: “Zakaj pa piješ in potem padeš po stopnicah?” Novost je bila samo ta, da ga je na koncu odpeljal civilni rešilec. In tudi kapija je bila še vedno kapija, rekruti fazani in gušteri, stari vojaki, džombe pa so še vedno vzklikali , sitno! (ibid.; Vasović, Vreme, 17.1.1994)

Ćeprav so imeli nekateri vojaki vtis, da jih ljudje, kadar imajo oblećeno uniformo, gledajo, kot da so “nekaj već”, je zaradi alergije prebivalcev na uniforme (v nekaterih krajih izraziti - recimo v Vipavi) vendarle veljalo, da se v mesto hodi praviloma v civilni obleki (ibid.)

C) KOMUNIKACIJA VOJAŠKEGA Z EKONOMSKIM PODSISTEMOM. Na novo obliko diferenciranja se je moral prilagoditi tudi ekonomski podsistem. Proces (avtopoetićnega) oblikovanja njegovih meja lahko opazujemo v njegovi komunikaciji s politićnim podsistemom, zaradi privilegirane statusa vojaškega podsistema v slednjem, pa zopet prav v komunikaciji z njim. Za obravnavo odnosov med slovensko ekonomijo in vojsko kot politićnim sredstvom zadošćajo naslednje izhodišćne ugotovitve:

Źe pred osamosvojitvijo je bil slovenski ekonomski podsistem kompleksno diferenciran sistem s široko razvejano in decentralizirano strukturo. Njegov nadaljnji razvoj je omejeval predvsem na marksistićni kozmologiji utemeljen in nadrejen politićni sistem. Zato se je ob prehodu iz stratificiranega v funkcionalni model drućbene diferenciacije pojavila potreba po redefiniranju meja med ekonomskim in (novonastalim) politićnim podsistemom.

Po podatkih sekretariata za industrijo iz leta 1991 je v letu 1990 petinpetdeset slovenskih podjetij, ki so bila soudelećena v jugoslovanski vojaški industriji, ustvarilo desetino vse jugoslovanske proizvodnje oroćja in vojaške opreme, pobralo pa ćetrtno jugoslovanskega izvoznega dobićka. Od vojaške industrije je bilo v Sloveniji odvisnih 8.000 delavcev. Skupni letni dobićek te industrije je bil 220 milijonov USD. Po izraćunih iste institucije iz istega leta bi bilo za njeno preusmeritev potrebno nameniti od 330 do 400 milijonov DEM, za dodatno opremo in marketing pa še najmanj 230 milijonov USD. Će poleg tega vemo,

da je jeseni leta 1991 namestnik obrambnega ministra Miran Bogataj povedal, da Slovenija ne namerava obnavljati celotnega industrijskega kompleksa bivše jugoslovanske namenske industrije, nam postane geneza konflikta med slovenskim vojaškim in ekonomskim podsistemom še bolj jasna.

Glavni problem, okoli katerega se je v letih 1991 do 1994 vrtel konflikt, pa je bil v tem, da je po vojni namensko gospodarstvo postalo veliko manj pregledno, razmere v njem pa skrite pod etiketo "strogo zaupno". Največ kar se je glede stičišča slovenske vojske in ekonomije ob koncu tega obdobja dalo z gotovostjo trditi je bilo, "da je namenske proizvodnje slovenskih podjetij mnogo več kot se sme povedati" (navsezadnje je bila tudi vojna, ki je tekla v bližini posel) in da je danes mnogo manj slovenskih delavcev odvisnih od nje. (Vsi podatki tega orisa razmer in citati so iz: Klančnik, SPD, 12.2.1994)

Prvi ugovori, da se slovenska vlada na račun vzpostavljanja slovenske vojske brez formalnega pokritja zadolžuje v tujini, so se v javnosti pojavili sredi leta 1992. Novinar Mladine Ali Žerdin ki je med prvimi pisal o takšnem ravnanju vlade, in tudi drugi, ki so o njem poročali in ga komentirali, niso spodbijali legitimnosti vojaških zahtev, pač pa legalnost procedur, s katerimi so bile te zahteve izpolnjene. Šlo je, skratka, za opozorilo, da politika ne spoštuje meja, ki jih je v komunikacijskem procesu začrtala med sabo in civilno družbo. Če je bilo v jugoslovanskem okviru opravičljivo, je takrat pisal Žerdin, da politika ne spoštuje (pravnih) norm, ki jih je narekovala ideologija, je postalo po osamosvojitvi kršenje (avtonomno definiranih) zakonskih norm, nesprijemljivo (Žerdin, Mladina, 9.6.1992). In do konca leta se je potrdilo, da je vlada k proračunskim sredstvom za leto 1992, ki so bila namenjena nabavi oborožitve in drugim vojaškim potrebam, zares namenila še dodatnih 46,6 milijonov DEM kredita, ki so ga poslanci odobrili za gradnjo cest, ne pa za nakup orožja. (Kovač, Mladina, 16.6.1992 in 12.1.1993)

Naslednje leto so se v javnosti pojavila še opozorila, da si je TO (poleg proračunskih sredstev) nezakonito prilastila tudi lastnino nekdanje JLA. "Dejstvo, da je MO postalo dedič lastnine JLA, je postalo državljanom tako samoumevno kot to, da vzhaja sonce na vzhodu" (Nežmah, Mladina, 6.4.1993). Le redkim, recimo nadškofu Šuštarju, ki se je v spremstvu številne delegacije osebno pogajal z obrambnim ministrom, je uspelo dobiti kakšen kos. V tem primeru Škofijske zavode v Šentvidu. Na račun oddajanja civilnih objektov, ki so prej pripadali JLA, in vojaških stanovanj pa si je TO nezakonito priskrbelo veliko denarja tudi mimo proračuna.

Kljub temu je bil v letu 1993 vpliv obrambnega ministra Janše še vedno tolikšen, da mu je (zgolj na podlagi ustne obljube, da bo šel denar od prodaje vojaških stanovanj, 2,2 milijarde SIT, naravnost v proračunsko blagajno) uspelo zagotoviti skupščinsko podporo dodatnemu zvišanju postavk, namenjenih obrambi. Ni odveč pripomniti, da je k povišanju prispevala tudi javna "Izjava veteranov Manevrske strukture Narodne zaščite", v kateri so ti, razen več denarja za vojsko, zahtevali tudi naj država že končno naredi red (Žerdin, Mladina, 20.4.1994).

Pozneje se je sicer izkazalo, da si je minister privoščil banalen trik - denar od prodaje vojaških stanovanj se ni stekel v proračun in je predstavljal polovico celoletnega dolga, za katerega se je morala vlada zadolžiti v tujini (Kopač, Delo, 16.10.1993) - formalno proceduro pa je tokrat vseeno upošteval in si izposloval tudi formalno odločitev. Ker bi bila vsakoletna pogajanja te vrste verjetno vse bolj naporna, pa se je minister domislil tudi načina, ki bi vojaškemu sistemu določene privilegije zagotovil za daljši čas. MO je za vlado pripravilo manjkajoče

zakone z vojaškega področja. Njihovega manka, ki je šel na roko samovoljnega oblikovanja vojaške strukture, poslanci niso mogli tolerirati v nedogled, zato so postavili rok (do konca leta 1993), v katerem naj bi bili sprejeti.

Izhodišča resolucije o nacionalni varnosti, osnutek zakona o obrambi in besedilo zakona o zagotavljanju sredstev za dolgoročni razvoj obrambnega programa je MO oblikovalo tako, da bi bila vojaškemu podsistemu zagotovljena posebna pooblastila in privilegiji. Predvsem prvi in zadnji dokument sta bila zaradi tega deležna številnih kritik javnosti.

Prvi zaradi tega, ker je bilo iz njega očitno, "da je prav pri vprašanjih nacionalne varnosti, predvsem pa njenih vojaških in obrambnih vidikih, misifikacija slovenske države in njene vojske še vedno tako velika, da ostaja skorajda nedotakljiva tudi za poslance slovenskega parlamenta". (Jalušič, SPD, 27.11.1993) Ekonomisti pa so se nemudoma odzvali tudi na določilo zadnjega zakona, da bi namreč MO v naslednjih osmih letih dobivalo 1% narodnega dohodka kar mimo proračuna. Ob tem so v časopisu *Finance* zapisali: Zoprno je, da take zamisli o fiksnem določanju deleža za obrambo v BDP nehotе spominjajo na prizadevanja nekdanje jugoarmade, ki je vedno zahtevala svoje odstotke" (Krašovec, *Finance*, 13.8.1993). V članku z naslovom: "Janša beži pred kontrolo" pa še: "Z zunajproračunskim zbiranjem in upravljanjem dodatnega denarja za vojsko (...) bi se obrambno ministrstvo nadzoru finančnega ministrstva in parlamenta za osem let dodobra izmaknilo." (Repovž, *Finance*, 13.8.1993)

Ko je prišel v javnost še podatek, da ta odstotek pomeni 1.295 milijonov DEM, namenjenih nakupu letal, helikopterjev, raketnih sistemov, telekomunikacijskih sredstev in ladje (Republika, 11.9.1993), se je usul cel plaz očitkov. Najprej na račun že vseh prej omenjenih postopkov MO in na račun vojaškega uvoza izdelkov, ki so neupravičeno oproščeni carine (mnoge od teh so proizvajala tudi slovenska podjetja), potem pa še na račun tega, da je MO ob pripravi zakonov pozabila na tiste, ki bi omogočili prenos upravljanja na občine vsaj za tisti del bivšega premoženja JLA, ki ga TO ne uporablja za svoje namene, kar bi moralo storiti že maja 1993. Skupni imenovalci vseh kritik pa je bil, da s tem MO dobiva status države nad državo (Zvonar, 7D, 29.9.1993; Kopač, SPD, 16.10.1993), ki se ga da primerjati s statusom bivše JLA. Ta, kot je zapisal Jože Mencinger, "Spominja na srednjeveško in še starejšo ureditev, ko so se zasluge zmagovalcev poplačale kar s količino vojnega plena". (Mencinger, Mladina, 1993) Postavilo pa se je tudi umestno vprašanje: kdo bo nadzoroval posebne vojaške izdatke in kako je o njih sploh mogoče odločati, dokler za nakup predvidene opreme velja embargo mednarodne skupnosti.

Zagovorniki obrambnega tolarja, npr. Jelko Kacin, pa so potrebo po "obrambnem tolarju" argumentirali takole: "Slovenci smo se pred leti na referendumu odločili za samostojno državo in če smo se odločili za državo, moramo sprejeti tudi posledice tega" (Roglič, *Dnevnik*, 6.11.1993). Taka interpretacija plebiscitarne odločitve je seveda resnična le iz perspektive zaslužnega borca, ki ve, da si mora vojska "obrambni tolar" zagotoviti še pred pristopom Slovenije k Partnerstvu za mir. Vprašanje zaščite zračnega prostora bi se namreč po Kacinovem mnenju dalo rešiti tudi s kakim sporazumom, "na primer s severnoatlantsko varnostno organizacijo". (ibid.)

Reakcija ekonomije na informacije vojaškega podsistema je naposled vzpodbudila tudi politično prilagajanje. O problemu so se začele dogovarjati stranke vladne koalicije. Te so obnovile polarnost, ki so jo na podlagi vprašanja o demilitarizaciji ustvarile že pred odcepitvijo. Po "dolgotrajnih in napornih pogajanjih" pa so naposled vendarle sklenile in podpisale dogovor, da bodo pri

sprejemanju omenjenega zakona konstruktivno sodelovale, če znesek ne bo presegal 162 milijonov DEM (12.125 milijonov SIT) na leto, če bodo ta sredstva zagotovljena v proračunu in če bo del teh sredstev (3.500 milijonov SIT) prerezporejenih v dva druga resorja (Pušenjak, Delo, 13.11.1993) Pozneje je ZLSD napovedala, da vnaprejšnje soglasje k zakonu ne pomeni tudi privolitve v višino skupno predlagane vsote (približno 1.300 milijonov DEM ali 97.000 milijonov SIT).

Tako je bilo na 14. seji DZ besedilo zakona zares sprejeto, vendar z mnogimi pogoji; da se zakon do naslednje seje pripravi tako, da je iz njega razvidno, da je sklepanje pogodb možno le do zakonsko predvidene višine sredstev in le za strukturo in obseg z zakonom predvidenih nakupov, v primeru nižje cene nakupov bi se moral znižati tudi predvideni skupni znesek, ustrezno naj bi se znižal tudi za obseg sredstev pridobljenih s prodajo, oddajo ali pridobitvijo objektov in opreme oziroma premoženja nekdanje Jugoslavije, zakon naj bi jasno opredelil nadzorno funkcijo DZ itd. (Taškar, Delo, 27.11.1993 in 29. 11. 1993)

V nadaljnji proceduri so poslanci vendarle privolili v obrambni tolar, a so njegov skupni znesek oklestili na 76.600 milijonov SIT. Ko je ministru Janši spodletel še poskus, da bi se s posebnim dopolnilom izognil vsaj letno predpisanemu znesku (ob tem so v Republiki zapisali: "Milijon, ki ga dobim danes, je čez deset let s pametnim gospodarjenjem vreden vsaj dva milijona" (Sedmak, Republika, 23.2.1994)), je ekonomiji uspelo doseči svoje - na novo so se oblikovale meje med ekonomskim in političnim podsistemom.

Neposredna posledica te spremembe je bila, da je le nekaj ur po odločitvi minister Janša predsedniku vlade Janezu Drnovšku poslal pismo, v katerem mu je očital kršenje koalicijske pogodbe (Roglič, Dnevnik, 23.2.1994) Ko so dan za tem predsednika Drnovška vprašali kaj meni o glasovanju, je dejal: "Mislim, da obrambni minister velikokrat polarizira slovenski politični prostor. Če bi nastopal samo kot obrambni minister, samo s strokovnimi stališči, do tega verjetno ne bi prišlo". In še: "Če pa se bo posamezna stranka odločila, (...) da ne bo hotela več sodelovati v koaliciji (pri tem je bila mišljena SDSS, katere predsednik je bil Janez Janša, op.SG), to seveda lahko vedno uresniči". (Vodušek, Delo, 24.2.1994)

Čeprav sta torej ekonomski in politični podsistem v komunikacijskem procesu uspela na novo definirati svoje meje, do selekcije funkcij vojaškega podsistema v političnem še ni prišlo. Zato je v komentarju skupščinskega dogajanja Marjan Sedmak zapisal: "V resnici sploh ne gre za denar. V parlamentu so se šli včeraj visoko politiko." "Bitka okoli obrambnega tolarja je predvsem notranjepolitična bitka, varnost države je le izgovor zanjo in je zato skržena na varnost pred razvpitim notranjim sovražnikom, ki ga nenehno producira Janševa politična sfera v skladu s svojim geslom o nedokončani demokratični revoluciji" (Sedmak, Republika, 23.2.1994).

Kljub organizacijski in tehnološki modernizaciji (pluralizaciji politike in težnjam po profesionalizaciji vojske) je torej notranja diferenciacija slovenske politike v začetku 1994 leta še vedno sledila vzorcu diferenciranja, ki ga je podedovala od Jugoslavije. Vojaški podsistem je še vedno opravljal centralne in vrhovne politične funkcije. Protislovnost procesa, v katerem je vojaški podsistem ohranil svoj privilegirani položaj, pa je v tem, da sta z njegovo pomočjo ekonomski in politični sistem na novo definirala svoje meje in avtonomijo.

Vojaški proračun je bil na koncu za 38% nižji od prvotno predlaganega (Vodušek, Delo, 16.3.1994), obljuba, da bo 1992. leta povečana stopnja proračunskega deleža znižana takoj, ko bodo urejene vojašnice, pa neizpolnjena (Glavič, SPD, 15.2.1994)

D) SELEKCIJA NEKATERIH POLITIČNIH FUNKCIJ VOJAŠKEGA POD-SISTEMA. Sistemska teorija obravnava na zavesti temelječe, torej psihične sisteme, ločeno od tistih, ki temeljijo na komunikaciji, torej družbenih sistemov. Čeprav je za ene in druge značilno, da svojo avtopoetiko gradijo na smislu (ne pa, recimo, na življenju tako kot biološki sistemi) predstavljajo psihični sistemi okolje družbenih in narobe. V stratificirano diferenciranih družbah imajo informacije, ki jih privilegirani družbeni (pod)sistemi dobivajo s pomočjo specializiranih medijev od nekatereh psihičnih sistemov, pomemben vpliv na celotno družbo. Komunikacija dveh psihičnih sistemov lahko torej v primeru, ko imata vpliv na oblikovanje privilegiranih družbenih podsistemov, generira in ponazarja proces komunikacijskega diferenciranja in strukturiranja celotne družbe.

Prav zato si z interpretacijo komunikacije med Predsednikom RS Milanom Kučanom in obrambnim ministrom RS Janezom Janšo lahko ponazorimo, kako je prišlo do selekcije nekaterih funkcij vojaškega podsistema v političnem. To poglavje je kratek povzetek procesa, v katerem je prišlo do geneze struktur, ki so bile uporabljene kot mediji njune komunikacije ter do odstavitve Janeza Janše z mesta obrambnega ministra.

Nesporazum med glavnima akterjema tega poglavja se je prvič eksplicitno pokazal po volitvah leta 1990. To se je zgodilo v Svetu predsednika RS za obrambo, ko je Janša Kučana obsodil, da je odgovoren za razorožitev TO. Prav ta nesporazum je omogočil to, kar žargon sistemske teorije imenuje "neverjetna komunikacija", ki je prvi pogoj naraščanja notranje kompleksnosti kake družbe.

Uspešnost tovrstne komunikacije se je najprej izkazala v vojni, ki jo je vodilo razširjeno Predsedstvo Republike Slovenije in se nadaljevala vse do sprejema nove ustave. Kljub temeljnemu nesoglasju med udeležencema je namreč razširjeno Predsedstvo RS (v prisotnosti ministrov Janeza Janše, Igorja Bavčarja in Dimitrija Rupla ter v.d. načelnika RŠTO Janeza Slaparja) sprejelo "Izhodišča koncepta nacionalne varnosti" in "Predlog obsega in strukture TO RS in usmeritev za pripravo in izvajanje usposabljanja za obrambo in zaščito v RS za leto 1992". Dva dokumenta, ki sta postala zavezujoča, ne da bi poslanci slovenske skupščine o njiju sploh razpravljali (Roglič, Dnevnik, 6.2.1992).

Po 23. decembru 1991, ko je bila sprejeta nova ustava in je postala pristojnost Sveta za obrambo kot posvetovalnega organa Predsedstva RS sporna, je postala tudi komunikacija Kučana in Janše kompleksnejša. Da bi dosegla politični dogovor, sta morala poslej udeleženca namesto "razširjenega predsedstva" uporabiti druge komunikacijske strukture.

Kako si predstavlja na novo nastalo stanje, je Janez Janša sporočil Milanu Kučanu tako, da je poveljniku TO Slovenije Janezu Slaparju, ki je bil po novi ustavi neposredno podrejen predsedniku države, razpustil kolegij sedmih poveljnikov pokrajinskih stabov TO in hkrati ustanovil kolegij ministra, ki so ga sestavljali direktorji uprav, devet ključnih poveljnikov TO "ter Anton Krkovič, poveljnik I. specialne brigade MORIS, po mnenju nekaterih poznavalcev razmer kar Janševe osebne vojske" (Munda, 7D, 16.6.1993). Kmalu je zaradi Slaparjevega mnenja, da se slovenska vojska ne piše z velikim "S" (Žerdin, Mladina, 18.5.1993), tudi slednjega razrešil poveljniške dolžnosti in na njegovo mesto postavil Albina Gutmana.

Vendar je državni sekretar Gutman (ki je že opravljal naloge poveljnika in ob srečanjih z delegacijo hrvaške vojske že nosil vojaško uniformo) vendarle moral počakati, da ga na mesto načelnika RŠTO imenuje predsednik Kučan. To je na predlog ministra Janše tudi storil, a je bilo tokrat v "neverjetni

komunikaciji" angažiranih že veliko več institucij. Poleg omenjenih naj navedem vsaj še vladno službo za zakonodajo, ki je Slaparju dala mnenje, da v njegovem primeru velja zakon o obrambi in da mu ob sprejemu novega zakona o vladi ni treba odstopiti, kakor je menil minister Janša.

V naslednjem koraku se je število komunikacijskih medijev, ki sta jih uporabila glavna akterja naše zgodbe, še povečalo. Janez Janša je (skupaj z Antonom Krkovičem) predsedniku Kučanu vrnil državno odlikovanje. Njegova razlaga, da ne more sprejeti priznanja, ki je zakonsko opredeljeno kot odlikovanje za prispevek k svobodi, če so ga prejeli tudi ljudje, ki so bili proti državi (Jež, SPD, 10.7.1993), je namreč v igro pritegnilo tudi institucije domnevnih protidržavnih elementov. Očitek o protidržavnem ravnanju se je namreč nanašal na dr. Ljuba Bavcona, predsednika Sveta za varstvo človekovih pravic, in dr. Janka Pleterskega, člana SAZU.

Ko je k temu dejanju, zdaj že brigadir Krkovič priložil še javno pismo, so se v medijih začela postavljati vprašanja, ali obstaja meja, ki je vojska ne sme prestopiti, in zahteve, naj parlament jasno prepove vtikanja vojske v politiko (Pogljajen, Dnevnik, 17.7.1993). Že čez nekaj dni je Borut Pahor, član skupščinskega odbora za obrambo, v parlamentu zares predložil besedilo resolucije o nevmesavanju poklicnih pripadnikov vojske in policije v politično življenje (Delo, 21.7.1993). Ker pa so se v komunikacijo, poleg vseh navedenih institucij, zdaj vpletle še politične stranke, je komunikacijski nesporazum dobil takšne razsežnosti, da se je pojavila potreba po selekciji.

Virtualno selekcijo so izvedli časopisi, ki so na Janševo iniciativo znova vzpostavili "neposredno" komunikacijo med njim in Kučanom. Začela se je s člankom "Predsednik Kučan je vedel, da bo TO odvzeto orožje" (Delo, 31. 8. 1993), nadaljevala s člankom "Kučan odgovarja Janši" (v katerem trdi, da tega ni vedel) (Delo, 2.9.1993) in končala s člankom "Janša odgovarja Kučanu" (če ni vedel, naj za to odgovarjajo takratni delavci SDV) (Delo, 4.9.1993).

Virtualna "neposrednost" seveda ni preprečila nadaljnega naraščanja notranje kompleksnosti slovenske družbe, je pa identificirala dogodek (izvirni greh: "razorožitev TO") o katerem obstaja nesporazum, in strukture (tajne službe), ki ta nesporazum lahko odpravijo. Selekcija tem, o katerih obstaja nesporazum in struktur, ki lahko pojasnijo ta nesporazum, ki sta jo sogovornika opravila v "neposrednem soočenju", pa so pripravile teren za dogodek, s katerim se je izvršila selekcija nekaterih političnih funkcij vojaškega podsistema.

20. marca 1994 so pripadniki specialne brigade MORIS pretepli svojega bivšega tovariša Milana Smolnikarja, ker naj bi ta po naročilu policijske tajne službe izdajal vojaške skrivnosti.

O prvih reakcijah na dogodek so mediji poročali v torek, 22. marca 1993. Za to, da bi se raziskale prekoračitve pooblastil tajnih služb, sta bili angažirani dve komisiji: parlamentarna komisija za nadzor nad delom varnostnih in obveščevalnih služb in komisija, ki jo je oblikoval predsednik vlade. Prva ugotovitev vseh komentatorjev pa je bila, da dogodka ni mogoče izvzeti iz političnega konteksta. Šlo naj bi, skratka, za politični dvoboj Kučana in Janše.

V sredo 23.marca 1993 so se pojavile prve zahteve po odstopu ministra Janše zaradi prekoračitve pooblastil oziroma zaradi posega vojaških oseb na civilno področje. Pričakovanje, da bo vlada ustrezno ukrepala sta izrazili ZLSD in LDS pa tudi člani bivšega Odbora za varstvo človekovih pravic – z ugotovitvijo, "da je njihov nekdanji varovanec odgovoren za enako vrsto nasilja, kakršnemu je bil nekdanj sam izpostavljen" – (Delo, 23.3.1994). V podporo Janši pa so se oglasili člani zunajparlamentarne Slovenske domoljubne stranke, ki

so zapisali, da: "podpirajo odločno ukrepanje obrambnega ministra ob aretaciji protidržavnega elementa" Borci vojne za Slovenijo pri tej stranki so semantiko, ki je spominjala na tisto, ki jo je nekoč uporabljala JLA, še oplemenitili, in sicer tako, da so pripadnikom MORIS čestitali "ob uspešni izvedbi akcije, ki je doprinesla k prvemu spomladanskemu čiščenju in odkritju protidemokratskega in protislovenskega plevela". (Delo, 23.3.1994)

Na podlagi poročila vladne komisije, ki je ugotovila, da je šlo v primeru Smolnikar za prekoračitev vojaških pooblastil in za kršitev ustavno zagotovljenih človekovih pravic, je predsednik vlade Janez Drnovšek še istega dne popoldan (torej v sredo 23.marca 1994) DZ predlagal zamenjavo obrambnega ministra Janše z Jelkom Kacinom.

Mediji so kmalu bistroumno opazili, da je "obrambno ministrstvo le en člen zgodbe o spopadu različnih institucij, državnih organov, visokih državnih in političnih funkcionarjev". "Pri tem", so zapisali v Delu, "ne gre pozabiti, da nesporazumi napetosti in slabi odnosi med obrambnim in notranjim ministrstvom segajo že v čas slovenske vojne". Šlo naj bi namreč za spor o vojnih zaslugah. (Vasle, Delo, 25.3.1994)

Ker pa diskusija ni tekla samo v polju politike, torej zakonov, so se oglasili tudi pripadniki drugačnih združenj. To so bili: predstojnik Klinike za plastično kirurgijo dr. Arnež, ki je v imenu večine slovenskih zdravnikov zapisal, da so pripadniki vojske s svojo prisotnostjo med zdravniško preiskavo v urgentnem bloku Kliničnega centra kršili zakonske, etične in občečloveške norme civilne družbe, predsednik odvetniške zbornice Slovenije Mitja Stupan, ki je v imenu svoje organizacije ugotovil, da gre v tem primeru za prisvajanje pristojnosti za opravo dejanj, ki so pravica in dolžnost drugega organa, ter dr. Anton Stres, ki je v imenu komisije "Pravičnost in mir" ugotovil nesporne kršitve človekovih pravic. Slednji je opozoril tudi na zaskrbljujoče ozadje varnostnih in obveščevalnih služb, ki ne smejo delovati v interesu posameznih političnih skupin ali celo posameznikov. (Vse Delo, 25.3.1994)

Še istega dne, v petek 25.marca 1994, so poslanci DZ sprejeli sklep o sklicu izredne seje, kjer bodo razpravljali o Drnovškovem predlogu za zamenjavo obrambnega ministra. Tega dne pa je prišlo tudi do zanimivega obrata. Skupina poslancev DZ je svojemu predsedniku poslala pismo, v katerem so izrazili "sum, da slovenska javnost nikoli ne bo seznanjena s celotno razsežnostjo primera, če bi prišlo do razrešitve ministra pred predstavitvijo dokončnega poročila vlade" (Delo, 26.3.1994). Oglasil se je tudi predstojnik Travmatološke klinike dr. Prinčič, ki je zanikal, da bi prisotnost vojakov motila zdravniško preiskavo, skupina "83 razumnikov iz kroga blizu Nove Revije" pa je pozvalo k združitvi vseh demokratičnih energij na Slovenskem, da iz smeri dedičev boljševizma in predsednika države ne bi prišlo do razkroja legitimnih institucij ustavne ureditve in obnove realsocialističnega sistema. (ibid.) Ker iz te izjave razumnikov morda ni najbolj jasno za kaj gre, naj omenim, da je Janša vztrajal pri mnenju, da gre za politično (komunistično) zaroto, ki se ne meni za moralo in pravni red (Delo, 28.3.1994). Kučan pa na stališču, da "v pravni državi med predsednikom države in drugimi državnimi ustanovami ni ilegalnega razmerja" (Lorenci, SPD, 26.3.1994).

V ponedeljek, 28.marca 1994, ko so v parlamentu poslanci razpravljali o razrešitvi ministra, so bile pred parlamentom demonstracije, na katerih je množica (kot odgovor na nevarnost razkroja legitimnih institucij ustavne ureditve) zahtevala razpustitev parlamenta in predčasne volitve. Kljub temu, da so se demonstrantje s sklicevanjem na legitimnost ministrovih dejanj zavzeli proti

njegovi razrešitvi, je bil v legalni proceduri na mesto obrambnega ministra imenovan Jelko Kacin. (Delo, 29.3.1994)

Tako se poskus, da bi societalna skupnost in politični podsistem bistveno redefinirala svoje meje, in da bi vojaški namesto politični začel opravljati še funkcije societalne skupnosti, ni posrečil. Spremenil se je le položaj vojaškega podsistema v političnem. To je nekaj dni po imenovanju Jelka Kacina na mesto obrambnega ministra ponazoril predsednik vlade Janez Drnovšek, ki je podpisal pristop Slovenije k Partnerstvu za mir.

S tem je TO prenehala opravljati funkcijo Janševega komunikacijskega medija. Dogodki ob Janševem odhodu z mesta obrambnega ministra in njegova odpoved poslanskemu mandatu pa sta novinarko Dela, Mojco Drčar-Murko, navedli na vprašanje: "Se torej začenja obdobje populistične politike?" (Drčar-Murko, SPD, 2.4.1994). Čas je prinesel negativen odgovor na to vprašanje. Janez Janša namreč za nadaljevanje svoje komunikacije z Milanom Kučanom ni uporabil množic, ampak svojo stranko, SDSS. Se vedno pa ostaja odprto drugo, pomembnejše vprašanje: "Je vojaški podsistem s tem dogodkom izgubil tudi svoje privilegirano mesto v slovenski družbi?"

SKLEP

a) Čeprav bi zgodbo o slovenskem vojaškem podsistemu lahko začeli tudi drugje, recimo ob slavnem karantanskem kamnu, kakor nam predlaga Janez Švajncer, mi je kot delež v raziskavi o Slovencih in vojski, ki smo ga opravili raziskovalci Mirovnega inštituta, pripadel tisti kos zgodbe, ki se začenja z ustanovitvijo Teritorialne obrambe Slovenije. Začeti z ustanovitvijo Štaba za splošni ljudski odpor Socialistične republike Slovenije pa, v nasprotju s pričakovanji, ni bistveno oklestilo njenih dramaturških zapletov. Odlok, ki ga je 20. novembra 1968 podpisal predsednik Izvršnega sveta SRS Stane Kavčič, se je namreč izkazal za uvodno dejanje v napeto igro, ki je do resnične vojne pripeljala po vseh pravilih antične tragedije.

Glavno vlogo v tej igri igra vojska. Dogodek, s katerim se je začelo oblikovanje novih meja v jugoslovanskem vojaškem podsistemu med teritorialno obrambo in Jugoslovansko ljudsko armado pa je bil, kot je znano, reakcija jugoslovanskega političnega podsistema na sovjetsko okupacijo Češkoslovaške, ki je nazadnje pripeljal do dokončne razmejitev dveh avtonomnih vojaških podsistemov. Zato je treba poudariti, da je bila **ustanovitev teritorialnih obramb posameznih republik v funkciji ohranitve vojaške in s tem tudi politične avtonomije jugoslovanske družbe**, čeprav je slovenski družbi priskrbela enega od elementov, na podlagi katerih je kasneje (!) definirala svojo avtonomnost.

Drugi dogodek, ki tudi zadeva vojsko in je bil prav tako v funkciji ohranitve enotnosti jugoslovanske družbe, pa je proizvedlo prilagajanje enega dela jugoslovanskega političnega podsistema na svoje okolje. Mirovno gibanje, ki je bilo ustanovljeno v začetku osemdesetih let (1982-1984), je namreč nišo za oblikovanje svoje strukture našlo v enem od podsistemov jugoslovanske politike - v Zvezi socialistične mladine Slovenije (v nadaljevanju ZSMS). Ko je aktualiziralo ugovor vesti, se pravi temelj, na katerem stojijo vse človekove pravice, je postalo mirovno gibanje ena izmed najpomembnejših institucij podsistema societalne skupnosti v osemdesetih letih. **Diferenca med instrumentaliziranim državno-političnim in avtonomnim civilno-družbenim delovanjem**, ki je proizvedla avtonomen societalni podsistem slovenske družbe, se je torej (prav tako kot diferenca med TO in JLA) pojavila kot posledica prilagajanja enega izmed

podsystemov jugoslovanske politike (slovenske ZSMS) na svoje okolje. In sicer zato, da bi ohranila njegovo enotnost!

Tudi tretji **dogodek, ki je prostor civilnega razširil in ga namesto na podlagi komunistične kozmologije definiral na podlagi slovenskega jezika**, je vzpodbudila vojska. Tokrat kot prilagajanje na notranje okolje jugoslovanske družbe. Ker ji ni uspelo predelati avtonomnih iniciativ kulturnega podsistema in se prilagoditi nanje, je maja leta 1988 sprožila proces proti četverici. Proces je potekal v srbskem jeziku. Vojaške institucije, ki so ga vodile, so se skozenj vzpostavile kot osrednji mehanizem za ohranitev stratificirane družbene ureditve v Jugoslaviji, avtonomne iniciative mirovnega gibanja pa za jedro okoli katerega se je **v slovenskem jeziku** začel oblikovati družbeni konsenz o potrebi njegove modernizacije.

Kljub vsemu temu in **v nasprotju z današnjim splošnim prepričanjem pa procesa, ki je privedel do nove oblike enotnosti v slovenski družbi**, se pravi tudi do izoblikovanja meje med njo in njenim okoljem, **ni vzpodbudil konflikt med dvema raznorodnima vojaškima strukturama** (JLA in TO sta bili strukturirani enako) **niti konflikt med političnima strukturama ZKJ in ZSMS, temveč nova - neposredna! - oblika komunikacije med kulturnim in societalnim pod-sistemom slovenske družbe**. Žele na podlagi konsenzualne odločitve, ki je bila dosežena v tej komunikaciji, so bile politične strukture, ki so sprejele načelo pluralnosti definirane kot slovenske. Tako se je začela oblikovati notranja kompleksnost slovenske družbe.

Simbolno generalizirani medij komunikacije, ki je slovenski družbi priskrbel osnovni mehanizem uspešne komunikacije, torej osnovni komunikacijski kod, pa je bila kljub temu (vojaška) moč. Semantično kodiranje procesa, v katerem so se izoblikovale nove meje in ki je z vzpostavitvijo avtonomnih družbenih podsystemov postalo refleksivno, je omogočilo občo dostopnost medija. Na tej podlagi so bile nevtralizirane vse predpostavke, ki (vojaški) moči niso lastne. Na podlagi komunikacijskega koda (vojaške) moči so se v slovenski družbi začele množiti informacije o tem, kakšen je obči smisel vojske (vojaška je grožnja - v tej zvezi se je govorilo tako o JLA kot o TO) in kakšen je njen smisel v mejah slovenske družbe (vojaška je garancija avtonomnosti - v tej zvezi se je govorilo zgolj o TO). Tako se je vzpostavila osnovna binarna struktura, ki je temelj celotnega procesa notranje diferenciacije v slovenski družbi, ki teče še danes. Sistematizacija tem je omogočila nastanek samo-referenčnih struktur, se pravi avtonomnih institucij. Tako sta TO in mirovno gibanje vzpostavila univerzalni referenčni okvir, v katerem je TO delovala, mirovno gibanje pa predvidevalo (tragične) posledice.

Naslednjo večjo spremembo je pomenil dogodek, ki je označil mejo med slovenskim in jugoslovanskim političnim sistemom. Tudi tega je vzpodbudil spominski aranžma vojske. Junjska vojna leta 1991 v Sloveniji, ki je pospešila proces in okrepila selektivne mehanizme, se je zgodila pod vplivom informacij iz okolja na eni strani (obisk ameriškega zunanjega ministra Jamesa Bakerja v Beogradu, ki je tankom JLA odprl pot iz vojašnic) in spominskega aranžmaja TO, ki jo je slovenska družba vzdrževala za namen obrambe pred zunanjim sovražnikom, na drugi strani. Čeprav je ta dogodek potrdil nepovratnost procesa, v katerem se je izoblikoval nov model diferenciranja - funkcionalni namesto hierarhičnega - je struktura TO (ravno zaradi svojih spominskih aranžmajev) rekonstruirala diferenco med vojaškim in političnim podsystemom, ki je značilna za stratificirano organizirane družbe. **Sprememba, ki je bila z vidika izdiferenciranja avtonomnega sistema slovenske družbe ireverzibilna**,

je bila torej z vidika difference med političnim in vojaškim podsistemom reverzibilna.

In še zadnji dogodek, s katerim sem sklenil zgodbo, napisano v jeziku sistemske teorije. Devetindvajsetega marca 1994 je zaradi prekoračitve zakonsko predpisanih pooblastil odstopil obrambni minister Janez Janša. S tem dogodkom se je izvršila **selekcija nekaterih političnih funkcij vojaškega podsistema**. Tako je politični podsistem ponazoril svoje prilagajanje na spremembe v notranjem okolju slovenske družbe, predvsem prilagajanje na informacije iz ekonomskega družbenega podsistema, čeprav se s tem še vedno ni dokončno prilagodil funkcionalnim pravilom igre.

b) Zdaj, ko sem v jeziku sistemske teorije napisal zgodbo, v kateri je vojna le eden izmed dogodkov (in nikakor najodločilnejši), ki so vzpostavili enotnost slovenske družbe, lahko odgovorim še na vprašanje iz prvega poglavja. Magična moč besed, ki pričarajo vojno, ne postane nič bolj jasna, tudi če vojno uzremo kot zgolj enega izmed mnogih procesov družbene reciklaže. Kljub temu, da se odreka nekaterim temeljnim predpostavkam grških filozofov, na katerih temelji vsa znanost, se vojna v pojmovnem sistemu sistemske teorije še vedno kaže kot neizogibna usoda.

Razen tega se sistemska teorija, v nasprotju s klasičnimi sociološkimi teorijami, odreka tudi vsakršni moralni sodbi o vojni. Zato pade vsa teža moralne odločitve na pleča človeka, ki bere njene rezultate. Čeprav so v nekaterih (predvsem vzhodnih, pa tudi zahodnih sub-) kulturah svetovne družbe dobro razvite nenasilne tehnike upiranja zli usodi, se ne gre zanašati na to, da se bo bralec socioloških dognanj o vojni v nekdanji Jugoslaviji, ki je praviloma pristaš zahodnih kulturnih tradicij, usodi uprl drugače kot tragični junak. Tako si utegne pridobiti sloves "človeka s pokončno držo". Nemara pa bo večino bralcev ignoranca sistemske teorije za voljo ljudi navedla le k temu, da se bodo obnašali kot bolj ali manj uspešni vojni dobičkarji.

Zato bi raje, kot da bi se bralec mojih izsledkov odločal med navedenima možnostima, videl, če bi premislil drugo ponujeno dilemo in se po odgovoru nanjo tudi ravnal. Kakšne možnosti za preživetje ponuja človeštvu enotnost, ki stoji na nesmislu?

METODOLOŠKI VIR

Sistemska teorija Niklasa Luhmanna:

- a) Blok o Luhmannu, Nova Revija, št. 96/99, Ljubljana, 1990
- b) Blok o Luhmannu, Časopis za kritiko znanosti, št. 140/41, Ljubljana, 1991
- c) The Paradox of System Differentiation and the Evolution of Society, Arhiv Inštituta za družbene vede

VIRI

Bebler, Anton: Družbenopolitična vprašanja LO, Raziskovalni inštitut Fakultete za sociologijo politične vede in novinarstvo, Ljubljana, 1979

Bakše, Ingrid & **Leskovar**, Bojana: Kompendij za bivše in bodoče politike, RK ZSMS, Ljubljana, 1989

Janša, Janez: Na svoji strani, Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana, 1988

Tomc, Gregor: Alternativna politika, Zbornik tekstov s sociološkega srečanja 1987, Neformalne dejavnosti v slovenski družbi, Slovensko sociološko društvo, str. 251-285, Ljubljana, 1987

Vrečar, Valter: Mejniki vojaškega razvoja v zgodovini Slovenije, diplomska naloga, FDV, Ljubljana, 1992

Časopisni arhiv NUK

Dokumentacija Časopisno založniške hiše Delo

Dokumentacija Gibanja za kulturo miru in nenasilja

Dokumentacija revije Mladina

Nova Revija, letniki 1988 do 1990

Revija (Naša) Obramba, letniki 1990 in 1991

BEGUNSTVO KOT IDENTITETA

I. DEL

UVODNA RAZMIŠLJANJA

V verigi dejavnikov, ki sooblikujejo identiteto beguncev, so najprej **izgube**.

Te so notranje in zunanje. Pri prvih gre za izgubo vrednot, vere, upanja, samospoštovanja, vlog, smisla, kontinuitete, individualnosti.... Pri zunanjih pa so najbolj boleče izgube doma, domačih, družine, prijateljev, rodnega mesta, hrane, varnosti, dela, zaposlitve, socialnega kroga in kontaktov, zdravja, domovine, jezika....Nekje v nedoločnem prostoru je izguba spomina, ki je ena najbolj bolečih.

Vojni begunci in vsi ti, ki bežijo pred hudim nasiljem in lakoto v drugo državo, ohranjajo večinoma le golo fizično preživetje. Hude izgube, ki so jih utrpeli, zaznamujejo njihovo osebnost in identiteto za dolgo ali celo za vedno. Tuje države, ki množicam beguncev dajo pribežališče stremijo po začasnosti njihovega bivanja, kar pogojuje specifične (začasne) oblike namestitve zanje ter posebno organizacijo življenja, dela in šolanja. Primeri dolgoletnih začasnih bivanj prisilnih migrantov¹ kažejo na problematičnost takšnega pristopa, saj brezperspektivno čakanje na možnost repatriacije pogloblja krizo identitete beguncev in sproža številne psihološke in socialne probleme v begunskih skupnostih. Izguba prejšnjega sveta in nezmožnost pridobitve drugega vodi v krizo identitete beguncev.

Poglavitni elementi begunstva bi zato lahko bili:

- a) prisilna menjava prejšnjega sveta z novim svetom in prejšnje realnosti z novo realnostjo;
- b) začasnost bivanja v novem svetu;
- c) kriza identitete, ki nastopi zaradi spremembe svetov ter začasnega begunstva.

V sestavku o identiteti beguncev želim najprej opredeliti realnost (vsakdanjega) življenja in svetov tistih, ki so postali begunci, da bi pozneje lahko koncipirali krizo njihove identitete.

II. DEL

REALNOST VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA BEGUNCEV

Proces pridobivanja identitete bi lahko opredelili kot proces ponotranjanja družbenega sveta, ki prispeva k istenju človeka s samim seboj in skupino, v katero je rojen. človekova identiteta je tako po eni strani osebna in je "povezana s tisto temeljno identiteto, ki je naše telo v smislu enakosti s samim seboj in prepoznavanjem samega sebe v čisto zasebni sferi na ravni **človekove individualnosti**." Po drugi strani pa nas v procesu socializacije opredeljuje skupinska identiteta, kjer pa gre za "mrežo družbeno in kulturno vzpostavljene zavezanosti, za istenje s skupino, v katero posameznik sodi in hkrati za težnjo po kaki željeni pripadnosti. **Skupinska identiteta** je nekakšen spoj med subjektivnim občutkom identitete in pripravljenostjo družbe priznati to identiteto".²

Razvoj osebne identitete, ki v časovnem smislu teče nepretrgano med rojstvom in smrtjo, je zaznamovan s procesi socializacije in inkulturacije, ki posameznika usklajujejo z njegovim družbenim okoljem. To okolje, ki je splet najrazličnejših interakcij, ki potekajo med nosilci številnih vlog in ki nastopajo znotraj različnih institucij se nam kaže kot dana realnost, ki je tu neodvisno od naše volje in ki se ji moramo med primarno in sekundarno socializacijo in inkulturacijo prilagoditi.³

Realnost našega življenja je v tem smislu "organizirana okrog "tukaj" naših teles in "zdaj" naše sedanjosti. Ta se nam kaže kot dana in objektivizirana, saj so številni objekti, ki jo sestavljajo (od jezika do najrazličnejših orodij in postopkov, ki jih pozna določena družbena struktura), bili tu že pred našim prihodom. Z našim prihodom na prizorišče so nam bili ti številni objekti preprosto vsiljeni in v teku primarne in sekundarne socializacije so postali del naših svetov.

K razumevanju realnosti vsakdanjega življenja nam pomagajo tipizacije, s katerimi označujemo različne interakcije z ljudmi. Na eni strani gre za tipizacije ljudi, s katerimi smo v intenzivnih kontaktih (naš notranji krog), na drugi, skrajni strani kontinuuma pa so ljudje, ki nam niso neposredno dostopni in so tako del nekakšne anonimnosti, ki pa se je vseeno zavedamo in so zato prav tako konstitutivni del realnosti našega življenja.

Družbena struktura je torej vsota vseh najrazličnejših tipizacij in vzorcev medsebojnih odnosov in zaradi tega predstavlja tudi bistven element realnosti vsakdanjega življenja. V tej strukturi pa niso le tipizacije odnosov, ki se nanašajo zgolj na zdaj in tukaj, ampak vanjo sodijo tudi odnosi z našimi predniki pa tudi zanamci. čeprav bolj ali manj anonimni, pa sestavljajo našo realnost, saj nam lahko osmislijo naš "zdaj in tukaj".⁴

Objektivizirani svet, ki nas obkroža, determinira procese, s katerimi postajamo individuumi na eni in pripadniki skupin na drugi strani. Bistveni del tega sveta je zagotovo vsakdanje življenje, v katerem se prepletajo različni elementi naše identitete; taki, ki nas delajo neponovljive in drugačne, in taki, ki nas zavezujejo skupinski pripadnosti, navadam in tradiciji.

Prav zato želim realnosti vsakdanjega begunskega življenja posvetiti prvi del besedila.

Skoznjo bi morda lahko zaznali prvine nove - begunske identitete. V prvi vrsti jo zagotovo opredeljuje status začasnega bivanja v Sloveniji.

1. ZAČASNA ZAŠČITA BEGUNCEV V SLOVENIJI

Status beguncev v Sloveniji bi lahko opredelili z začasno zaščito ali začasnim bivanjem (v mednarodni skupnosti se je uveljavil izraz Temporary Protection). Države status začasne zaščite uporabljajo kot kvazi-legalno urejevanje položaja množic razseljenih oseb, ki jih ne moremo obravnavati kot beguncev v skladu s Konvencijo iz leta 1951, bolj poznanih kot politične begunce.⁵

Tako imenovani začasni begunci torej v prvi vrsti niso žrtve rasnega, religioznega, etničnega ali političnega preganjanja kot posamezniki, a imajo kot skupina resne in objektivne razloge, da se ne morejo oz. ne želijo vrniti domov. V zadnjih nekaj desetletjih so politiko začasnega begunstva izvajale številne države, ki so se bile prisiljene soočiti z velikim številom beguncev, bežečih pred strahotami vojne ali množičnim preganjanjem oz. uničenjem. Ti begunci so v sosednje države in proti Zahodu bežali predvsem iz držav Tretjega sveta. Šele izbruh vojne na Balkanu pa je množično begunstvo uveljavil kot fenomen tudi v našem prostoru. Slovenska vlada, soočena s tisoči beguncev iz

Hrvaške in Bosne in Hercegovine v letih 1991 in 1992, je pri oblikovanju begunske politike poskušala slediti določilom mednarodne humanitarne zakonodaje in smernicam Visokega komisariata Združenih narodov za begunce (UNHCR).

Osnovna načela politike, ki jo je Slovenija dokončno oblikovala med drugim valom beguncev spomladi 1992, so : odprta meja, neposredna odgovornost gostujoče države za urejevanje begunskih zadev, človekoljubnost, nepristranost in spoštovanje mednarodnih pravnih dokumentov, ki določajo status beguncev.⁶

Pri prvem načelu je prišlo v avgustu 1992 do sprememb, saj je slovenska vlada 10. avgusta 1992 južne meje za begunce zaprla zaradi ekonomskih, socialnih in političnih razlogov. Hudim ekonomskim in socialnim težavam, ki jih je vlada imela s preskrbo takratnih 70 000 beguncev, so se namreč pridružili še pritiski različnih političnih strank, ki so zahtevale zaprtje meja za begunce, prav tako pa tudi slovensko javno mnenje, ki beguncem ni bilo naklonjeno.⁷

Vse do registracije beguncev, ki jo je konec septembra 1993 izvedel Urad za priseljevanje in begunce, je veljajo, da je do 10. avgusta 1992 status začasnega begunca pridobilo 35 000 beguncev, še enkrat toliko pa naj bi jih bivalo v Sloveniji brez statusa. Šlo je za t.i. sive begunce. Od 35 000 legalnih beguncev jih je bilo približno 14 000 v zbirnih centrih, drugi pa pri sorodnikih ali prijateljih. Po registraciji je bila javnost obveščena, da v Sloveniji biva le še 30 000 začasnih beguncev (trenutno jih je v Sloveniji okrog 20 000), od katerih jih je bilo v zbirnih centrih manj kot 10 000. Slovenija beguncem zagotavlja osnovno preskrbo, osnovno zdravstveno zaščito in spoštovanje elementarnih človekovih pravic. Njihov status se zaradi radikalno zmanjšane števila ni izboljšal oz. spremenil.

Republika Slovenija še vedno vztraja načasnosti njihovega bivanja v Sloveniji in v skladu s sklepi Izvršnega komiteja UNHCR o začasnih beguncih v letih 1981 in 1982 predvideva, da se bo njihovočasno bivanje v Sloveniji, trajno razrešilo: **s prostovoljno in organizirano vrnitvijo na domove, z odhodom v druge države ali s pridobitvijo političnega azila v Sloveniji.**

Vse troje je spričo aktualnih razmer v Bosni in Hercegovini, zaprtih zahodnih meja za begunce iz bivše Jugoslavije in zakonskih preprek glede možnosti pridobitve političnega azila za begunce v Sloveniji zelo težko izvedljivo.

2. SPLOŠNE ZAKONITOSTI V REŠEVANJU BEGUNSKÉ PROBLEMATIKE

Prva faza pri soočanju z begunsko problematiko je čas po prihodu beguncev, ko je potrebno poskrbeti za njihovo nastanitev in osnovno preskrbo, organizirati humanitarno pomoč inčasno rešiti status beguncev. Gre torej za **prvo, ad hoc reševanje problemov**. V tem času je javno mnenje v državi gostiteljici praviloma naklonjeno beguncem in njihovi pomoči. Prebivalci se solidarizirajo z begunci in izdatno pomagajo pri njihovi osnovni oskrbi.⁸

Sčasoma postaja jasno, da skorajšnja repatriacija beguncev ni mogoča in da se mora avtohtona družba pripraviti na dolgoročnejšo rešitev begunskega vprašanja.

Reševanje kompleksne problematike se tako prevesi v naslednje faze, ko je potrebno **ovrednotiti začetno politiko in vzpostaviti mehanizme za uspešnejše in trajnejše soočanje z begunsko populacijo in njenimi problemi**. Begunce je potrebno organizirati za delo in življenje v begunskih skupnostih, jim omogočiti izobraževanje (posebno za šoloobvezne otroke) in postopne kontakte s širšim okoljem.

S tem, ko se vedno bolj povečujejo možnosti, da bo del beguncev trajno ostal v državi gostiteljici, se vse bolj odraža tudi problematičnost njihove

akulturacije in integracije. Obenem "začasno" bivanje beguncev terja vedno več denarja, kar vodi v iskanje drugačnih, trajnejših rešitev.

Čas začetnega "statusa quo" se izteka. Se je v Sloveniji po treh letih bivanja beguncev med nami sploh že končal ?

3. VSAKDANJE ŽIVLJENJE BEGUNCEV V SLOVENIJI

Za begunce iz Bosne in Hercegovine je bila realnost vsakdanjega življenja pred pričetkom vojne pogojena s specifično družbeno strukturo, jezikom, navadami, interakcijami, institucijami, tradicijami itd. izvirne družbe. Ta ni bila le ali pa predvsem splošno bosanska ali hercegovska, temveč je bila mnogo ožja; bila je specifična realnost Sarajeva, Banja Luke, Cazinske krajine ali doline Neretve in seveda še mnogo ožja, saj, kot rečeno, realnost posameznika odločilno določajo razmere v vsaki posamezni družini, torej v njegovem primarnem okolju.

Begunsko življenje seveda ponuja povsem drugačno realnost. Tudi ta je konstruirana kot realnost "sedaj in tukaj", a prav za to gre. "Sedaj in tukaj" se v begunskem centru radikalno razlikuje od "sedaj in tukaj" v Sarajevu ali v Cazinski krajini.

Velika večina beguncev, tisti, ki bivajo pri sorodnikih ali prijateljih in oni, ki so nastanjeni v begunskih centrih, živi v skromnih razmerah, soočajo se s prostorsko utesenjenostjo, odvisni so od pomoči drugih, ne morejo se zaposliti, počutijo se odrinjene in pozabljene in težko kontaktirajo z družbo gostiteljico.

V marsičem je položaj tistih, ki živijo v zbirnih centrih, dosti težji, saj jim je odvzeta domačnost, familiarnost, svoboda gibanja, možnost komuniciranja z okoljem, svobodna izbira prehrane in odločanja o vsakodnevnih opravilih, kar v večini primerov imajo begunci, ki živijo pri svojih sorodnikih. Mnogi so se v zadnjem letu ilegalno zaposlili, da bi finančno pomagali družinam, ki so jim ponudile zatočišče. Vsakdanje življenje te populacije se je vsaj nekoliko normaliziralo. Zato želim pozornost posvetiti predvsem beguncem, ki živijo v begunskih centrih.

Ti namreč ostajajo trdnjave pozabljenega "začasnega" bivanja za vse tiste, ki nimajo možnosti emigrirati na zahod. V Sloveniji jih je ostalo kakih deset tisoč.

"Nekateri že mesece živijo, kot da so v bolnici. Cele dneve se sprehajajo v brezobličnih trenirkah, prek katerih imajo ogrnjene progaste halje. Čemu bi jim služila ogledala ? V njih bi večina videla zgolj lastno bedno sliko v plastičnih natikačih, ki jih pred spanjem vsi zložijo pred vrati svojih sob. Po natikačih sem ponoči lahko ugotovljala, koliko jih spi v kateri sobi. Na mračnem hodniku sveti luč, na tleh so majhne, umazane mlakuže, pozabljeni medvedek, ki priča o popoldanski otroški igri, in brezkončne vrste plastičnih natikačev. Takih, v katerih se bolniki, vojaki in begunci po cele dneve "vlačijo" po poplavljenih kopalnicah".⁹

Na vprašanje: "Ali menite, da so v begunskem centru spoštovane vaše osnovne pravice in dostojanstvo?", je petnajst begunk od petnajstih vprašanih odgovorilo odklonilno. Naj navedem le tri najbolj tipične odgovore.

"Ljudska prava u ovom kampu su kao i u svakom drugom (nikakva)".

"Ne, živimo kako nam oni kažu, a ne kako ja želim".

"Ne mislim na prava, jer prava nema za izbeglicu".¹⁰

Omenjena zgodba in kratka anketa, narejena med begunci v begunskem centru Roška v Ljubljani, ponazarjata frustriranost beguncev, ki se morajo ob

neprostovoljnem prihodu v novo okolje soočati z novo gospodujočo realnostjo. Mnogi občutijo izgubo doma, lastnine in statusa kot izgubo svoje vrednosti, človečnosti ter osnovnih pravic in svoboščin.

Begunci, ki so v zbirnih centrih, se morajo naenkrat soočiti s popolnim poenotenjem življenjskega ritma, navad, potreb in interesov.

Poenotenje življenja je ukrep, ki želi povsem **homogenizirati** begunsko populacijo na račun individualnosti in svobode posameznika in jo na ta način popolnoma segregirati od večinskega prebivalstva.

☉ Begunci morajo istočasno: vstajati (zaradi razporeditve za jutranje umivanje in zajtrkovanje), zajtrkovati, kositi in večerjati, pomagati pri čiščenju centra, pranju oblek in drugih opravilih.

☉ Vsi imajo bolj ali manj enako pohištvo (če ga sploh imajo!) in enako urejene sobe, v katerih ponavadi ne biva le ena družina (bolje je v manjših centrih z manjšim številom beguncev).

☉ Vsem odraslim pripada enaka količina hrane, prav tako vsem otrokom.

☉ Vsi uporabljajo enaka higienska sredstva in čistila.

☉ Za vse begunce so zaželenje ali celo dovoljene le določene prostočasne dejavnosti (na primer igranje in sprehajanje po dvorišču). Nekoliko bolje je poskrbljeno za otroke in mladino. Tako so za predšolske otroke v večini centrov organizirani otroški vrtci, mladina pa si je ponekod s pomočjo humanitarnih in drugih nevladnih organizacij uredila mladinske sobe oz. klube.

☉ Izhodi iz begunskih centrov so omejeni in v nekaterih centrih dovoljeni le na izrecno zahtevo begunca, ki mora imeti za izhod tudi tehten razlog (obisk svojcev, urejevanje pravnih, statusnih...zadev, obisk pri zdravniku).

☉ V več centrih so člani uprave begunce tikali, ne da bi ti v to privolili.

Begunski center je glede na opisano zagotovo ustanova, ki sproža procese avtomatske identifikacije z načinom življenja, ki je v njej zapovedan. Po Južničevem mnenju tako identificiranje vodi v **marginalizacijo in stigmatizacijo** tistih, ki bivajo v taki ustanovi v odnosu do zunanjega sveta.¹¹

Namestitev beguncev izraža njihovo depriviligiranost in podrejenost. Natrpane sobe, v katerih biva tudi več družin hkrati, onemogočajo intimnost posameznikov. Zasebnost se v zbirnih centrih povsod umika javnemu, t.j. begunskemu.

S tako radikalno spremembo bivanjskega prostora, ki je bistveni element osebnega identificiranja, je prizadeta tudi identiteta beguncev. Ni več varstva zasebnosti, izolacije, osamitve, oddaljitve kot osnovnih elementov zagotavljanja osebne identitete. Natrpanost v prostoru onemogoča t.i. supermancijo na določenem prostoru, ki ga posameznik želi in mora imeti zase.¹² Mnogi begunci so po nekaj mesecih bivanja v zbirnih centrih tožili predvsem nad pomanjkanjem zasebnosti.

Pri tem so posebej izstopali mladostniki, ki so se stisnjeni med svoje mlajše brate in sestre ter matere v eni sobi (v najboljših primerih!) počutili utesnjene in izgubljene. Zanimivo je, da so se prav uvedbam mladinskih sob upravniki zbirnih centrov najbolj upirali z izgovorom, da bi tako organizirane skupine mladincev lahko vodile v konflikte in izgrede v centrih.

Ukrepi, na katere naletijo begunci v zbirnih centrih, so značilni za vse t.i. **totalne institucije**.¹³ Bistveno vlogo igra hierarhično omejevalni karakter teh institucij, ki odločilno vplivajo na oblikovanje begunske identitete. Elementi totalnosti se kažejo v:

- ☉ hierarhičnem organiziranju begunskih centrov;
- ☉ neločevanju sfere bivanja in dela, ki generira tudi več konfliktov zaradi

totalnosti bivalne in delovne sfere, hkrati pa je tudi vsakršna prostočasna dejavnost omejena le na zbirni center;

- podrejenost "oskrbovancev" birokratskemu načinu vodenja centra, kjer komunikacije potekajo enosmerno in so informacije nadzorovane, prisotnost rutinskih postopkov, ki silijo begunce v mehanično izpolnjevanje povelj in na priorno podrejenost upravi, sankcioniranje;¹⁴

- omejevanju izhodov iz centrov, ki naj bi preprečevali morebitne konflikte beguncev z avtohtonimi prebivalci, obenem pa onemogočajo vzpostavitev medčloveških odnosov med predstavniki obeh populacij;

- represivno reševanje konfliktov, ki nastanejo med begunci v centrih;

- popolno odločanje o vitalnih zadevah begunskega življenja, o spremembah, celo selitvah v druge centre itd. brez sodelovanja beguncev in brez njihovega konsenza, kar krepi njihov depriviligiran položaj, strah pred ponovno izgubo, brezup in apatičnost.

"Čakanje v vrstah je sinonim življenja v centru. Vsak novi dan se prične s čakanjem v vrsti za dva kosa kruha in skodelico čaja. Pred kuhinjo se stiskajo ljudje s skodelicami v eni in boni za prehrano v drugi roki. Čakanje na zajtrk je še najmanj utrudljivo. Noge v ročno pletenih nogavicah in plastičnih natikačih se pomikajo proti pultu, za katerim stojita dva zaspana begunca in delita hrano. Otroci zaspano gledajo v prizor delitve hrane, pijejo čaj, potem pa prek dvorišča odhitijo v šolo. Vsako jutro sem jih opazovala skozi okno. Lahko bi bili povsem navadni učenci v povsem navadnih šolah. S torbami na hrbtih in s plastičnimi vrečkami v rokah se prerivajo, boksajo in prepirajo, medtem ko njihove mame čakajo v vrsti pred kopalnico. V rokah držijo zobne krtačke in umazane posode, ki so jim ostale od večerje. Zatem pričnejo s čiščenjem hodnikov, stranišč in zamašenih odvodnih cevi. Vsak dan je vse ponovno umazano, zamašeno in zasmrajeno. Enim gre to na živce, drugih pa sploh ne moti. Morajo živeti druga ob drugi, čeprav so si različne. Sanela je pred vojno želela, da njeni otroci študirajo, Fikreta pa jih ima toliko, da sploh ne opazi, če kdaj katerega od otrok nekaj časa ni na spregled. Ne zna brati ne pisati, datumi se ji zdijo povsem nepomembni. Ne spomni se več, ali je bila njena hčerka Fatima rojena pred petimi, šestimi ali sedmimi leti".¹⁵

Begunski centri postanejo tako ožji svet ali realnost vsakdanjega življenja beguncev, širše okolje (mestno ali vaško, kjer je postavljen zbirni center in v širšem smislu tudi celotna družba gostiteljica) pa predstavlja tisti del realnosti in objektivizacije življenja beguncev, ki je oddaljeno, zunanje, nedosegljivo, celo imaginarno, a so posledice delovanja in odločitev tega širšega okolja še kako relevantne za življenje beguncev.

Druga značilnost življenja v begunskih centrih pa je pogojena s **prostorsko getizacijo begunskega centra samega** in beguncev, ki v njem bivajo. Gre za getizacijo v odnosu do večinskega avtohtonega prebivalstva in življenja gostujoče družbe. Centri so ponavadi zapuščene zgradbe, vojaške kasarne, barakarska naselja ali šotori. V Sloveniji sta se uveljavili prvi dve prostorski varianti, čeprav so bile med iskanjem namestitve za begunce uporabljene vse našteje prostorske rešitve. Prostori sami torej narekujejo specifičen odnos do okolja, ki ponovno kaže na depriviligiranost in marginalnost populacije, ki je nastanjena v centrih.

4. INFANTILIZACIJA BEGUNCEV

Mnogo dejstev, povezanih s položajem beguncev, vodi v infantilizacijo, ta pa še v dodatno marginalizacijo in stigmo.

Najprej gre za povsem objektivne dejavnike, kot so popolna materialna in finančna odvisnost beguncev od družbe gostiteljice. Praviloma se družbe, ki so bile naenkrat soočene z ogromnim številom beguncev in v ta namen nimajo izdelanih nobenih strategij reševanja problematike, odločajo za koncentrirano naselitev begunske populacije, ki naj olajša namestitev in preskrbo.

V begunskih centrih se prične začarani krog odvisnosti in infantilizacije beguncev. Da bi preskrba in življenje beguncev potekalo "normalno", se uprava centrov praviloma odloča za strogo hierarhično vodenje centrov oz. totalnih institucij.

V tem sistemu vodenja je malo prostora za skupno odločanje in za demokratični način upravljanja centrov, kar vodi v pasivizacijo beguncev na eni in subordinacijo v odnosu do uprave na drugi strani. V najboljšem primeru begunci lahko le pomagajo pri razdeljevanju pomoči, delitvi hrane, organizaciji prehrane in drugih dejavnostih, možnosti odločanja pa nimajo. Opravljajo lahko le enostavna, umazana, nezahtevna dela, s katerimi ne morejo narediti nobene škode in ki jih dnevno opominjajo, da so v podrejenem položaju, kar krepi občutke manjvrednosti. Nimajo prostih izhodov iz zbirnih centrov, kar potrjuje njihovo zaznamovanost, neprimernost in nesamostojnost.

Vsi ti postopki, ki sem jih delno predstavila že v poglavju o totalnih institucijah, vodijo v vedno večjo neavtonomnost, odvisnost, pasivnost, neinventivnost, nesamostojnost beguncev. Skratka v infantilizacijo.

Številne humanitarne in nevladne organizacije, ki so želele popestriti življenje beguncem z različnimi programi aktivnosti, so naletale na visoko stopnjo apatičnosti in odvisnosti pri beguncih, posebno v strožje organiziranih centrih.

Kot da begunci ne bi imeli zadosti moči in energije nadaljevati kakršnekoli samostojne akcije. Zdi se, da kompleksnost psiholoških in socialnih dejavnikov, ki se razvijajo v takšnih totalnih institucijah, onemogoča samoaktivizacijo beguncev. Vse, kar se dogaja, je bilo prineseno od zunaj in vzpodbujano od zunaj, kar le dodatno potrjuje tezo o odvisnosti in infantilizaciji beguncev v zbirnih centrih.

Podoba beguncev (posebno teh v zbirnih centrih) je torej v prvi vrsti podoba obupanosti, nemoči in negotovosti.

Ob pogledu na kolekcijo posterjev Visokega komisarjata za begunce je Martin Barber, direktor Britanskega sveta za begunce, izjavil: "Vsi motivi iz begunskega življenja izražajo podrejenost, odvisnost in nemoč. Begunci čakajoč sedijo, da se končno nekaj zgodi. Z odprtimi dlanmi prosijo za pomoč. Fotograf je nad njimi in oni sedijo na tleh. Fotograf je zgoraj, oni pa so spodaj.... Poskusite interpretirati, kaj te fotografije povedo o odnosu med tistim, ki fotografira in tistimi, ki se jih fotografira....."¹⁶

Ceprav so bili omenjeni posterji narejeni med begunci v Afriki, bi lahko v danem opisu prepoznali tudi begunce iz Bosne in Hercegovine. Večina božičnih in novoletnih voščilnic, ki so bile izdane v Sloveniji v pomoč beguncem, je izražala odvisnost, brezup in nemoč. Takšno "trženje" beguncev in njihovih problemov resda večinoma zadene v polno, saj vzbuja usmiljenje in sočutje. Hkrati pa pristaja na že nedvoumno uveljavljeno podobo beguncev, ki kot pasivna in obupana množica čakajo na pomoč. V tej trženi množici ni posameznikov, ne njihovih usod, prepričanj in interesov. Begunski konglomerat različnosti sčasoma, tudi po zaslugi tistih, ki jim pomagajo, postane le homogena gmeta, ki ji gre za preživetje.

Poglaviti problem mednarodne humanitarne pomoči za begunce je zato v prvi vrsti vsebinske narave.

V prvi vrsti gre za zaznavanje problema, ki pri bežečih ustvari zahtevo po najnujnejšem. Begunci so praviloma eksistenčno ogroženi, država gostiteljica pa jim ne zmore zagotoviti normalnega življenja. Denar Visokega komisariata Združenih narodov za begunce je zato najprej namenjen golemu preživetju tistih beguncev, ki se nahajajo v najtežjih razmerah. Mednarodne pomoči je največkrat le toliko (ali pa še toliko ne!), da begunci lahko preživijo danes, kar pomeni, da bodo jutri ponovno odvisni čakali na pomoč. Gre torej za ad hoc in urgentno pomoč.¹⁷

Zelo podobno ravnajo tudi države gostiteljice, ki se usmerjajo predvsem k najnujnejši preskrbi, ki naj zagotovi preživetje in spoštovanje najbolj elementarnih človekovih pravic beguncev. Za nadgraditev teh osnovnih programov, ki vodijo v popolno odvisnost beguncev od pomoči, praviloma ni denarja, politične volje, podpore javnega mnenja itd. –

Raziskave o posledicah reševanja begunskih problemov na tak način so pokazale, da je na videz najbolj ugodna in najcenejša begunska politika, ki temelji na repatriaciji beguncev in zagotovitvi le najnujnejšega, dejansko najbolj draga politika.¹⁸

Posledica te začetne begunske politike, ki generira infantilizacijo beguncev in ki ji še posebno v razmerah "večno trajajočega" začasnega statusa ni videti konca, je pasivna in odvisna množica beguncev, ki zgolj čakajo na pomoč.

Velikokrat repatriacije ni mogoče izvesti. Račun za odtegotvanje možnosti splošnega izobraževanja, prekvalificiranja, dela in vključevanja beguncev v življenje družbe gostiteljice mora namreč slednja plačati na daljši rok. Množici ljudi, ki so bili več let izolirani in zaprti v zbirnih centrih in so navajeni živeti od pomoči drugih, je zelo težko zagotoviti uspešno akulturacijo v imigranško družbo.

Zdi se, da je slovenska država, žal, ubrala prav tako pot.

III. DEL KOMPLEKSNOŠT IDENTITETE BEGUNCEV

Posameznik se rodi v družbo s predispozicijo družbenosti in postane član družbe šele s socializacijo. Prevzame oz. internalizira svet, v katerem živi, da bi ga po končani "osvojitvi" lahko tudi spreminjal. Primarni socializaciji je posameznik izpostavljen v otroštvu in v tem procesu postane član družbe. Sekundarna socializacija pa je tista, ki že primarno socializiranega posameznika vpeljuje v nova področja družbe, v kateri živi.

Otrok internalizira svoje primarno okolje kot edino možni in obstoječi svet. Ta svet se v posameznikovi zavesti internalizira kot prvi svet zelo trdno, mnogo bolj trdno kot svetovi, ki jih internaliziramo v teku sekundarne socializacije.

Socializacija je torej neprekinjen proces, ki se nikoli ne konča, saj vedno znova vstopamo v nove in nove situacije in v nove podsvetove, kar vodi v nadaljevanje sekundarne socializacije. Ti posvetovi predstavljajo v nasprotju s temeljnim svetom, ki smo ga pridobili v primarni socializaciji le delne realnosti. Realnosti torej, ki se morajo vedno subjektivno konstruirati na že temeljni realnosti oz. osnovni identiteti. V teh procesih sekundarne socializacije pa lahko prihaja do nekonsistence med prvinsko internalizacijo in drugimi, poznejšimi internalizacijami.¹⁹

Radikalne spremembe v načinih življenja, delovanju institucij, igranju vlog, družbeni strukturi lahko privedejo do **krize identitete**.

1. ETNIČNO-RELIGIOZNA IDENTIFIKACIJSKA MATRIKA BEGUNCEV

Novi elementi identitete beguncev se konstruirajo najprej na podlagi njihovega trenutnega pravnega in socialnega (ne)statusa in največkrat (posebno še v družbah, ki vztrajajo zgolj na začasnem begunskem zatočišču) ne upoštevajo heterogenosti begunske populacije, ki izvira iz različne strukture beguncev glede na njihovo starost, spol, poklic, izobrazbo, socialno pripadnost in mnoge druge kulturno, stilsko, lokalno itd. opredeljene elemente.

Zanimivo je, da sta bili edini "priznani in prepoznavni dodatni" identiteti v begunskih centrih v Sloveniji nacionalno-etnična in religiozna. V večini centrov so se pogoji življenja prilagodili zahtevam in potrebam izražanja obeh identitet, ne pa tudi drugim identitetam posameznikov, ali pa le delno. V tem smislu so bili organizirani: religiozni pouk, cerkveni obredi in praznovanje cerkvenih praznikov. Prav tako se v centrih lahko izraža etnična pripadnost skozi način oblačenja, pozdravljanja, komuniciranja, odnosov med begunci in navad.

Po drugi strani pa so bili le v bolj urejenih centrih organizirani klubi (posebne sobe) za mladino, vrtci za predšolske otroke, skupni prostori s televizijo, prostori za šivanje ali pletenje za žene, telovadnice itd.

Etnično-religiozna identiteta²⁰ se v slovenskih zbirnih centrih kaže kot hrvaško-katoliška na eni strani in bošnjaško-muslimanska na drugi strani. Kljub nestrpnosti, sovraštvu in vojni med obema narodoma v domovini, pa v begunskih centrih v Sloveniji v tistem času ni prihajalo do hujših medetničnih konfliktov.

Morda je razlog za relativno odsotnost medetničnih konfliktov v zbirnih centrih treba iskati v t.i. identifikacijski matriki beguncev v Sloveniji.²¹

Zaradi vsiljenega begunskega statusa, ki določa pogoje in način življenja ter preživetja v Sloveniji, se zdi, da se etnično-religiozna identiteta beguncev izražata na relativno nekonflikten način. Kot da ima nova, vsiljena "begunska identiteta" primat. In to kljub temu, da sta etnična in religiozna pripadnost v identifikacijski matriki prebivalca Bosne in Hercegovine v sedanjih vojnih razmerah daleč najbolj izraženi identiteti. Muslimanka ali Hrvatica, ki prebivata v zbirnem centru, sta v svojem načinu begunskega življenja bolj determinirani s svojim begunskim statusom kot pa z etnično ali religiozno pripadnostjo.

Konflikti, do katerih je prihajalo v begunskih centrih, so večinoma izvirali iz narave bivanja v totalnih institucijah, o katerih sem že govorila in iz odnosov med begunci in upravo centrov, in ne toliko iz medsebojnih etničnih ali religioznih relacij. Tako se je kar nekaj konfliktov v begunskih centrih zgodilo zaradi nameravane preselitve beguncev v druge zbirne centre.

Dokaj odmeven pa je bil tudi konflikt v zbirnem centru Konstruktor v Mariboru, ki je nastal po odločitvi uprave, da beguncem odvzame možnost samostojnega kuhanja in uporabe električne energije v sobah. Po blindiranju vtičnic so se begunci odločili za gladovno stavko. V vseh primerih konfliktov med upravo centrov in begunci je šlo za podoben problem.

Begunci, ki so zaradi vojne izgubili svojce, prijatelje, domove, posesti, lastnino itd. se ob vsakem nadaljnjem odvzemu nečesa, kar jim pomaga preživeti ali bolje živeti, počutijo ponovno skrajno ogroženi. Gladovna stavka je v tem smislu le odgovor na brezperspektivno begunsko življenje; življenje staviš na kocko zato, da bi v razmerah nehumanega begunstva sploh še imelo kakšno vrednost.²²

Po drugi strani pa je v zbirnih centrih moč opaziti tudi vedno bolj izraženo zunanjo pojavnost posameznih etničnih in religioznih identitet. če v prvem letu bivanja v begunskih centrih skorajda ni bilo opaziti tradicionalnih, religiozno zapovedanih noš in načinov obnašanja (z izjemo najstarejših kategorij begun-

cev), pa je v zadnjem letu opazen porast hotenja po zunanji prepoznavnosti pripadnosti določeni etniji ali religiji. Posebno je to očitno pri beguncih muslimanske narodnosti in veroizpovedi. Etnična in religiozna homogenost, ki postaja tako tudi vedno bolj zunanje prepoznavna, se širi tudi na najmlajše begunce in begunke. Posebno opazno in docela novo je nošenje muslimanskih rut in obleke pri predšolskih deklicah.²³

Tudi v zvezi z omenjenimi procesi poudarjene etnične in religiozne identifikacije zadenemo ob **kompleksno identifikacijsko matriko beguncev iz Bosne in Hercegovine**. Prvi razlog za te premike je gotovo v medetnični vojni v Bosni in Hercegovini, ki je tudi pretežno jugoslovansko opredeljeno populacijo muslimanskega rodu ali veroizpovedi silila v iskanje svoje ekskluzivne etnične identitete. Drugi razlog pa je v vsiljeni begunski identiteti, ki zanemara spolno, starostno, poklicno, slojevsko itd. heterogenost med begunci in jih sili v izgubo posamičnega in posebnega, skratka individualnega.

Brezperspektivnost "začasnega" življenja in odsotnost možnosti po izražanju individualnosti sili begunce v iskanje smisla, ki pa ni sedaj in tukaj (kajti sedaj in tukaj smisla zanje namreč ni!), ampak je v predružačeni in prevrednoteni preteklosti, ki so jo živeli pred začetkom vojne.

Utrjevanje religiozne identitete prinese beguncem, ki so povečini ženske z otroki, občutek pripadnosti, življenjski smisel, varnost znotraj lastne skupnosti in identiteto, ki ima v nasprotju z begunsko vrednost in spoštovanje tudi v širši, zunajbegunski skupnosti.

To, kar je morda zaskrbljujoče pri omenjenih procesih spreminjanja identifikacijske matrike je **naraščanje etnične in kulturne distance med begunci in avtohtonim prebivalstvom**, ki seveda otežkoča že tako ali tako problematične kanale postopne akulturacije in integracije v slovensko družbo. Vse to pa ponovno krepi segregacijo in getizacijo begunske populacije.

2. BEGUNKE

Ženske z otroki predstavljajo veliko večino v begunski skupnosti v Sloveniji. To dejstvo vzpostavlja novo dimenzijo v kompleksni identiteti beguncev.

V celotni begunski skupnosti je namreč 33% otrok do 15. leta, 37% je žensk od 19. leta dalje, 10% je mladine od 15. do 19. leta in 20% moških od 19. leta dalje.

Kar 75% pa je žensk od 15. leta dalje in otrok do 15. leta. V begunskih centrih je odstotek žensk z otroki še višji.²⁴

Podatki o izobrazbeni strukturi beguncev pokažejo, da je skoraj četrtina begunk brez vsakršne formalne izobrazbe, 17% jih ni končalo osnovnega šolanja in skoraj tretjina jih ima dokončano le osnovno šolo.

Pri moških je situacija bistveno boljša le pri dveh spremenljivkah, in sicer : a. brez izobrazbe in b. končan srednješolski triletni program, kjer so moški zastopani z dvakrat višjimi odstotki kot ženske.²⁵

Navedeni podatki kažejo na relativno nizko izobrazbeno strukturo beguncev v Sloveniji, kar dodatno otežuje njihovo približevanje slovenski družbi. K formalnim in statusnim preprekam se pridružujejo še razlogi neizobraženosti, zaprtosti, tradicionalnosti itd., ki povečujejo distanco med begunci na eni in avtohtonim prebivalstvom na drugi strani ter utrjujejo stigmatizacijo manjšine. Dejstvo, da predstavljajo ženske, ki prihajajo iz tradicionalnih okolij in ki imajo nizko izobrazbo, večino odraslih beguncev v Sloveniji, pomembno opredeljuje identiteto celotne begunske skupnosti, predvsem pa tudi nadaljnji razvoj najmlajših beguncev. Pri tem je potrebno posebej poudariti, da je večina bolj

izobraženih begunk v zadnjih treh letih odšla iz Slovenije in si poiskala zatočišče v zahodnoevropskih državah.

Naj v zvezi s tem naštejemo nekaj ugotovitev.

a) V begunskih centrih ostaja ženska populacija z otroki, ki prihaja iz pretežno ruralnih področij in katere socializacija je potekala v tradicionalnem okolju z močno izraženimi elementi patriarhalne kulture. Identiteta teh žensk je bila v veliki meri vezana na dom, družino in posest. Praviloma niso bile zaposlene in so bile kot gospodinje finančno odvisne od moškega dela družine. Brez moža, očeta ali bratov, ki so ostali na boljših, se počutijo izgubljene in brez vrednosti. Težko same sprejemajo odločitve v zvezi s svojimi otroki ali lastno zaposlitvijo, selitvijo itd.

b) Kot begunke se srečujejo z mnogovrstno izgubo; z izgubo ali z odsotnostjo domačih in moža, doma in lastnine pa tudi z izgubo varnosti, vrednosti in korenin. Pri pogovoru z njimi so očitno izraženi: emocionalna nestabilnost, apatičnost, brezup, tarnanje, žalovanje za "izgubljenim domom in Bosno" itd.

c) Večina begunk iz ljubljanskih begunskih centrov opravlja delo gospodinj in čistilk, seveda nelegalno. To mnogokrat vodi v izkoriščanje in veliko podcenjenost njihovega dela, saj so pravno nezaščitene.

d) Tudi pri prostočasnih zaposlitvah se omejujejo v glavnem na pletenje ali šivanje ter pogovor z drugimi begunkami ob skodelici kave. Vezanost na tradicionalno kulturo je izrazita. V zelo majhnem številu se odločajo za delo v skupinah, ki jih organizirajo prostovoljci in tuje humanitarne dejavnosti v begunskih centrih, za izobraževalne dejavnosti (učenje slovenskega in drugih jezikov, frizerska šola, dramske skupine in drugo) ali aktivnosti, ki jih je v zbirnih centrih organiziral Urad za priseljevanje in begunce.²⁶

Begunsko življenje odvzema materialne, prostorske, socialne....možnosti samouresničitve begunk prek opravil in del, ki so jih opravljale v svojem izvornem okolju. Življenje v totalni instituciji ali pa pri družini gostiteljici begunki onemogoča, da bi odločala o načinu življenja, vzgoji svojih otrok, potrebah in porabi svoje družine, celo o higieni.....

"Vsak dan sem stala v dolgi vrsti z ženskami vseh starosti in poklicev. Njihov nekdanji status je tu notri povsem nepomemben. Važno je le, katera je prva in katera zadnja v vrsti. Nekoč so se mogle odločati in izbirati, danes zanje odločajo in izbirajo drugi. Drugi odredajo koliko higienskih vložkov lahko dobijo na mesec, kolikokrat na teden morajo čistiti hodnike in kolikokrat pomesti dvorišče. Drugi odločajo, ali so njihovi otroci prestari za plence in ali so dovolj nadarjeni za štipendije".²⁷

Kot posebna skupina znotraj begunske skupnosti so bile ženske, ki so bile nastanjene v begunskih centrih že od začetka prepuščene utapljanju v:

- a) prisilno realnost begunskega vsakdana
- b) etnično - religiozno identiteto.

Oba podsvetova prinašata s seboj elemente identitete, ki v dobršni meri izključuje individualizem, saj temelji na kolektivni pripadnosti, socialni kontroli in hierarhiji.

Če realnost begunskega vsakdana razvrednoti žensko per se, pa etnično-religiozna identiteta dopušča le točno take pojavnosti "ženskosti", ki ustrezajo tradicionalni izvorni kulturi in religiji. V zameno za pripadnost skupnosti in spoštovanje njenih pravil begunke pa tudi otroci in mladostniki pridobijo varnost in vrednost kot posamezniki. Ponovno lahko vzpostavljajo vezi s svojo preteklostjo in domom, ki so jih v procesu žalovanja za izgubljenim poskušali pozabiti ali zanikati itd. Okrepljena religiozna in etnična identiteta, ki postaja

ideološko in politično prepričanje (pri tem gre vseskozi za reinterpretacijo preteklosti oz. resocializacijo, o kateri sem že govorila), ponuja begunkam tudi perspektivo.

V situaciji "večne begunske začasnosti" je torej vrnitev k izvoru in koreninam edina afirmativna identiteta. Prek nje postajajo begunske skupnosti v zbirnih centrih vedno bolj homogene in introvertirane z močnim notranjim socialnim nadzorom.

3. KRIZA IDENTITETE BEGUNCEV

Vzroki, ki lahko privedejo do večjih sprememb, premikov, krize oz. zmedenosti identitete, so različni. Radikalne spremembe, predvsem pa travmatična doživetja, lahko povzročijo premike v identiteti, ki imajo lahko trajne posledice. Šok, ki ga doživi posemeznik, ko se sooča z velikimi spremembami v življenju in nujnost prilagajanja novim razmeram vzpostavljajo nove realnosti in pravila, ki spremenijo njegovo identiteto.²⁸

Pri beguncih nedvomno lahko govorimo o takem premiku oz. krizi identitete. Izguba prejšnjega sveta sproža dezorientacijo, difuzijo identitete. Radikalna sprememba realnosti vsakdanjega življenja, ki jo doživljajo begunci in ki sem jo na kratko že opisala, vodi v prisilno internalizacijo tega novega sveta, a še na temelju "starih" vrednot in zavesti.

Begunci so prisiljeno postavljeni v nov svet, v katerega se morajo, da bi preživel, prisilno socializirati. Pri tem jim status začasnih beguncev ponuja malo možnosti za neke vrste resocializacijo oz. akulturacijo v novo okolje družbe gostiteljice, saj le-ta zavrača to možnost. Po drugi strani pa je tudi na strani beguncev prisotna predvsem želja po vrnitvi v "prejšnji svet", ki ga že poznajo, ki je domač in v tem smislu varen.

Posamezne starostne kategorije beguncev se različno soočajo s krizo svoje identitete.

Posebno skupino predstavljajo starejši begunci, ki živijo v begunskih centrih povsem pasivno in apatično. Tiho žalujejo za izgubljenim domom. Želijo si umreti doma in biti pokopani v domači zemlji. Zanimivo bi bilo dodati, da je Visoki komisariat namenil za posebno vrsto pogrebne obreda za Muslimane finančna sredstva. Pravica do muslimanskega verskega obreda je bila pripoznana kot ena od osnovnih pravic beguncev.

Pri odraslih beguncih, ki se želijo in se imajo kam vrniti, je začasno begunstvo le vsiljeni podsvet, v katerega se morajo socializirati za nekaj časa, da bi po vrnitvi domov lahko ponovno zaživel na "stari način". V tem smislu je izkušnja begunstva le težko izkustvo, ki je pretresla identiteto posameznih beguncev, a je v samem bistvu ni spremenila. Omenjeni primer bi lahko veljal za pretežno ruralno populacijo beguncev, religiozne Muslimane oz. Muslimanke, ki so si poiskali zatočišče v Sloveniji. Želijo se vrniti nazaj v domovino in tudi vidijo svojo prihodnost in prihodnost svojih otrok v takšni ali drugačni Bosni.

Drugačna pa je kriza identitete pri tistih odraslih beguncih iz Bosne in Hercegovine, ki se zavoljo svojega etničnega porekla, nereligioznosti ali drugih vzrokov ne morejo ali ne želijo vrniti v Bosno ali Hercegovino. Ti begunci nimajo druge izbire, kot da iščejo možnosti trajnega bivanja v družbi gostiteljici. Četudi bi bili kanali komunikacije in postopnega akulturiranja v družbo bolj odprti, kar začasnost begunskega statusa zaenkrat onemogoča, bi se kriza identitete za nek določen čas pri beguncih poglobila. Potrebno bi bilo namreč "posvojiti" povsem nov objektivni svet in ga internalizirati kot edino obstoječo realnost. Pri tem bi sprememba jezika predstavljala eno od težjih nalog. Kljub

temu je pričakovati, da se bo v procesu akulturacije in seveda na temelju osnove, ki jo je še v "starem svetu" določila primarna socializacija nadalje razvijala njihova identiteta. Gre pretežno za skupino višje in visoko izobraženih beguncev, ki so prišli iz urbanih okolij, ali pa za begunce, ki so upravičeni do pridobitve slovenskega državljanstva.

Zanimiv je primer tistih beguncev, ki so kulturno in socialno pripadali muslimanskemu krogu, a niso bili ortodoksno religiozni, kar je bila značilnost večine Muslimanov v Bosni in Hercegovini. Medetnična vojna v državi pa je tudi pretežno jugoslovansko opredeljeno populacijo muslimanskega rodu silila v iskanje svoje ekskluzivne etnične identitete. Slednja je na prostoru Bosne in Hercegovine v veliki meri določena z religiozno pripadnostjo.²⁹ Proces poglobljanja religiozne identitete je predvsem v zadnjem letu močno izražen tudi v begunskih centrih v Sloveniji. Ne le v noši begunk in otrok, prehrani in obiskovanju verskih obredov ter spoštovanju pravil muslimanske veroizpovedi, ampak tudi v poskusu reinterpretacije preteklosti; navad, vrednot, odnosov v izvorni družbi ter končno v religiozno determinirani viziji prihodnosti beguncev.

Gre torej za spremembe v temeljnih prvinah skupinske pripadnosti, kot so: življenjski stil, šege, navade, jezik, način komunikacije, kolektivni spomin pa tudi pravice, obveznosti, navezanosti in pristojnosti, ki izhajajo iz skupinske identitete in ki se preverja skozi določene statute in vloge, ki jih prevzema posameznik v mreži družbenih odnosov.³⁰

Okrepljena religioznost prinaša smisel v brezsmyselno življenje začasnega begunstva. Vsekakor gre za globlji poseg in spremembo identitete, ki posega v primarne prvine socializacije. Bergman in Luckmann govorita o preoblikovanju subjektivne realnosti, o resocializaciji.³¹ Pomembni Drugi (v našem primeru muslimanski duhovniki v zbirnih centrih in predstavniki muslimanskih humanitarnih organizacij) tu prinašajo in prenašajo v temelju, torej primarno drugačen svet. Znotraj tega je potrebno legitimizirati novo realnost (poglobljeno religioznost pri poprej nereligioznih Muslimanih) in reinterpretirati staro realnost - svet pred "prelomom" v smislu "vrnitev h koreninam."

Pri odmiku od kategorije odraslih beguncev trčimo ob dve kategoriji beguncev: otroke in mladostnike.

Pri prvih, posebno najmlajših poteka v skladu z zgoraj opisanimi procesi primarna socializacija sveta, ki je zgolj "tukaj in zdaj", t.j. begunskega centra in begunske skupnosti. Pri otrocih se torej osebnost šele oblikuje in dolgoletno begunstvo pelje v konstrukcijo takšne identitete, katere prva in edina obstoječa realnost je zgolj realnost begunstva, z njo pa tudi subjektivna posvojitev objektivnega družbenega sveta. Izjemna, nenormalna situacija in njej prilagojena družbena struktura je torej v zavesti otrok, ki več let ali celo življenje (na primer v Palestini) živijo v begunskih taboriščih, pravzaprav normalna. To je edini svet, ki je njihov svet. Z njim se identificirajo in v procesu internalizacije dejansko postajajo samo begunci, saj drugega življenja sploh ne poznajo.

Oziroma zanje begunstvo sploh ni "pravo" begunstvo. Percepciji begunstva se pri starših, t.j. beguncih prve generacije in njihovih otrocih, katerih edini svet je t.i. begunski svet, zagotovo razlikujeta. Prvi poznajo alternativo dani realnosti, da druge pa je "tukaj in zdaj" edina možna realnost. Begunstvo postaja nekakšna institucija, katere prvi zametki in razvoj živijo le še v spominu prvih pribežnikov. Zanje je ta svet v svojem bistvu nepravichen in nelegitimen, svoje otroke pa morajo o nelegitimnosti begunske realnosti šele poučiti. Prejšnji ali predbegunski svet je za te, ki so se rodili v begunskih taboriščih oz. bili tja prineseni še zelo majhni, zgolj mit o obljubljeni deželi.

Mladostniki predstavljajo posebno skupino v zbirnih centrih ne le zaradi dejstva, da zanje družba gostiteljica ni poskrbela (še le v tem šolskem letu jim je omogočeno splošno srednješolsko izobraževanje, pri visokošolskem študiju pa so še vedno večinoma odvisni od štipendij različnih, predvsem tujih humanitarnih fondacij in organizacij, ne morejo se zaposliti in osamosvojiti...), ampak tudi zaradi problematičnosti identitete mladih. Uletova meni, da temeljno identitetno protislovje mladostnikov izvira v dobi njihove adolescence iz ambivalence odvisnosti od starejših in želje po neodvisnosti. Razcep med željo po neodvisnosti ter nezmožnostjo, da bi jo pričeli živeti, sproža krizo identitete.

Tej krizi se v begunstvu pridruži še kriza, ki izhaja iz radikalne spremembe realnosti in sveta.

Mladostniki, ki so že končali fazo primarne socializacije in bili v procesu sekundarne socializacije, se znajdejo v dvojnem vakuumu. Neodgovorna nezainteresiranost družbe gostiteljice za to tako zelo občutljivo populacijo vodi mladostnike v apatičnost in pasivnost na eni ter upornost zoper "begunski red" na drugi strani. Odsotnost možnosti, da svojo mladostno energijo usmerijo v izobraževanje ali delo, odmika prestop v dobo odraslosti in osamosvojitve in jih tišči nazaj v odvisnost in otroštvo.

Po drugi strani pa marginalizacija beguncev ponuja predvsem "marginalne" načine osamosvojitve, ki lahko vodijo v prostitucijo, kriminal, narkomanijo.

S tem se difuzija oz. kriza identitete podaljšuje in ob dolgoletnih nespremenjenih razmerah lahko taka ostane za vedno.

Posebej bi kazalo znotraj te skupine omeniti t.i. dezerterje, ki morajo vseskozi opravičevati svoj pobeg pred starejšimi begunci, hkrati pa jih težijo še lastna negotovost in občutki krivde. Bojijo se, da se v izvorno okolje ne bodo smeli nikoli več vrniti.

IV. DEL BEGUNCI KOT STIGMATIZIRANA SKUPINA

Razmerje med begunci, ki bežijo pred vojnimi strahotami in iščejo pribežališče v tuji državi, in večinskim avtohtonim prebivalstvom te države praviloma vzpostavlja odnose podrejenosti, nemoči, subordinacije na begunski strani in odnose moči, nadrejenosti ter možnosti odločanja o novodošlih na strani večinskega avtohtonega prebivalstva.

Ta, v samem izhodišču neenakopraven odnos med obema socialnima skupinama, odločilno vpliva na razvoj nadaljnjih odnosov na tej relaciji, naj si bodo to odnosi med posamezniki, posameznimi skupinami ali institucijami. Vsi ti odnosi sooblikujejo identiteto begunske manjšine, ki v novem okolju in v radikalno drugačnih socialnih in psiholoških razmerah vzpostavlja svojo novo-begunsko identiteto. To izhodišče, ki je v bistvu splet različnih **objektivnih faktorjev** (ekonomsko-socialne razmere v državi in življenjski standard prebivalcev države gostiteljice, stopnja demokratičnosti političnega sistema, pravni sistem, prisotnost humanitarnih organizacij, številčnost begunske populacije, starostna, izobrazbena, spolna struktura beguncev itd.) in **kulturno-psiholoških dejavnikov** (stopnja kulturne sorodnosti oz. različnosti med obema družbenima skupinama, zgodovinsko-kulturne vezi, prisotnost predsodkov in stereotipov na obeh straneh, kulturna, etnična in verska heterogenost begunske populacije in družbe gostiteljice itd.) pa v veliki meri na daljši rok determinira možnosti vključevanja beguncev v procese akulturacije v imigrantsko družbo.

Presegla bi namen besedila, če bi se lotila analize vseh tistih dejavnikov, ki v ekonomsko-socialnem in pravnem smislu določajo begunsko politiko v Slo-

veniji. Hkrati menim, da še tako podrobna analiza t.i. objektivnih faktorjev ne bi v zadostni meri odkrila in pojasnila položaja begunske manjšine v odnosu do večinskega, avtohtonega prebivalstva. Kajti tudi precej različne ekonomsko-socialne situacije v različnih evropskih državah generirajo zelo podobne družbeno-psihološke pojave pri reševanju begunske problematike.³²

Fenomen nastanka odnosa med begunsko manjšino, ki je tudi v najbolj bogatih družbah depriviligirana in marginalizirana in večinskim avtohtonim prebivalstvom, ki je tudi v najbolj revnih razmerah države gostiteljice privilegirano v odnosu do beguncev, kaže na odločujoči moment nekih drugih parametrov, ki so v prvi vrsti kulturno-psihološki in šele potem ekonomski in finančni.

1. STEREOTIPI IN PREDSDOKI DO BEGUNCEV

Javno mnenje postaja beguncem postopoma vse manj naklonjeno, saj se boji problemov, ki jih prinesejo dolgotrajna in zapletena vključevanja v procese adaptacijske akulturacije. Begunci se vedno bolj zavedajo, da se morda še dolgo (če sploh kdaj?) ne bodo mogli vrniti domov in v skladu s tem se v njih krepijo občutki brezperspektivnosti v zvezi z aktivnim vključevanjem v večinsko imigrantsko družbo. Bojijo se, da prinaša morebitna adaptacija v tuje okolje številne nepremostljive probleme, ki bodo onemogočali normalen razvoj njihovih družin. Frustrirani so, prežeti s strahom in negotovostjo. Odvisni so od odločitev, ki prihajajo "od zunaj" in ki nanje ne morejo vplivati.

Rezultati o odnosu Slovencev do individualne humanitarne pomoči beguncem so bili v začetku begunstva vzpodbudni, saj kažejo, da je v letih 1992 in 1993 kar 70% Slovencev prispevalo individualno pomoč za begunce, solidarnostno pomoč pa je zavrnilo le 10% prebivalstva.

Drugačna pa je slika pri splošni oceni begunske politike v Sloveniji in splošnem odnosu do beguncev. Ocene razpoloženja do beguncev v letu 1993 so namreč precej uravnotežene: 28% ocen je naklonjenih, 27% nenaklonjenih in 24% brezbrzižnih ocen. Deleži ocen o sovražnem razpoloženju do beguncev so nizki; le 2%.³³

Neskladnost med individualnim-solidarnostnim odnosom in splošnim-družbenim odnosom je zanimiva, saj izpričuje dvojno percepcijo begunske problematike. Pri prvi percepciji begunstva v Sloveniji nastopa posameznik v odnosu do posameznih beguncev in prisotnost socialne odgovornosti in solidarnosti do stiske drugih je očitna, saj je zastopana s 70%. Pri indirektnem, splošnem odnosu do begunske politike in beguncev kot skupnosti pa tudi posameznik nastopa kot del skupnosti; avtohtonega prebivalstva, naroda, države....Tu pa že posredno nastopi odnos med večino (avtohtonim prebivalstvom) in manjšino (begunci) v vsej svoji kulturni, psihološki in socialni kompleksnosti.

Ali kot pravi Klinar: "Usmiljenje, ki ga izraža avtohtono prebivalstvo, se le s težavo nadomešča z zaupljivostjo, prijaznostjo ali celo prijateljsko naklonjenostjo."³⁴

V odnosu med obema skupinama umanjka točno tisto, kar vzpostavlja enakopravne odnose med ljudmi in družbenimi skupinami. Usmiljenje večine v taki konstelaciji odnosov izraža zgolj moč in dominantno pozicijo večine.

Subordinacija, v katero so prisiljeni begunci, krepi **občutke manjvrednosti**. Begunska skupnost prične postajati tipična manjšina, katere neenakopraven položaj v odnosu do večine je vse bolj izrazit.

Na drugi strani pa se pri večinskem prebivalstvu krepijo prav nasprotni občutki, katerih podlaga so **predsodki**.³⁵

Negativne predsodke pogojujejo občutek superiornosti, vtisi, da so manjšinske skupine (v našem primeru begunci, južnjaki, Balkanci, v zadnjem času pa tudi pripadniki drugih etničnih skupnosti v Sloveniji, predvsem Italijani itd.) drugačne in manj vredne, občutki lastninske pravice do moči, privilegijev in statusa ter strah, da manjšinske skupine ogrožajo privilegije in status prevladujočih skupin ali elit. Poznamo več vrst negativnih predsodkov.

Med najbolj konfliktne in nevarne sodijo negativni rasni in etnični predsodki.³⁶

Prav ta vrsta predsodkov je praviloma najbolj izražena tudi v odnosu med begunci in avtohtonim prebivalstvom. Pri etničnih predsodkih gre za antipatije, ki slonijo na napačnih in togih posplošitvah. Pri tem je ta antipatija lahko zgolj občutena ali pa izražena navzven. Usmerjena je lahko zoper posameznike ali pa proti celi etnični skupini.

Pri predsodkih močno izstopa emotivna komponenta, "ki jim daje potrebno duševno energijo in hrani globoko nezavedno dinamiko predsodkov".³⁷

Begunci so neznanci, tujci in prišleki. Razlikujejo se od avtohtonega prebivalstva po načinu življenja, navadah, vrednotah, religiji itd. Drugačni so. In prav za to gre. Največ stereotipov in predsodkov namreč živi na račun nepoznanega in drugačnega. Nепreverjene trditve in posplošitve prav pri obravnavi "tujega", oddaljenega, polno zaživijo. Tujce in prišleke ponavadi označimo negativno ali vsaj skeptično. Tujstvo je slejkoprej tisto, "kar ni domače, kar je nepoznano, nerazumljivo in nerazumljeno. V percepiranju tujega se vselej vrinja neka nelagodnost. Tu je vir zavračanja in celo sovražnosti." V tem smislu "je tujstvo praviloma kategorija, le izjemoma se individualizira."³⁸

Močno izraženi predsodki namreč sprožajo negotovost in občutek ogroženosti.

Odklonilen odnos do begunske populacije se kaže na eni strani kot zbir negativnih predsodkov do te skupine, na drugi strani pa kot skrb za lastno identiteto (v Sloveniji smo večkrat slišali o ogroženi etnični substanci!), ki je, kot rečeno, močno motivirana z občutkom ogroženosti, pa čeprav ta strah sploh ni utemeljen. "Nepreverjen" in neutemeljen strah pred tujci gre z roko v roki z nepreverjenimi sodbami (stereotipi) o beguncih. Oboje močno krepi predsodke do begunske skupnosti.

2. STIGMATIZIRANJE BEGUNCEV

Kot rečeno, lahko negativni predsodki do določenih skupin in posameznikov kulminirajo v spremenjenem obnašanju večine do teh skupin. Allport razlikuje pet kategorij obnašanja: ogovarjanje, izogibanje, diskriminacijo, nasilje in genocid. Pri ogovarjanju gre za šale in vice na račun drugih skupin.

V našem primeru gre za obilico tovrstnih medsebojnih obravnavanj. Izogibanje vodi v ustvarjanje socialne distance, ki preprečuje vzpostavitev medsebojnih kontaktov, še posebno intimnih, s pripadniki drugih skupin.

Gotovo se v Sloveniji pri obravnavi begunske skupnosti soočamo s tem pojavom, saj mnogovrstna distanca (prostorska, socialna, ekonomska, jezikovna...) med begunci in večinskim prebivalstvom otežkoča vzpostavitev poslovnih, prijateljskih, intimnih itd. kontaktov med skupinama. O diskriminaciji govorimo, kadar so neki družbeni skupini kratene pravice in možnosti, ki pripadajo dominantni skupini.

Začasni status beguncev v Sloveniji, ki ne vključuje pravice do zaposlitve in splošnega izobraževanja ter celotne zdravstvene oskrbe, je brez dvoma diskriminatoren. Avtohtono prebivalstvo je tako v odnosu do begunske manjšine v poziciji privilegirane skupnosti, manjšina pa je marginalizirana in deprivilirana.

Nasilje kot način razreševanja konfliktov nastopi, ko pripadniki neke družbene skupine pričnejo direktno nasilno obračunavati s pripadniki neke druge skupine. V Sloveniji so množični mediji zabeležili le nekaj ekscesov in primerov nasilja zoper tujce, hujših izgrede, kot se dogajajo v zahodnoevropskih državah, pa ni bilo. Genocid je najhujša oblika nasilja zoper neko družbeno skupino ljudi, manjšino, narod. V najhujši obliki je prisoten prav v vojni v Bosni in Hercegovini.³⁹

Pri objektih oz. žrtvah predsodkov in predvsem diskriminacije se sčasoma razvijejo manjvrednostni občutki v odnosu do dominantne skupine, ki lahko vodijo v samosovraštvo in negativno samopodobo. Ta vodi v spremembo v obnašanju, pri čemer se žrtev prične obnašati v skladu s predsodki. Navzven prične kazati točno take lastnosti, ki jih ji pripisuje dominantna skupina. Svojo drugačnost razume kot nekaj deviantnega, negativnega in nepravlega glede na prevladujoče obnašanje in lastnosti drugih pripadnikov družbe. Gre za pojav stigmatizacije manjšine.

Goffman je teorijo identitete razvil prav ob proučevanju družbeno stigmatiziranih oseb. Stigma je lastnost, ki jo ima posameznik ali skupina ljudi in ki jih loči od večine v družbi. Pri tem je bistveno, da smatra to lastnost večina, pa tudi stigmatizirani posameznik ali manjšina za odklonsko oz. deviantno lastnost. Stigme so tako lahko fizične pomanjkljivosti, duševne bolezni, kršenje navad in norm, nekonvencionalni stili življenja, sporna preteklost ali pa zgolj pripadnost določenim družbenim, etničnim, religioznim itd. manjšinam.⁴⁰

V zvezi z begunci iz Bosne in Hercegovine je potrebno povedati, da so bili negativni predsodki do prebivalcev Bosne in Hercegovine ter drugih jugoslovanskih republik prisotni že na samem začetku begunstva v Sloveniji. Po eni strani so bili nadaljevanje že uveljavljenih predsodkov o južnjakih, Bosancih, Balkancih, Bizantincih... v Sloveniji, po drugi strani pa jih je krepila tudi prostorska namestitvev beguncev v zbirne centre, ki je še podkrepila spoznanje o apriorni manjvrednosti in marginalnosti pribežnikov.

Begunci so bolj ali manj skriti očem slovenske javnosti v begunskih centrih oz. v stanovanjih svojih sorodnikov in tudi množični mediji poročajo o njih večinoma le v primeru ekscesov in konfliktov, kar samo po sebi omogoča razraščanje predsodkov in stigmatizacijo beguncev.

Posameznik, ki ima tako lastnost, je prisiljen razviti določeno strategijo v vedenju in kontaktih s t.i. "normalnimi" pripadniki večine, da bi se izognil konfliktom in odklanjanju. Taka strategija se kaže kot igranje igre, v kateri se mora posameznik pokazati kot navidezno normalna oseba, a ne sme pretirano poudarjati svoje "normalnosti", saj bi to lahko vzbudilo nezaupanje ali še bolj poudarilo stigmo. Po drugi strani pa taka oseba tudi ne sme preveč poudarjati svoje individualnosti, da ne bi doživela še večje zavrnitve ali posmeha. Nenehno iskanje ravnotežja med osebno in socialno identiteto na drugi strani je nujni odgovor stigmatiziranih na stalno spreminajoče se razmere in interakcije z večino, v katerih morajo vedno znova voditi "spretno" identitetno politiko.

V primeru beguncev je bilo njihovo tovrstno prilagajanje večinskemu okolju možno opaziti v različnih situacijah. Po pripovedovanju beguncev samih so se le-ti bali javno govoriti srbohrvaško, na primer v avtobusih, uradih, javnih prostorih. Posebno je bilo to očitno v prvem in drugem letu begunstva, ko je bilo odklanjanje beguncev pri večinskem prebivalstvu najbolj očitno. Kakor hitro pa so hoteli prikriti svoj rod in se trudili govoriti slovensko, jih je vsak takoj okrcal z begunci. Podobno je bilo pri oblačenju. Kakorkoli so se oblekli, "ni bilo prav". Slaba, ponošena, izposojena itd. obleka jih je že na daleč označevala kot begunce, če pa so bili oblečeni bolje ali celo nekoliko ekstra-

vagantno (posebno nekateri iz Sarajeva), pa so poslušali pripombe o tem, da bi morali biti bolj skromni, kot se za begunce pač spodobi. Večkrat so mi ženske povedale, da so slišale opazke glede svoje zunanosti, posebno še, če so bile naličene.

Tu se zagotovo ponovno izpostavlja vprašanje podobe, ki jo imamo o beguncih in o kateri sem že govorila. Kot da morajo biti in ostati ubogi, neenakopravni, podrejeni, skratka pospravljeni v nekem kotu, kjer nas ne bodo motili, in zgolj kot take jih lahko prenašamo.

Mnogi begunci so občutili tovrstno kategoriziranje v kontaktih z večinskim prebivalstvom. Ne glede na svojo izobrazbo, poklic, status v izvorni družbi, socialno pripadnost itd. so velikokrat najprej okarakterizirani kot begunci in šele nato (če sploh) kot individuumi in ljudje s svojo preteklostjo in spomini.

Pri tem je begunec razumljen v slabšalnem pomenu oz. kvečjemu tako, da vzbuja usmiljenje. Prav begunstvo samo je torej stigmatizirajoča lastnost.

Številni begunci, ki sem jih srečevala v begunskem centru so si na vse načine prizadevali pokazati in me prepričati, da so bili pred vojno ugledni, izobraženi, delavni, premožni itd, da so torej v resnici boljši od tega, kar kažejo navzven sedaj, ko so begunci. Čeprav sem jim zatrjevala, da jim verjamem in da razumem njihovo stisko zaradi izgube vsega, kar so imeli, in da v njih vidim posameznike, individuumе..., jih nisem mogla prepričati. Gledali so me z obupanim nezaupanjem, kot bi želeli reči: "Ampak vseeno ne razumeš. Mi smo v resnici bili prej drugačni." Ali kot to nerazrešljivo protislovje opredeli Goffman: "Skratka, rečemo mu, da je tak kakor vsi drugi, on pa ni tak..."⁴¹ Begunski "zdaj in tukaj" je bil enostavno tak, da jih je delal za bistveno drugačne od avtohtonega prebivalstva in konec koncev smo se tega oboji dobro zavedali.

Če ne bi bili begunci in kot taki potrebni vsestranske pomoči, se seveda ne bi niti spoznali. Sama sem bila tam, ker so bili begunci, in ne, ker so imeli v preteklosti take ali drugačne objektivne in subjektivne realnosti. Prav v svojem obupanem vztrajanju na tem, da pokažejo, kako so prej imeli vse: dom, službo, družino, prijatelje, lastnino, s čimer so se identificirali, so dokazovali, kako sedaj in tukaj nimajo ničesar.

Proces dokončnega sprejemanja stigme je zelo dobro ponazoril prof. George E. Tinker, ki je univerzitetni profesor v ZDA in eden redkih Indijancev, ki so uspeli preseči stigmatizacijo lastnega ljudstva: "Na neki stopnji smo – psihološko – začeli verjeti vse, kar so o nas rekli belci: da smo počasni, neumni, leni, primitivni, in vse to ponotranjili kot samosovraštvo".⁴²

Odklonilnost do beguncev vodi mnogokrat v **iracionalne odločitve družbe gostiteljice** glede organizacije in pogojev življenja za begunce, četudi na škodo celotne družbe. Izrazit je primer prepovedi dela in zaslužka, kar vodi po eni strani v vedno večjo ekonomsko odvisnost beguncev od družbe gostiteljice, po drugi strani pa sili begunce v delo na črno, ki vodi v izkoriščanje poceni delovne sile, razraščanje kriminala. Zato je sprejem zakona, ki predvideva možnost zaposlovanja za begunce nujen, čeprav bo težko napraviti red na področju ilegalnega dela, ki se je nesluteno razraslo v zadnjih dveh letih.

Sledi primer izobraževanja beguncev, posebno otrok. Osnovne šole za begunce so zelo slabo organizirane in izvajajo le minimalne programe. Pri vključevanju v srednješolsko izobraževanje je občutno bolje šele v tem šolskem letu (1994/1995), saj poprej srednješolska populacija ni imela možnosti za vpis v izobraževalne programe. Univerzitetni študij še vedno ni avtomatično brezplačen, na nekaterih fakultetah je še vedno dostopen le tistim, ki lahko poravnajo šolnino oz. ki zanj uspejo dobiti štipendijo pri Sorosu ali drugje.

Vse to ima lahko neslutene posledice, ne le za begunce, ampak tudi za večinsko prebivalstvo. Lahko se namreč zgodi, da repatriacija še nekaj let ne bo mogoča in slovenska družba bo v prihodnosti prisiljena vključevati v delo in normalno življenje begunce, ki ne bodo imeli potrebne izobrazbe.

Harrell-Bondova omenja, na primer način organizacije medicinske pomoči za begunce v Sloveniji, ki potrjuje težnjo po izolaciji begunskih skupnosti od večinskega avtohtonega prebivalstva. V nekem begunskem centru v Ljubljani so za begunce uredili zdravstveni center z vso potrebno opremo. Osebe (dva zdravnika in štiri medicinske sestre) je imelo na skrbi 500 beguncev. Begunski center je bil od zdravstvenega doma v tem delu mesta oddaljen le nekaj minut hoje, pa vendar se je Urad za priseljevanje in begunce odločil za vzpostavitev posebnega zdravstvenega centra za begunce v zbirnem centru. Po mnenju Harrell-Bondove je šlo v tem primeru za nepotrebno trošenje prepotrebnih finančnih sredstev, saj bi dodatna investicija v že obstoječi zdravstveni dom prinesla več pozitivnih učinkov.

Prvič: izognili bi se negativnim reakcijam lokalnega prebivalstva, da gre za begunce več denarja kot za domače prebivalstvo; drugič: od dodatne opreme v zdravstvenem domu bi imeli koristi vsi, tako begunci kot lokalni prebivalci; in tretjič: šlo bi za trajno investicijo. Po morebitnem zaprtju begunskega centra bi tam vzpostavljena medicinska infrastruktura namreč ostala neizkoriščena ali pa bi jo bilo potrebno celo odstraniti ali uničiti.⁴³

Glede na vse te odločitve vladnega Urada za priseljevanje in begunce se zdi, da je političnim odločitvam botroval tudi pritisk javnega mnenja in odklonilno stališče slovenskih političnih strank do bolj odprte in demokratične begunske politike. Stigmatizacija begunske skupnosti je v teh procesih očitna.

SKLEP

“Begunec je povsod tujec, nikjer ni doma,” je v pogovoru večkrat omenila prijateljica Mirjana, sodnica iz Sarajeva.

Ta kratka in jasna misel predstavlja srž begunčeve ali begunkine identitete. Naj jo poskušam ob koncu na kratko povzeti.

Številne in zelo boleče izgube družine, doma, domovine pomenijo za begunca izkoreninjenost in odtrganost, izgubo osebnosti in krizo identitete.

Sledijo namestitve v zbirnih centrih ali pri sorodnikih, materialna odvisnost od pomoči drugih in čakanje na vrnitev domov. Zatočišče, s katerim si begunci rešujejo zgolj golo življenje, pa ne ponuja novega, alternativnega življenja. Ni možnosti za nove trajne navezave in nove korenine v družbi gostiteljici. Začasnost begunskega življenja, ki ponuja le preživetje, ne daje novih vrednot, smisla, upanja, kontinuitete pa tudi ne zaposlitve, doma, varnosti... **Izkoreninjenost brez ponovne ukoreninjenosti.** Odtrganost brez ponovne navezanosti.

Zaradi vsega navedenega se v beguncih kopičijo občutki manjvrednosti, pozabljenosti, odrinjenosti. Postajajo tipična manjšina, ki je v odnosu do večine depriviligirana in diskriminirana. Vzporedno s tem se pri večinskem prebivalstvu krepijo občutki moči, superiornosti in privilegiranosti, vse to pa “legitimno sloni” na stereotipih in predsodkih do begunske manjšine. Le-ta je vse bolj izolirana in getizirana. Skratka – **stigmatizirana.**

Vemo o identiteti beguncev res kaj bistveno več kot na začetku pisanja in razmišljanja? Komajda. Morda so se nekoliko izkristalizirali nekateri pojmi, procesi, kategorije. Vsekakor ostaja problematika ena od najbolj akutnih in zahtevnih in kar kliče po resnem preučevanju na eni ter etičnosti na drugi strani! Predvsem za slednjo se zdi, da je v teh časih “splošne identitete zmedenosti in iskanja” posebej iskana in upam, da tudi cenjena kategorija.

-
- ¹ O begunstvu kot neprostovoljni oz. prisilni obliki migracij piše Klinar, P.: Kontinuiteta prisilnih migracij, TIP, 7-8/1993 in O beguncih v Sloveniji, TIP, 1-2/1993, Ljubljana.
- ² Cit., Južnič, S.: Politična kultura, 1989, str. 53-54.
- ³ Južnič, S.: Identiteta, 1993, str. 120.
- ⁴ Berger, P.L., Luckmann, T.: Družbena konstrukcija realnosti, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1988, str. 62.
- ⁵ Več o statusu političnega begunca v Konvenciji o statusu beguncev, 1951, ki je v veljavi od leta 1954.
- ⁶ O politiki začasnega begunstva govori Grizold, A.: Reševanje begunskega problema v Sloveniji, Revija za mednarodne odnose, 1/1994.
- ⁷ SJM 1993 in SJM 1994.
- ⁸ Klinar, P.: O beguncih v Sloveniji, Teorija in praksa, 1-2/1993, FDV, Ljubljana.
- ⁹ Cit, Repovž, E.: Žena bez identiteta, IZI, februar 1994.
- ¹⁰ Anketo sem naredila za potrebe delavnice o Interactive Conflict Resolution, ki jo je v Stadtschlaingu pripravila skupina profesorjev iz Harvarda v aprilu 1993.
- ¹¹ Južnič, S.: Identiteta, TIP, FDV, Ljubljana, 1993, str. 125-131.
- ¹² Prav tam, str. 108 in 146-147.
- ¹³ Več o totalnih institucijah in konfliktih, ki nastajajo v begunskih centrih, Klinar, P.: Kontinuiteta prisilnih migracij, TIP, 7-8/1993.
- ¹⁴ Največkrat je šlo za kazni, ki so se nanašale na delo v begunskih centrih, upravniki pa so grozili tudi z odvzemom kartona in statusa začasnega begunca.
- ¹⁵ Cit, Repovž, E.: Žena bez identiteta, IZI, februar 1994.
- ¹⁶ Cit., Bond, Harrell B.: Humanitarianism in a Straitjacket, African Affairs, No. 334, 1985.
- ¹⁷ Več o tem Hocke, J. P.: Beyond Humanitarianism: the Need for Political Will to Resolve Today's Refugee Problem, Refugees and International Relations, ed. Gil Loescher in Laila Manahan, Clarendon Paperbacks, Oxford, 1990, str. 41.
- ¹⁸ Kent, R.: Emergency Aid: Politics and Priorities, Refugees and International Relations, ed. Gil Loescher in Laila Manahan, ..., str. 63.
- ¹⁹ Berger, P.L., Luckmann, T.: Družbena konstrukcija realnosti, str. 123.
- ²⁰ Več o povezavi med obema identitetama Južnič, S.: Identiteta, str. 291.
- ²¹ Pojem identifikacijska matrika uporablja za razumevanje medetničnih spopadov na Balkanu Godina, Vesna V., v članku: Analiza in oblikovanje identifikacijskih matrik, TIP, 9-10/1993.
- ²² O razreševanju konfliktov v zbirnih centrih Lešnik, Doroteja: Begunci so tu. Kam njimi?, Večer, Sobotna priloga, 19.3.1994.
- ²³ Omenjene spremembe sem s študenti iz European University Center for Peace Studies iz Avstrije opazila ob obisku begunskega centra Roška v Ljubljani 10. oktobra 1994.
- ²⁴ Iz letnega poročila Urada za priseljevanje in begunce, 1994.
- ²⁵ Prav tam.
- ²⁶ Ni bilo namreč nobenega posebnega vladnega programa, ki bi afirmiral, izobraževal, zaposloval itd. begunke v Sloveniji oz. vse akcije so bile zgolj parcialne, vodile so jih nevladne domače in tuje humanitarne organizacije in večinoma so trajale le nekaj časa. Iz pogovorov s prostovoljci iz Društva za razvijanje preventivnega in prostovoljnega dela, ki so delali v begunskih centrih v Ljubljani v letih 1993 in 1994.

²⁷ Cit, Repovž, E.: Žena bez identiteta, IZI, februar 1994.

²⁸ Južnič, S.: Identiteta, str. 132-133.

²⁹ Več o izvorih konfliktov v Bosni v Južnič, S.: Bosna šaptom pade, TIP, 7-8, 1992.

³⁰ Južnič, S.: Identiteta, str. 140-141.

³¹ Berger, P.L., Luckmann, T.: Družbena konstrukcija realnosti, str. 148.

³² Primerjalna analiza begunskih politik v 20. evropskih in ameriških državah pokaže, da začasni begunski status generira povsod zelo podobno begunsko socialno in psihološko situacijo. Survey on the Implementantation of Temporary Protection, 23.6.1994, UNHCR, Ljubljana.

³³ O slovenskem javnem mnenju do begunske problematike v Klinar, P.: O beguncih v Sloveniji; TIP, 1-2/1993.

³⁴ Prav tam.

³⁵ Rot definira predsodek kot vrsto stališč, ki niso upravičena, argumentirana in preverjena, a jih spremljajo intenzivne emocije in so odporne na spremembe., Ule, Nastran M.: Socialna psihologija, str. 120.

³⁶ Pečar, J.: Drugačnost in različnost kot motivacija za nasilje, Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 44/1993, str. 139-152.

³⁷ Ule, M.: Socialna psihologija, str. 121.

³⁸ Južnič, S.: Identiteta.

³⁹ Ule, M.: Socialna psihologija, str. 128.

⁴⁰ O Goffmanovi teoriji v Ule, M.: Od krize psihologije h kritični psihologiji, str. 69-74.

⁴¹ Ule, M.: Socialna psihologija, str. 73.

⁴² Cit., Tinker, G. E.: Intervju, Da o Indijancih niti ne govorimo..., Razgledi, št. 20, 1994.

⁴³ Bond, B.H.: Report, Mission to Slovenia and Croatia, 23. april do 5. maj 1993.

LITERATURA

- Berger, P.L., Luckmann, T. (1988): Družbena konstrukcija realnosti, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1988
- Bond, Barbara Harrell. (1985): Humanitarianism in a Straitjacket, African Affairs, No. 334
- Bond, Barbara Harrell. (1993): Report, Mission to Slovenia/Croatia
- Društvo za razvijanje preventivnega in prostovoljnega dela. (1993 in 1994): Poročila prostovoljcev
- Godina, Vesna V. (1993): Analiza in oblikovanje identifikacijskih matrik, Teorija in praksa, 9-10/1993, FDV, Ljubljana
- Grizold, Anton. (1994): Reševanje begunskega problema v Sloveniji, Revija za mednarodne odnose, Center za mednarodne odnose, FDV, Ljubljana
- Hock, Jean Pierre. (1990): Beyond Humanitarianism: The Need for Political Will to Resolve Today's Refugee Problem, Refugees and International Relations, Clarendon Press, Oxford
- Južnič, Stane. (1989): Politična kultura, Založba Obzorja, Maribor
- Južnič, Stane. (1992): Bosna šaptom pade, Teorija in praksa, Fakulteta za družbene vede, 7-8, 1992
- Južnič, Stane. (1993): Identiteta, TIP, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana
- Kent, Randolph. (1990): Emergency Aid: Politics and Priorities, Refugees and International Relations, Clarendon Press, Oxford
- Klinar, Peter. (1993): O beguncih v Sloveniji, Teorija in praksa, 1-2/1993, FDV, Ljubljana
- Klinar, Peter. (1993): Kontinuiteta prisilnih migracij, Teorija in praksa, 7-8/1993, FDV, Ljubljana
- Klinar, Peter. (1993): Sodobni trendi mednarodnih migracij, Teorija in praksa, 5-6/1993, FDV, Ljubljana
- Lešnik, Doroteja. (1994): Begunci so tu. Kam z njimi ?, Večer, Sobotna priloga, 19.3.1994
- Pečar, Janez. (1993): Drugačnost in različnost kot motivacija za nasilje, Revija za kriminalistiko in kriminologijo, No.44, Ljubljana
- Repovž, Erika (1994): Žena bez identiteta, IZI, februar 1994, Ljubljana
- Survey on the Implementation of Temporary Protection, Humanitarian Issues Working Group of the International Conference on the Former Yugoslavia (1994): UNHCR, Ljubljana
- Ule, Mirjana (1986): Od krize psihologije h kritični psihologiji, Delavska enotnost, Ljubljana
- Ule, Mirjana Nastran. (1992): Socialna psihologija, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana
- Urad za priseljevanje in begunce Republike Slovenije (1994): Poročilo, Begunke ter razseljene ženske in otroci v Republiki Sloveniji
- Urad za priseljevanje in begunce Republike Slovenije (1994): Poziv svetu, A Cry to the World
- Tinker, George E., Da o Indijancih niti ne govorimo, Intervju, Razgledi, No.20, 1994